

KARTOGRAFIJA U SLUŽBI MLETAČKE DRŽAVE: KARTA SJEVERNE I SREDNJE DALMACIJE NEPOZNATOG AUTORA S POČETKA 16. STOLJEĆA

CARTOGRAPHY IN THE SERVICE OF THE VENETIAN STATE: AN EARLY 16TH-CENTURY MAP OF CENTRAL AND NORTHERN DALMATIA BY AN UNKNOWN DRAFTSMAN

KRISTIJAN JURAN¹, KAREN-EDIS BARZMAN², JOSIP FARIČIĆ³

¹ Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, Rudera Boškovića 5, 23 000 Zadar, Hrvatska / *University of Zadar, Department of History, Zadar, Croatia*, e-mail: kjurjan@unizd.hr

² Sveučilište Binghamton, Odjel za povijest umjetnosti, Centar Fernand Braudel, Binghamton, NY 13902-6000, SAD / *Binghamton University, Art History Department, The Fernand Braudel Center, Binghamton, NY, USA*, e-mail: kbarzman@binghamton.edu

³ Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Franje Tuđmana 24 i, 23 000 Zadar, Hrvatska / *University of Zadar, Department of Geography, Zadar, Croatia*, e-mail: jfaricic@unizd.hr

DOI: 10.15291/geoadria.2885

UDK: 528.9:912.43>(497.58)“15“=163.42=111

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 30-10-2019

U radu je analizirana rukopisna karta srednje i dijela sjeverne Dalmacije nepoznatog autora, nastala, po svojoj prilici, u prvom desetljeću 16. stoljeća. Ta je karta najstariji sačuvani detaljni prikaz neke hrvatske regije, a pohranjena je u Državnom arhivu u Veneciji (*Archivio di Stato di Venezia*). Analizom geografskih i toponomastičkih podataka koji su u nju ugrađeni te korelacijom tih podataka s arhivskim vrelima i drugim ranonovovjekovnim kartama, utvrđeno je da je ona što se tiče kvantitete i kvalitete sadržaja činila značajan iskorak u vizualizaciji prostorne stvarnosti. Stoga je riječ o dragocjenom kartografskom spomeniku, nezaobilaznom za povijesno-geografska istraživanja Hrvatske i Jadrana kao arene višestoljetne vojno-političke konfrontacije Mletačke Republike, Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva (od 1527. pod vlašću habsburške dinastije) i Osmanskoga Carstva.

KLJUČNE RIJEČI: karta, Dalmacija, Hrvatska, Mletačka Republika, 16. stoljeće

This paper analyses the manuscript map of central and parts of northern Dalmatia by an unknown author in the first decade of the 16th century. It is the oldest preserved detailed depiction of a Croatian region and is currently housed in the State Archives of Venice (*Archivio di Stato di Venezia*). The analysis of its geographic and toponymic data and the correlation of this data with archival sources show that its qualitative and quantitative content represents a significant advance in the visualisation of spatial reality. It is therefore a valuable cartographic record essential to historical-geographic research of Croatia and the Adriatic as the arena of centuries of military-political confrontation between the Venetian Republic, the Hungaro-Croatian Kingdom (under the Habsburg Dynasty from 1527) and the Ottoman Empire.

KEY WORDS: map, Dalmatia, Croatia, Venetian Republic, 16th century

UVOD

Dalmacija je tijekom kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka bila poprište sruza triju europskih imperija: Mletačke Republike, Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva i Osmanskoga Carstva. Taj kompleksni i kontaktni prostor na dodiru otoka, obale i zaobalja funkcionirao je kao geoprometno pročelje dinarskoga i peripanonskoga prostora unutar granica Hrvatske i susjedne Bosne, koji je putem Dalmacije ostvarivao vezu s jadranskim, odnosno sredozemnim tokovima ljudi i materijalnih dobara, ideja i tehnologija. Nakon državopravne integracije Hrvatske s Ugarskom početkom 12. stoljeća, koja je utjecala na demaritimizaciju hrvatskoga društveno-gospodarskog sustava, Veneciji je bila olakšana imperijalna ekspanzija koja je po naravi njezine pomorske politike morala zahvatiti i Dalmaciju. Kupnjom i osvajanjem ključnih dijelova Dalmacije Venecija je osigurala nadzor nad plovidbom velikim dijelom Jadranskog mora koje je smatrala svojim dominijem (usp. VOKIĆ ŽUŽUL, BULUM, 2017.), pri tome ga bez zadržke i naočigled drugim sredozemnim državama imenujući *Golfo di Venezia*.

U prvoj polovici 15. stoljeća Venecija je utvrdila svoju vlast u priobalnom i otočnom dijelu Dalmacije (bez dubrovačke regije), konsolidirajući usporedo svoje kopnene posjede u sjevernoj Italiji (Mir u Lodiju 1454.). U novonastalim teritorijalnim okvirima mletačke su vlasti prepoznale potrebu sustavnoga upravljanja raspršenim prostornim resursima i usklađivanja državnih interesa s partikularnim interesima gradskih komuna odnosno njihovih vladajućih elita. U tome kontekstu valja sagledati i odluku Vijeća desetorice iz 1460. godine kojom je odgovarajućim gradskim i pokrajinskim upravama povjerena briga o kartografskom dokumentiranju mletačkih teritorija na kopnu (*terraferma*) i u prekomorskim područjima (*stato da mar*), uključujući mletačku Dalmaciju (LORENZI, 1868., 82; CASTI, 2007., 878). Valja svakako istaknuti da je odluka Vijeća desetorice obilježila početak sustavnoga kartografskog dokumentiranja u europskim državnim arhivima. Ta je odluka glasila:

U pogledu gradova, utvrda i pokrajina, koji su milošću Božjom podložni našoj vladavini, u našoj

INTRODUCTION

During the late medieval and early modern age, Dalmatia was the stage of conflict among three European powers: the Venetian Republic, the Hungary-Croatian Kingdom and the Ottoman Empire. This complex contact area of islands, coastal region, and hinterland acted as the geo-connecting front to the Dinaric and peri-Pannonian area within the borders of Croatia and neighbouring Bosnia, in turn creating a connection with the Adriatic and Mediterranean fluxes of people and goods, ideas and technologies. Following the integration of Croatia and Hungary in the early 12th century, there was a marked shift in the Croatian socio-economic system away from maritime concerns. This shift facilitated Venice's imperial expansion into Dalmatia, strategic parts of which it acquired through purchase or conquest. And, thus, it secured supervision over most of the navigation in the Adriatic, which it clearly considered its own dominion (compare VOKIĆ ŽUŽUL, BULUM, 2017), naming it *Golfo di Venezia* in defiance of other Mediterranean countries.

Venice consolidated power on the coast and islands of Dalmatia (excluding the Dubrovnik region) in the first half of the 15th century, which essentially coincided with the consolidation of mainland holdings in Northern Italy (Peace of Lodi, 1454). Within this new territorial framework, the Venetian authorities recognized the need for a systematic campaign to document its widely scattered spatial resources in order to align the interests of the state with those of the city communes and their local ruling elites. In this context, it is important to consider the 1460 ruling issued by the Council of Ten, which entrusted the cartographic documentation of the Venetian territories on the mainland (*terraferma*) and overseas (*stato da mar*), including Venetian Dalmatia, to the appropriate city and provincial authorities (LORENZI, 1868, 82; CASTI, 2007, 878). It should of course be emphasised that this ruling marked the beginnings of systematic cartographic documentation in European government archives. The ruling reads as follows:

As concerning cities, fortresses and provinces, which by the grace of God are subject to our rule, there is no one in our government who, when there is deliberation concerning those places, is able to give specific informa-

vladi nema nikoga tko bi, kada se raspravlja o tim mjestima, mogao dati specifične podatke o njihovu položaju, širini i dužini, i granicama, te obližnjim dominijima...

Stoga je poželjno imati u našoj kancelariji ili vijećnici vjeran prikaz [in vera pictura], izvornik i presliku svih naših gradova, zemljišta, tvrđava, pokrajina i regija, pa onaj tko želi imati uvid ili se savjetovati o navedenim mjestima, taj može imati točna i specifična znanja prema viđenome, a ne prema nečijem mišljenju.

Prema ovlasti ovoga Vijeća, neka bude napisano i poslano rektorima svih naših gradova, posjeda i tvrđava, da nakon što se dobro i pravo savjetuju s lokalnim građanima i drugima koji dobro poznaju grad i njegovu okolicu, prikažu zemlju, mjesto i pripadajuću pokrajinu sa svim naznakama vjetrova istočnih i zapadnih, tvrđava, rijeka i ravni, i udaljenosti od mjesta do mjesta, i mjesta u našem okruženju i njihovih udaljenosti, te neka revno promišljeno izrađenu kartu daju na uvid učenim i stručnim osobama kako bi se zaključilo je li točno i vješto nacrtana.

Po završetku, neka pošalju sliku našoj vladi.¹

Novost je administracije Mletačke Republike u tome što se počelo sustavno ulagati u „prave slike“ koje su trebale služiti upravljanju državnim resursima. Valja naglasiti da su karte ubuduće morale biti crtane rukom i uključivati kvantitativne podatke (veličinu lokacija/mjesta, udaljenosti između njih itd.). Tako uspostavljena zbirka karata začetak je informacijske tehnologije koju danas uzimamo zdravo za gotovo, podrazumijevajući pod time brzu dostavu kvantitativnih geoprostornih podataka putem vizualizacije, korištenjem modernih prijenosnih uređaja. Na početku se koristio pergament (najranije očuvane karte koje prikazuju priobalna područja bile su izrađene na životinjskoj koži), a uskoro je dana prednost papiru, vjerojatno zbog niže nabavne vrijednosti i mogućnosti standardizacije veličine. Uz strogo povjerljive pisane izvještaje nove su karte (izrađene prema prije spomenutim metodološkim načelima) na vrlo učinkovit način služile prikupljanju, organizaciji i arhiviranju geoprostornih podataka. One su službenicima u metropoli bile prvotni izvor podataka o fragmen-

tion about their location, breadth and length, or borders, or which dominions are nearby . . .

Thus it is desirable to have in our chancery or in our council room a true picture [in vera pictura], representation and copy of all our cities, lands, fortresses, provinces, and regions, in order that whoever may wish to consult or be advised about the aforementioned places may have true and specific knowledge according to observation rather than according to someone's opinion.

By the authority of this council, let it be written and sent to the rectors of all our cities, estates, and fortresses that, having received good and right counsel from local citizens and others who are knowledgeable about the city and its surroundings, they have drawn the land, settlement, and pertaining district with indications of the east and west winds, fortresses, rivers and plains, and the distances from place to place, and places in our vicinity and their respective distances, and they should diligently have the carefully drawn map examined by learned and experienced men in order to conclude whether it is accurately and skilfully rendered.

And once done, they must send the picture to our government.¹

What was new here in the administration of the Republic of Venice was systematic investment in “true pictures” as an aid in the management of state resources. The maps had to be hand-drawn and include quantitative data (the size of sites, distances between them, etc.) The map collection that resulted marked the inception of ‘information technology’ we take for granted today, that is, the rapid delivery of quantified geospatial data through visualization, using modern portable devices. While parchment was used at first (the earliest surviving maps that depict the coastal areas were produced on animal skin), the preferred medium quickly became paper, presumably for its lower cost and the potential for size standardization. Supplementing highly classified written reports, these new maps (produced according to the methodological principles described) served the purpose of collecting, organizing and archiving geospatial data in the most efficient way. They were the primary sources of information for officials in the metropolis regarding the state's fragmented periphery, and were of great assistance

¹ Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASV), Consiglio di dieci, Deliberazioni miste. Registro 15 (1454. – 1459.), 197r.

¹ Archivio di Stato di Venezia (further on: ASV), Consiglio di dieci, Deliberazioni miste. Registro 15 (1454-1459), 197r.

tiranoj periferiji države te od velike pomoći u planiranju i implementaciji politike u najudaljenijim pokrajinama pod mletačkom vlasti. Kao umanjeni grafički prikazi važnih naselja i okolnog terena, svakako su bili najefikasnije sredstvo komunikacije o prostoru.

Za pretpostaviti je da je korpusu crteža izrađenih u skladu s odlukom Vijeća desetorice 1460. godine (prema gore citiranom dokumentu) pripadala i rukopisna karta srednje i dijela sjeverne Dalmacije s početka 16. stoljeća te da je s mnogim drugim kartama bila arhivirana na jednom mjestu – u kancelariji ili vijećnici Vijeća desetorice u Duždevoj palači. Ta se karta sredinom devedesetih godina 20. stoljeća prvi put pojavila na tržištu kada ju je otkupio Državni arhiv u Veneciji (*Archivio di Stato di Venezia*) gdje je i sada dio kolekcije „raznih karata“ – *Miscellanea Mappe*.² Pretpostavljamo da je ona samo jedna od nepoznatoga broja karata koje su ovlaštene osobe uklonile iz kancelarije Vijeća desetorice ili iz nekoga drugog arhiva Duždove palače, što je pak dovelo do konačne disperzije kolekcije takvih karata.

Karta srednje i dijela sjeverne Dalmacije s početka 16. stoljeća odražava promijenjene geopolitičke okvire u kojima se u zaobalju sjeveroistočne obale Jadrana na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće našao mletački imperij, osuđen na defenzivu i postupno uzmicanje pred osmanskim osvajačima. Karta je dragocjen izvor podataka koji u korelaciji s arhivskim dokumentima i rezultatima arheoloških istraživanja omogućuje rekonstrukciju prostorne organizacije i s njom povezanoga krajo- lika toga dijela današnjega hrvatskog primorskog prostora.

CILJ I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Kartu srednje i dijela sjeverne Dalmacije s početka 16. stoljeća (dalje u tekstu: K-1) prvi je, koliko nam je poznato, u hrvatskoj znanstvenoj literaturi spomenuo V. Firić (2001.). On nije obradio cijelu kartu već je dao samo njezin isječak s prikazom Klisa, navodeći: „Klis je prvi put likovno pred-

² ASV, *Miscellanea Mappe*, br. 1663.

in the planning and implementation of policies in the farthest flung provinces under Venetian rule. As reduced graphic depictions of important settlements and surrounding terrains, the maps were simply the most efficient medium of communication about space.

It is reasonable to assume that the early 16th-century manuscript map of central and parts of northern Dalmatia belonged to the corpus of drawings created in accordance with the 1460 ruling of the Council of Ten, which (according the document quoted above) were to be archived in one location – the chancery of the Ten or in their council hall in the Ducal Palace. The map appeared on the market for the first time in the mid-1990s, when it was purchased by the State Archives of Venice (*Archivio di Stato di Venezia*), where it now forms part of the “Miscellaneous Maps” collection.² We assume it was just one of an unknown number of maps removed by authorized users from the Ten’s chancery or from one of the other archives in the Ducal Palace, caused the partial dispersal of.

Early 16th-century map of central and parts of north Dalmatia is a reflection of the altered geopolitical framework in which the Venetian empire found itself in the hinterlands of north-eastern Dalmatia at the turn of the 16th century. Venice was forced to adopt a defensive stance and retreat gradually before the Ottoman invaders. It is a valuable source of data which, in correlation with archival documents and the results of archaeological research, have enabled the reconstruction of the spatial organisation and respective landscape of this part of modern-day Croatia’s coastal territory.

OBJECTIVE AND METHODOLOGY OF THE RESEARCH

The first person to mention the early 16th-century map of central and parts of northern Dalmatia in Croatian scientific literature, as far as we know, was V. Firić (2001). Although he did not review the entire map, he presented an excerpt with a depiction of Klis, stating: “Klis was visually represented on a map of Split and its surroundings for the first time

² ASV, *Miscellanea Mappe*, Call number 1663.

stavljen na karti Splita i okolice koju je zacijelo početkom 16. stoljeća izradio do sada nepoznati autor, a na njoj je prikazana stjenovita uzvisina s tvrđavom (*Clissa*) u čijem se podnožju nalazi utvrđeno podgrađe“ (FIRIĆ, 2001., 7). Firić, nažalost, nije naveo izvor ni bilo kakav drugi podatak koji se odnosi na kartu. Isječak karte koji je objavio Firić u svojim je radovima koristio I. Alduk (2009., 75; 2015., 108), međutim ni on se ne poziva na izvor. Nečitljivu reprodukciju cijele karte uz kratak opis i opsežnu kontekstualizaciju njezina sadržaja objavila je K. Barzman (2014), koja smatra da karta spada u rukopisne mape, izrađene isključivo za potrebe države, a ne za javnu distribuciju. Barzman nije detaljnije analizirala geografski sadržaj karte. Dala je njezin sažeti tehnički opis ističući da su toponimi dodani nakon što su smeđom tintom nacrtane linije obale i rijeka te uzvisine (BARZMAN, 2014., 4).

Cilj je ovoga istraživanja bio obaviti geografsku i historiografsku analizu K-1, utvrditi povijesni kontekst njezina nastanka te provesti raščlambu topografskih elemenata s aspekta ubikacije i prepoznavanja prikazanih objekata. Nakon općega osvrta na geografski sadržaj karte iscrpno su analizirani prikazi utvrda i naselja koji su bili u fokusu nepoznatog autora, odnosno naručitelja. Ti su prikazi uspoređeni s arhivskim dokumentima s kraja 15. i početka 16. stoljeća. Na temelju toga utvrđen je stupanj geografskih spoznaja u odnosu na ranije i istodobne karte s prikazima istoga prostora. Pri tome je sadržaj karte uspoređen ponajprije sa sadržajem karte sjeverne Dalmacije i ličko-krbavskog prostora koju je izradio nepoznati autor pod naslovom *Tuto el Contado di Zara e Sebenicho* (dalje u tekstu: K-2) (Sl. 4), a koju je u Veneciji oko 1530. tiskao Matteo Pagano.³ Naime, ta se karta s K-1 prostorno preklapa u porječju Krke, a s njom je najbliža i u pogledu vremena nastanka i pretpostavljene namjene.

Tijekom istraživanja K-1 nismo ulazili u pojedine detalje s obzirom na, primjerice, fizionomiju i tipologiju utvrda i urbanih središta (Šibenika, Knina, Trogira, Splita, Skradina, Livna), što će

³ Ta se karta uvriježeno u znanstvenoj literaturi naziva Paganom kartom. Matteo Pagano bio je mletački izdavač koji ju je tiskao, ali nije njezin autor. Autor te karte nije poznat. Usp. M. Donattini, 2014.

by an unknown early 16th-century author, showing a rocky elevation with a fortress (*Clissa*) and a fortified settlement below it” (FIRIĆ, 2001, 7). Unfortunately, Firić did not name the source or give any other information regarding the map. The excerpt published by V. Firić was then used by I. Alduk (2009, 75; 2015, 108) who also did not mention its provenance. K. Barzman (2014) published an illegible reproduction of the entire map along with a short description and lengthy contextualisation of its contents, stating that it was a manuscript type of map created solely for state requirements rather than for public distribution. Barzman performed no detailed analysis of its geographic content. She gave a summarised technical description, pointing out that the toponyms were added after the lines of the coast, rivers and elevations were drawn in brown ink (BARZMAN, 2014, 4).

The objective of this research was to publish a detailed geographic and historiographic analysis of the map of central and parts of northern Dalmatia (hereafter K-1), to establish the historical context of its origins and analyse its topographical elements from the point of view of relative location ubication, as well as identifying depicted landmarks. After a general overview of the geographic contents of the map, the depictions of forts and settlements are analysed in detail, as the focus of the unknown author or person who commissioned it. These are compared to contemporary archival documents from the late 15th and early 16th centuries. Based on this, the level of geographic knowledge is established in comparison with earlier and contemporary maps depicting the same space. In the first place, the map was compared to the contents of a map of northern Dalmatia and the Lika-Krbava region. This map, named *Tuto el Contado di Zara e Sebenicho* (hereafter: K-2) (Fig. 4), was produced by an unknown author and printed in Venice around 1530 by Matteo Pagano.³ In fact, this map overlaps spatially with the map of central and parts of northern Dalmatia in the area of the Krka basin, making it the most similar regarding its purpose and time of creation.

During research on K-1, we avoided going into great detail with regards to the physiognomy and

³ The map has become known in the scientific literature as Pagano's map. Matteo Pagano was a Venetian publisher who printed it but was not the author. The author is unknown. Comp. M. Donattini, 2014.

zasigurno, nakon objavljivanja ovoga dragocjenog kartografskog izvora, biti objekt istraživanja znanstvenika koji se bave tim temama. Isto tako, nije posebno opisan prikaz reljefa jer istraživanoj karti nije prethodila izmjera visina i drugih geomorfoloških elemenata pa se na temelju nje ne mogu rekonstruirati hipsometrijski odnosi, nagibi i ekpozicije padina, energija reljefa i dr.

U nakani da pri raščlambi topografskih podataka prikazanih na K-1 sebi i čitateljima olakšamo misaonu navigaciju, kartu smo podijelili na 12 sektora, ekscerptiranih iz triju povijesno-geopolitičkih cjelina – Bosne (Sektor A), Hrvatske (Sektori B-E) i Mletačke Dalmacije (Sektori F-I). Šibenskom je području posvećeno najviše pažnje, proporcionalno njegovu detaljnijem prikazu u odnosu na trogirsko, splitsko i omiško priobalje i zaobalje. Zbog toga je u šibenskom području sektor F podijeljen na četiri podsektora (Sektori F1-F4). Uz reprodukciju K-1 (cijele i u pojedinim isječcima) u visokoj rezoluciji koja je dana uz suglasnost Državnog arhiva u Veneciji, priredili smo i kartu s prikazom istraživačkih sektora, preslikom obalne crte i oznakama najvažnijih geografskih objekata prikazanih na izvornoj karti (Sl. 6.).

GEOGRAFSKI SADRŽAJ KARTE

Geografski sadržaj K-1, posebice brojni toponimi, upućuju na to da je karta nastala na temelju terenskih opažanja osobe koja je dobro poznavala geografska obilježja prikazanog prostora. Pojedine neujednačenosti i nedostaci posljedica su primijenjene metode inventarizacije prostornih resursa koja se nije zasnivala na upotrebi preciznih geodetskih instrumenata. Geografski smještaj pojedinih referentnih objekata (ponajprije gradova) i međusobni položaj točaka nisu stoga precizno određeni pa nisu točni linearni odnosi ni ostale prostorne proporcije. U vrijeme nastanka K-1 tek su teoretski razmatrane mogućnosti primjene geometrijskih koncepata u izmjeri prostora, a posljedično i u kartografiji, primjerice primjena triangulacije u mjerenju površina i duljina te utvrđivanju prostornih odnosa (BAGROW, SKELTON, 1985.; LINDGREN, 2007.). S obzirom na to da postupak prikupljanja

typology of forts and urban centres (Šibenik, Knin, Trogir, Split, Skradin, Livno) which, after the publication of this valuable cartographic source, will most certainly become the object of further scientific research. The depiction of the relief is not described in great detail, because the map production was not preceded by a survey of elevations and other geomorphological elements, so it is not possible to reconstruct the hypsometric relations, inclines and exposures of slopes, the energy of the relief, and so on.

In order to make it easier for our readers and ourselves to navigate the intention behind the map, in the articulation of the topographical data we divided K-1 into 12 sectors, derived from three historical-geopolitical entities – Bosnia (Sector A), Croatia (Sectors B-E) and Venetian Dalmatia (Sectors F-I). Proportionally, we paid most attention to the Šibenik area due to its more detailed depiction in comparison to the Trogir, Split and Omiš coastlines and hinterlands. So, we divided sector F in the Šibenik area into a further four subsectors (F1-F4). Along with the high-resolution reproduction of K-1 (complete and individual excerpts) acquired with the permission of the *Archivio di Stato di Venezia*, we prepared a map with depictions of the research sectors by replicating the coastline and most important geographic elements shown on the original map (Fig. 6).

GEOGRAPHIC CONTENTS OF THE MAP

The geographic contents of K-1, especially the numerous toponyms, indicate that the map was created based on field observations by persons familiar with the geographic features of the depicted space. Certain discrepancies and flaws may have been the result of the inventory method of spatial resources used, which was not based on the use of precise geodetic instruments.

The geographic location of certain reference objects (primarily cities) and the mutual position of geographic points were not defined precisely, and therefore the linear relations and other spatial proportions are not accurate. When K-1 was made, the application potential of geometrical concepts was only just being considered theoretically in spatial measurement, and therefore also in cartography, for example

i obrade te vizualizacije prostornih podataka nije bio standardiziran, crtačko umijeće i iskustveno poznavanje geografskih obilježja nisu omogućavali dovoljno dobru kvalitetu kartografskog prikaza da bi on bio pouzdan, odnosno relevantan za one korisnike kojima je od prvorazredne važnosti bilo utvrditi prostorne odnose među različitim geografskim objektima. Takva kvaliteta je postignuta tek s definiranjem polazišnih matematičkih parametara (geodetskog datuma, kartografske projekcije, mjerila karte) te sustavno obavljene kartografske generalizacije i standardizacije primjene kartografskih znakova. Međutim, unatoč svim tim sustavnim nedostacima K-1, za nju se, s obzirom na kvantitetu geografskog sadržaja, mogu upotrijebiti superlativi koji su se do sada pridavali karti Istre (*Istria*) koju je izradio Pietro Coppo 1525. (LAGO, ROSSIT, 1984.) i karti sjeverne Dalmacije i ličko-krbavskoga prostora nepoznatoga autora koju je tiskao Matteo Pagano oko 1530. (PETRICIOLI, 1967.; MAGAŠ, 2003.; FARIČIĆ, 2009.).⁴ Dakle, karta srednje i dijela sjeverne Dalmacije je najstarija poznata karta u krupnom mjerilu s detaljnim prikazom nekoga dijela Hrvatske!

Sve do početka 16. stoljeća današnja Hrvatska, odnosno njezini pojedini dijelovi, prikazivana je na geografskim i pomorskim kartama u sitnom mjerilu na kojima se s obzirom na stupanj umanjenosti i, u vezi s tim kartografsku generalizaciju, nije moglo prikazati mnogo geografskih objekata. Pri tome su nešto informativnije bile pomorske karte, i to još od kraja 13. stoljeća, ali u njihovu su fokusu bili isključivo obalna crta kopna i otoci, dok se prostor kopna uopće nije prikazivao (usp. KOZLIČIĆ, 1995.). Hrvatski je prostor bio cjelovitije prikazivan tek na različitim inačicama *Pete karte Europe* Klaudija Ptolemeja, geografa iz 2. stoljeća, čija je *Geografija* s kartama njemu poznatog dijela svijeta u Europi tiskana prvi put tek 1477.

⁴ Zbog toga što je bila tiskana, karta sjeverne Dalmacije i ličko-krbavskoga prostora imala je u odnosu na rukopisnu kartu srednje i dijela sjeverne Dalmacije veći odjek u kartografskoj zajednici pa su tijekom 16. i prve polovine 17. stoljeća objavljene mnoge inačice te karte pri čemu su se u varijacijama okušali brojni europski kartografi, a među njima Šibenčani Martin Rota Kolunić i Natale Bonifacio (Božo Bonifačić) (usp. FARIČIĆ, 2009.). Zanimljivo je da ni ti domaći sinovi u pogledu detaljnosti šibenskoga kraja nisu nadmašili nepoznatog autora karte srednje i dijela sjeverne Dalmacije.

the application of triangulation to measuring surfaces and lengths and defining spatial relationships (BAGROW, SKELTON, 1985; LINDGREN, 2007). Since the method of collecting, processing and visualising spatial data was not yet standardised, artistic skill and good knowledge of geographic features were not enough to provide reliable cartographic quality to suit the purposes of those to whom establishing spatial relationships between various geographic objects would have been of crucial importance. Such quality was only achieved with the definition of mathematically based parameters (geodetic dates, cartographic projections, map scales) and with systematic cartographic generalisation and standardisation of cartographic symbols. However, despite the numerous systemic flaws in K-1, it boasts a large quantity of geographic content at a level previously achieved only in the 1525 map of Istria (*Istria*) by Pietro Coppo (LAGO, ROSSIT, 1984) and K-2, from about the same time, which includes the Lika-Krbava area in addition to the countryside around Zadar and Šibenik (PETRICIOLI, 1967; MAGAŠ, 2003; FARIČIĆ, 2009).⁴ Therefore, this map of central and parts of northern Dalmatia is in fact the oldest known large-scale map with a detailed depiction of this part of Croatia!

Up to the early 16th century, modern Croatia and its respective regions were depicted on geographic maps and navigation charts on a small scale. Considering the degree of reduction and the resulting cartographic generalisation, it was not possible to show many geographic objects. Nautical charts, on the other hand, were more detailed, even late 13th-century ones. However, they focused entirely on coastlines and islands, while the mainland was not shown at all (see KOZLIČIĆ, 1995). The Croatian territory was shown more completely in versions of the *Fifth Map of Europe* by Claudius Ptolemy, the 2nd-century geographer whose *Geographia*, with maps of the parts of Europe he was familiar with, which was printed in

⁴ Because it was printed, the map of northern Dalmatia and the Lika-Krbava area was received better by the cartographic community in comparison to the manuscript map of central and parts of northern Dalmatia, so during the 16th century and early 17th century, many variations of the map were published. Many European cartographers tried to make their own versions, including Martin Rota Kolunić and Natale Bonifacio (Božo Bonifačić) (comp. FARIČIĆ, 2009) of Šibenik. It is notable that neither of these locals were able to outdo the unknown author of the map of central and parts of northern Dalmatia.

(MARKOVIĆ, 1993.; KOZLIČIĆ, 1995.). Međutim, na Ptolemejevoj *Petoj karti Europe* prikazivana je antička percepcija Ilirika i dijelova susjednih rimskih provincija, pa su korisnici te karte mogli steći samo površan i anakron uvid u geografsku stvarnost toga prostora.

Činjenica da se Hrvatska do 16. stoljeća nije prikazivala na kartama u krupnom mjerilu nije nikakva posebnost koja bi se odnosila na taj kontakti srednjoeuropsko-sredozemni prostor. Tek potkraj 15. i početkom 16. stoljeća počele su se izrađivati karte regija europskih država, uključujući i Hrvatskoj susjednih prostora današnje Italije i Mađarske (BAGROW, SKELTON, 1985.). Poticaj za taj zamah u europskoj kartografiji došao je s jedne strane objavljivanjem Ptolemejeve *Geografije* i razvojem znanosti s ciljem stjecanja, a zatim i prikazivanja novih geografskih spoznaja o prostoru, a s druge strane potrebama državnih i nižih razina vlasti za vizualizacijom teritorija, odnosno prostornih resursa kojim upravljaju (WOODWARD, 2007.). Tome u pogledu kartografskog prikazivanja pojedinih regionalnih cjelina na istočnoj obali Jadrana treba dodati pojačano zanimanje europskih političkih i kulturnih središta za bolje upoznavanje poprišta sruza imperijalnih politika Venecije, Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva (FÜRST-BJELIŠ, ZUPANC, 2007., MLINARIĆ, 2014.). Te su se sile konfrontirale s promjenjivim ishodima, nastojeći različitim sredstvima, pa tako i kartama na kojima su predstavljali svoje agende ili barem svoju percepciju pograničja, postići svoje političke i ekonomske strategije (MLINARIĆ, GREGUROVIĆ, 2011.). To je tijekom cijeloga ranonovjekovnog razdoblja ostavilo snažan otisak u krajoliku i identitetu zaobalnoga dalmatinskoga prostora obilježena dodirima i prožimanjima različitih etničkih, vjerskih i jezičnih struktura (FÜRST-BJELIŠ, 2009., 2012.).

Polje K-1 je u obliku pravokutnika čije su dimenzije 29 cm × 60 cm. Uz gornji rub karte proteže se sjeveroistok tako da je pri rekonstrukciji njezina geografskog sadržaja, posebno radi usporedbe s najnovijim topografskim kartama, kartu potrebno zarotirati za 45° u smjeru kazaljke na satu (Sl. 1.). Iako je takva orijentacija karte zapravo logična jer prati smjer pružanja osnovnih morfostuktura (SZ – JI), čime se geografski sadržaj

1477 (MARKOVIĆ, 1993; KOZLIČIĆ, 1995). However, Ptolemy's *Fifth Map of Europe* showed the classical perception of the region as "Illyricum" and parts of neighbouring Roman provinces, so map users were only given a superficial, anachronistic glimpse into the geographic reality of the region.

The fact that Croatia did not even feature on large-scale maps until the 16th century is not particularly notable in terms of the Central European Mediterranean contact zone. It was not until the turn of the 16th century that maps of European countries began to appear, including Italy and Hungary (BAGROW, SKELTON, 1985). The impulse to do so in European cartography was fuelled partly by the publication of Ptolemy's *Geographia* and by advances being made in science with the aim of acquiring and thus depicting new geographic knowledge of space. It also became clear that it would be useful for the state and lower levels of government to visualise data about the territories and the spatial resources they governed (WOODWARD, 2007). In terms of depicting individual regional units on the eastern Adriatic coast, we should add that there was increased interest in European political and cultural centres in improving knowledge of the arenas of confrontation involving the imperial policies of Venice, the Habsburg Monarchy and Ottoman Empire (FÜRST-BJELIŠ, ZUPANC, 2007; MLINARIĆ, 2014). The clash of these powers resulted in shifting borders on the ground, but they also attempted to achieve their political and economic goals by all kinds of means, including the production of maps, on which they presented their political agendas or at least their perceptions of the borderlands (MLINARIĆ, GREGUROVIĆ, 2011). During the entire early modern period, this left a strong impression on the landscape and identity of the Dalmatian coastland area, characterized as it was by the contiguity and permeation of various ethnic, religious and linguistic structures (FÜRST-BJELIŠ, 2009; 2012).

The field depicting K-1 is a rectangle measuring 29 × 60 cm. The top of the map is oriented in a north-east direction, which means that in order to reconstruct its geographic contents, it has to be rotated clockwise by 45° in order to compare it to modern topographical maps (Fig. 1). Although the map orientation is logical, as it follows the lay of the morphological features (NW-SE), allowing the

bolje uklapa u format papira, nedostaje kompasna ruža ili bilo kakva druga oznaka strana svijeta pa je pitanje koliko je manje upućeni korisnik mogao točno utvrditi prostorne odnose među prikazanim geografskim objektima. To je dodatno otežavala činjenica da karta nije izrađena u jedinstvenom mjerilu koje bi se odnosilo na cijelo polje ili na veći dio polja karte. Usporedbom te karte s digitalnom kartom Hrvatske u mjerilu 1:25.000 projiciranom u HTRS96/TM,⁵ i to korištenjem QGIS-a kao programskog alata, utvrđeno je da se rasponi mjerila na pojedinim dijelovima karte kreću od 1:50.000 do 1:800.000! Prosjek zaokruženih modula na pet odabranih uzoraka bi, hipotetski, iznosio 1:300.000, no standardna devijacija iznosi oko 300.000 ($\pm 100\%$) pa nema smisla taj prosjek uzimati u obzir kao mjerilo cijele karte. Posebno su izrazita lokalna povećanja mjerila u prikazima pojedinih gradova (npr. Šibenika, Trogira, Splita i Knina) jer ih je nepoznati autor očito nastojao detaljnije prikazati ne obazirući se pri tome na narušavanje linearnih i arealnih proporcija cijeloga prikazanog prostora. Također, analizom je utvrđeno da ne postoji pravilnost u linearnim distorzijama pojedinih mikroregionalnih cjelina prikazanih na karti. Unatoč očigledno detaljnijem prikazu uže okolice grada Šibenika, što upućuje na bolje poznavanje toga prostora, i taj je dio karte u odnosu na crte i površine znatno izobličen. Takve distorzije i neujednačenosti nisu nikakva iznimka. Utvrđene su i na mnogim drugim ranonovojekovnih kartama na kojima su prikazivani pojedini dijelovi Dalmacije, posebno na onima kojima nije prethodila geodetska izmjera i koje su nastale kao kompilacija više različitih izvora podataka (MLINARIĆ, 2012.; 2014.).

Nepoznati je autor na K-1 prikazao obalni prostor od Vodica (s time da na mjestu Vodica nema oznake naselja) do Lokve Rogoznice nedaleko od Omiša (*rogoznica*) te pripadajuće zaobalje sve do Dinare (*dinara*) i Kamešnice te dijela zapadne Bosne. Na karti su prikazani samo oni otoci koji se nalaze u neposrednoj blizini obale, od Prvića (neimenovanog), preko preuveličanog Krapnja (*chra-*

contents to fit the paper format better, there is no compass rose or other cardinal direction markers, posing the question of how the less knowledgeable user was supposed to deduce spatial relationships between the depicted geographic objects. This was made even harder by the fact that the map was not produced in a unified scale relating to the entire field or most of the map field. A comparison of the map with the 1:25,000 scale digital map of Croatia projected in HTRS96/TM,⁵ using QGIS as the programme tool, established that the range of scales on individual parts of the maps varied from 1:50,000 to 1:800,000! Hypothetically, the average of rounded modules for five selected samples would be 1:300,000, but the standard deviation was around 300,000 ($\pm 100\%$), so there was no point in using this average as the scale of the whole map. Local scale enlargements were particularly obvious in the depiction of individual cities (for example, Šibenik, Trogir, Split and Knin), because the unknown draftsman obviously tried to show them in as much detail as possible without considering how he might be destroying the linear and areal proportions of the entire depicted space. In addition, our analysis confirmed that there was no regularity in the linear distortions of the individual microregional units depicted on the map. Despite the obviously more detailed depiction of the immediate environs of the city of Šibenik, which indicates the area was better known to the author, this part of the map is significantly deformed in terms of lines and surfaces. These kinds of distortion and unevenness were far from exceptions. They have been confirmed on many other early modern maps showing certain parts of Dalmatia, particularly those where geodetic surveys were not carried out beforehand, but which were compiled from various data sources (MLINARIĆ, 2012; 2014).

The unknown author depicts the coastal area from Vodice (where the settlement is not marked) to Lokva Rogoznica close to Omiš (*rogoznica*) and its corresponding hinterland all the way to Dinara (*dinara*) and Kamešnica and part of western Bosnia. The map shows only the islands closest to the coast, from Prvić (unnamed) to an oversized version of Krapanj (*chra-*

⁵ Srednji meridijan projekcije ($\lambda = 16^{\circ}30' E$) prolazi otprilike kroz Split i deformacije su prostora koji je prikazan na staroj karti s kojom je uspoređena ta moderna karta za to područje izrazito niske ($< 1 \text{ dm/km}$).

⁵ The medial meridian of the projection ($\lambda = 16^{\circ}30' E$) passes approximately through Split, and deformations of the area shown on the old map compared to the modern map are exceptionally low ($< 1 \text{ dm/km}$).

SLIKA 1. Karta srednje i dijela sjeverne Dalmacije (K-1), nepoznati autor, prvo desetljeće 16. st.
FIGURE 1 Map of central and parts of northern Dalmatia (K-1), unknown author, first decade of the 16th century

Izvor: Archivio di Stato di Venezia, Miscellanea Mapped, br. 1663; fotografija snimljena u Uredu za foto-reprodukciju Državnog arhiva u Veneciji i objavljena uz dopuštenje Ministarstva za kulturna dobra i kulturne aktivnosti Republike Italije)

Source: Archivio di Stato di Venezia, Miscellanea Mapped, Call number 1663; photograph from the Office of photo-reproduction, Archivio di Stato, Venice; published with permission from the Ministero per i Beni e le Attività Culturali, Italy)

SLIKA 2. Isječak Lazarusove karte Ugarske, Ingolstadt, 1528.

FIGURE 2 Excerpt from Lazarus's Map of Hungary, Ingolstadt, 1528

Izvor / Source: URL 1

pan) do Čiova (*chicovo*) i dijela Brača (*Isola d(e) la braçia*). S najviše je detalja – očito je to i bila nakana autora – prikazano šibensko-kninsko područje, dosta je detaljno predložena i cijela obala, dok je geografski sadržaj u trogirskom i splitskom zaobalju reducirana. Nameće se pri tome pitanje je li malobrojnost prikazanih geografskih objekata u srednjodalmatinskom zaobalju posljedica slabijega autorova poznavanja ili odsutnosti naručiteljeva interesa za taj dio Dalmacije ili je pak karta ostala nedovršena. Svakako, s obzirom na prikaz toka rijeke Cetine (npr. s prepoznatljivim koljenom kod Zadvarja) nismo skloni zaključku da je autor karte slabije poznao srednjodalmatinsko u odnosu na šibensko zaobalje. Prostor je Zagore općenito bio u sjeni kartografa tijekom prve polovice 16. stoljeća pa je tako, primjerice, na najstarijoj sačuvanoj karti Ugarske (*Tabula Hungariae*; Sl. 2.) koju je izradio Lazarus, tajnik ostrogonskog nadbiskupa Tome Bakača (k tome upravitelja Zagrebačke i Senjske biskupije), a koja je nacrtana oko 1515. i tiskana u

pan) to Čiovo (*chicovo*) and parts of Brač (*Isola d(e) la braçia*). The author deliberately invested more effort in the detailed depiction of the Šibenik-Knin area, along with the entire coastline, while the geographic content around the Trogir and Split hinterland areas was reduced. This raises the question as to whether the author was less knowledgeable about the area, or the patron of the map was less interested in that part of Dalmatia, or even whether the map was never finished. However, when we consider the depiction of the River Cetina's course (especially the recognizable sharp bend at Zadvarje) we are not inclined to assume the author was less familiar with the central Dalmatian hinterland than that of Šibenik. The Zagora hinterland region was generally neglected by cartographers during the first half of the 16th century, so, for example, on the oldest preserved map of Hungary (*Tabula Hungariae*; Fig. 2), by Lazarus, secretary of the Bishop of Esztergom, Toma Bakač (who was also the governor of the Zagreb and Senj dioceses), drawn around 1515 and printed in Ingol-

Ingolstadt 1528.⁶, zaobalni prostor između Šibenika i Trogira (Zagora) nazvan pustinjom (*Desertum*). Pretpostavljamo da je to odraz opustošenosti Zagore zbog osmanskih upada. Slično se može ustvrditi i za reducirani prikaz srednjodalmatinskoga zaleđa na K-1, jer je cetinski kraj potkraj 15. i početkom 16. stoljeća također u velikoj mjeri bio opustošen te pred smjenu hrvatske osmanskom vlašću ostavljen pod nadzorom nekoliko izoliranih utvrda.

Reljef je na K-1 prikazan tada uvriježenom metodom krtičnjaka, stiliziranih uzvisina, pa je korisnik karte mogao steći dojam da je riječ o brdovitom krajoliku, ali ne i o stvarnim dimenzijama prikazanih uzvisina (duljini, širini i visini), ni o njihovu obliku i nagibu padina. Primjerice, ne može se utvrditi osnovne hipsometrijske odnose između Dinare, Promine, Svilaje, Kozjaka i Mosora niti su prepoznatljive osnovne morfostrukture tih planina. Isto tako, na karti se ne može prepoznati zaravnjeni prostor sjeverodalmatinske zaravni jer je i u tom području nepoznati autor prikazao brdovit krajolik.

Osim u neposrednoj blizini Šibenika, u velikoj je mjeri površan prikaz obalne crte. Posebno je komprimiran obalni pojas od Trogira do Omiša. Autor karte pri tome nije imao nimalo jednostavan zadatak jer je hrvatska obala vrlo razvedena i teško je prikazati sve detalje obalne crte s mnoštvom poluotoka, rtova, zaljeva i uvala. To se uostalom nije uspjelo kvalitetno učiniti sve do prve sustavne hidrografske izmjere Jadrana povedene početkom 19. stoljeća (FARIČIĆ, MIROŠEVIĆ, 2017).

Dosta su dobro prikazani tokovi rijeke Krke s pritokama, rijeke Cetine i rijeke Jadro. Na tim su rijekama prikazani i mnogi mostovi (*trajeto*). Posebno je detaljno prikazano područje sutoka više tekućica u blizini Knina (Krčić, Butišnica, Orašnica i Radljevac) odakle zatim nastavlja teći Krka. Jedino je za Cetinu posebno istaknuto izvorište, i to bilješkom *Qui nasce lo fiume Cetina*.

Na Dinari, u istočnom dijelu Bukovice, uz ušće Čikole u Krku te u okružju Šibenika, Knina i Podrebače prikazane su šume. Teško je iz takvoga

stadt in 1528,⁶ the hinterland area between Šibenik and Trogir (Zagora) is labelled as desert (*Desertum*). We assume this reflects the wasteland which resulted from Ottoman attacks. A similar situation occurs with the reduced depiction of the central Dalmatian hinterland on K-1, as the Cetina area at the turn of the 16th century was also largely laid waste and left to the supervision of a few isolated fortresses as Croatian rule gave way to the Ottomans.

The relief on K-1 was depicted by the commonly accepted method of drawing 'molehills' and stylised elevations, giving an impression of a hilly landscape with no information about the actual dimensions of depicted elevations (length, width and height) or their shape and gradients. For example, it is impossible to establish the basic hypsometric relations between Dinara, Promina, Svilaja, Kozjak and Mosor, while the basic morphostructures of these mountains cannot be recognized. Similarly, the level area of the north Dalmatian plain cannot be identified, because the unknown author showed it as a hilly landscape. Apart from the vicinity of Šibenik, the depiction of the coastline is perfunctory. The coastal belt from Trogir to Šibenik is particularly compressed. The author must have been challenged by the task, as the Croatian coastline is extremely indented, making it difficult to depict all the details of islands, peninsulas, capes, bays and coves. This was not achieved properly until the early 19th century when the first hydrographic survey was performed in the Adriatic (FARIČIĆ, MIROŠEVIĆ, 2017).

The courses of the Krka and its tributaries, the Cetina and Jadro are depicted well, along with their many bridges (*trajeto*). The confluence of streams in the vicinity of Knin (Krčić, Butišnica, Orašnica and Radljevac), which merge into the Krka, is particularly impressive. Only the spring of the Cetina was drawn in more detail, with the footnote *Qui nasce lo fiume Cetina*.

Wooded areas are depicted on Dinara, in the east part of Bukovica where the Čikola meets the Krka, and in the surroundings of Šibenik, Knin and Podrebača. It is difficult to reconstruct the state of the vegetation cover from this depiction, which is also

⁶ O Lazarusovoj karti napisano je mnogo znanstvenih radova. Dosta dobar pregled spoznaja o toj karti dao je L. Irmédi Molnár (1964.), a u novije vrijeme to su učinili T. Gaudenyi i M. Jovanović (2012.).

⁶ Many scientific works have been written about Lazarus's map. A good overview is given by L. Irmédi Molnár (1964) and more recently by T. Gaudenyi and M. Jovanović (2012).

prikaza rekonstruirati stanje biljnog pokrova kao što to nije moguće učiniti ni na drugim kartama ranoga novog vijeka (FARIČIĆ, 2018.). Crteži šuma ne upućuju na vrstu drveća, a izostanak prikaza biljnog pokrova na glavnini polja karte ne znači da u tom prostoru drveća uopće nije bilo. Svakako, takav nepotpun prikaz biljnog pokrova ne može se jednostavno interpretirati, a stoga nije ni opravdano na temelju njega donositi zaključke o razlikama u pošumljenosti kartiranog prostora.

Uz prikaz naselja (o kojima će biti više riječi u sljedećim poglavljima), posebna je pozornost posvećena prometnicama, označenim isprekidanim linijama, kojima je promrežen cijeli prikazani prostor. K tome, prikazana je i ruta (označena s brojem 10, što je očito brojčana vrijednost koja se odnosi na nepoznatu mjernu jedinicu za duljinu) kojom se sredinom ušća Krke, odnosno Šibenskog zaljeva moglo preplivati od Zatona do Mandaline, kao i ruta od Šibenika prema Šibenskom kanalu u dvije dionice (jedna od grada do kula na ulazu u Kanal sv. Ante označena brojem 1 i druga od kule do izlaza iz Kanala sv. Ante označena brojem 2), zatim ruta koja povezuje istočni dio Čiova sa Splitom (s upisanim brojem 1) te ruta koja povezuje Split s Omišom (s upisanim brojem 18). Odnos brojeva (Zaton – Mandalina 10 i Split – Omiš 18) ne odgovara stvarnom odnosu duljine tih ruta jer on ne iznosi 1:1,8 nego približno 1:2,3.⁷ To i nije tolika pogreška kao što je ona u grafičkom prikazu obale između Splita i Omiša. Naime, vrijednost 18 (nepoznate mjerne jedinice) vezana je uz crtu između Splita i Omiša koja je četiri puta kraća od crte između Zatona i Mandaline vezane uz vrijednost 10 (nepoznate mjerne jedinice). Posebno je iznenađujuće što se vrijednost 10 ucrta u Šibenskom zaljevu podudara sa stvarnom vrijednosti udaljenosti između Zatona i najuvučenijeg dijela Mandaline koja iznosi 10 km. To je očito slučajna podudarnost jer je u slučaju udaljenosti između Splita i Omiša preciznost daleko manja.

Uz spomenute mostove na rijekama, među kojima je kao najveći (s dva luka) prikazan onaj u Solinu na rijeci Jadro, posebnim su crtežima prikazani

true of other early modern maps (FARIČIĆ, 2018). Drawings of wooded areas (forests) do not indicate the types of trees, though the absence of depicted vegetation cover on most of the map does not mean there were no forests at all in the area. It is not easy to interpret the incomplete depiction of vegetation, and therefore it would be unjustifiable to draw conclusions about the state of afforestation in the mapped area.

Along with the depictions of settlements (which we will discuss in the following chapters), special attention is given to roads marked by broken lines that create a network across the entire area. A route is also depicted (marked with the number 10, which is obviously a numerical value referring to an unknown unit of measurement for length) by which one could sail down the centre of the Krka delta, or the Bay of Šibenik from Zaton to Mandalina, and another route from Šibenik to the Šibenik Channel in two sections (the first from the city to the watchtower at the entrance to St. Anthony's Channel marked with the number 1, and the other from the watchtower to the exit from St. Anthony's Channel marked with the number 2). Another route connected the eastern part of Čiovo and Split (marked with the number 1) and yet another route connected Split and Omiš (marked with the number 18). The relation between these numbers (Zaton – Mandalina 10, and Split – Omiš 18) does not correspond to the actual relation of the route lengths, which are not 1:1.8, but approximately 1:2.3.⁷ This mistake however, is not as great as the one shown in a graphic depiction of the coast between Split and Omiš. In fact, the value of 18 (unknown unit of measurement) is linked to the line connecting Split and Omiš, which is four times shorter than the line connecting Zaton and Mandalina linked to the value of 10 (unknown unit of measurement). It is especially surprising that the value of 10 drawn in the Bay of Šibenik corresponds to the real distance between Zaton and the most indented part of Mandalina, measuring exactly 10 kilometres! This must be entirely coincidental as the accuracy of the

⁷ Prema mjerenju obavljenom na pomorskoj karti *Jadransko more – istočna obala* u mjerilu 1:100.000 Hrvatskoga hidrografskog instituta iz Splita, objavljenoj 2013. (listovi MK 15 Šibenik i MK 18 Brač).

⁷ Based on a measurement published in the naval chart *Jadransko more – istočna obala (The Adriatic Sea – Eastern Coast)* at a scale of 1:100,000 by the Croatian Hydrographic Institute, published in 2013 in Split (sheets MK 15 Šibenik and MK 18 Brač).

mostovi s kojima je Trogir povezan s kopnom i s otokom Čiovom.

Na karti nisu prikazani svi relevantni gospodarski sadržaji. Autor je posebno istaknuo sadržaje koji su važni za šibenski prostor koji mu je bio u žarištu interesa. Prikazani su mlinovi na tri lokacije na toku Krke (*molini*) te uzvodno od mosta na Jadru, kao i solane (*salina*) u Zablaću i Morinju.

PROBLEM DATACIJE

K-1 je u postojećoj literaturi datirana u prvu polovicu odnosno u sam početak 16. stoljeća, što je po našoj prosudbi ispravno, ali nije u dovoljnoj mjeri argumentirano (FIRIĆ, 2001., 7, 10; BARZMAN, 2014., 10, bilj. 5). Već je letimičnim pogledom na ucrtanu mrežu naselja i utvrda lako doći do zaključka da je nastala između 1500. i 1540. godine. Na K-1, naime, nije prikazana utvrda sv. Nikole na ulazu u šibenski Kanal sv. Ante, koju je Giangiolamo Sanmicheli gradio od 1540. do 1543. godine (GLAVAŠ, 2015., 131-132), dok je utvrda Znoilo u zaleđu Trogira, čiju gradnju povijesna vrela smještaju na razmeđu 15. i 16. stoljeća (ANDREIS, 1977., 202-204, 382-383), jasno ucrtana i imenovana (*znoilo*).

Sljedeću datacijsku odrednicu nalazimo u Kapitul kod Knina, koji je na K-1 prikazan bez fortifikacija (predočen je toponimom *capitulo* i trobrodnom kninskom katedralom sv. Bartula), dok je na K-2 (oko 1530.) okružen zidinama i kulama (Sl. 3.). Doda li se tom zapažanju podatak da je ugarski sabor 1504. godine donio odluku da se utroši 4000 forinti za podizanje zida i kopanje jarka uokolo Kapitula, kao i za obnovu kninskoga i kapitulskoga podgrađa, opravdano je ograničiti dataciju na razdoblje od 1505. do 1522. godine (KLAIĆ, 1928., 257; JAKŠIĆ, 1996., 26-27; GUNJAČA, 2009., 140).

Upravo su u tom razdoblju na zapadnom dijelu šibenskoga distrikta (Sektor F1) podignute tri utvrde koje na K-1 nisu prikazane: Velim, Dazlina i Rakitnica. S druge strane, dvije su od njih – Velim (*uelin*) i Rakitnica (*rachinca*) – ucrtane na K-2 (Sl. 5.). Ovako o njima svjedoče povijesna vrela: utvrđivanje Rakitnice inicirano je 1509. (STOŠIĆ, 1941., 137), najraniji zapis o velimskoj

distance between Split and Omiš is much less.

As well as the previously mentioned river bridges, of which the biggest (with two arches) is depicted in Solin on the River Jadro, separate drawings show bridges connecting Trogir with the mainland and the island of Čiovo.

The map does not depict all the relevant economic content. The author emphasised all the content significant to the Šibenik area, which was his focal point of interest. Mills (*molini*) are depicted in three locations on the Krka upstream of the bridge over the Jadro, as are salt pans (*salina*) in Zablaće and Morinje.

DATING ISSUES

The existing literature dates K-1 to the beginning of the 16th century, which according to our assessment is correct but not sufficiently well argued (FIRIĆ, 2001, 7, 10; BARZMAN, 2014, 10, note 5). Even a brief glance at the depicted network of settlements and fortresses leads to the conclusion that the map was created between 1500 and 1540. St. Nicholas's Fort, built by Giangiolamo Sanmicheli between 1540 and 1543 (GLAVAŠ, 2015, 131-132), at the entrance to the St. Anthony's Channel near Šibenik, was not shown on K-1, while Znoilo fortress in the Trogir hinterland, which according to historical sources was built at the turn of the 16th century (ANDREIS, 1977, 202-204, 382-383), is clearly drawn and named (*znoilo*).

We then find the next dating determinant in Kapitul near Knin, shown on K-1 without fortifications (with the toponym *capitulo* and the triple-naved Cathedral of St. Bartholomew), while on K-2 (around 1530) it is surrounded by high walls and watchtowers (Fig. 3). In fact, if we consider the 1504 decision of the Hungarian council to spend 4,000 forints on building a wall and digging a moat around Kapitul, as well as renovating the areas below the fortifications of Knin and Kapitul, there are reasonable grounds to limit dating to the period from 1505 to 1522 (KLAIĆ, 1928, 257; JAKŠIĆ, 1996, 26-27; GUNJAČA, 2009, 140).

It was during this period that three fortresses were built in the western part of the Šibenik district (Sector F1), none of which are shown on K-1: Velim, Dazlina and Rakitnica. On the other hand,

SLIKA 3. Usporedba prikaza Knina i Kapitula na K-1 i K-2

FIGURE 3 Comparison of Knin and Kapitul on K-1 and K-2

utvrđi potječe iz 1510. (*sub castro Velin*),⁸ dok se utvrđu u Dazlini gradila 1515. godine.⁹ Ti nas podaci usmjeravaju zaključku da K-1 prikazuje stanje u prostoru između 1505. i 1510. godine. Iz toga nadalje proizlazi da su najkasnije u tom razdoblju sagrađene utvrde Parižoto i Vrpolje na istočnom dijelu šibenskoga distrikta, koje su na K-1 identificirane toponimskim likovima *verhpoglie* i *torre de sc(ri)ua(n)* (Sektor F3).¹⁰ Pisana vrela

⁸ Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZD), fond HR-DAZD-30: Šibenski bilježnici (dalje: ŠB), kut. 28/II, sv. c, 68r.

⁹ Tada su mještani Dazline sklopili ugovor sa šibenskim zidarom Petrom Hromčićem, koji se obvezao sagraditi trokatnu utvrdu na brdu Sv. Ilije iznad sela (DAZD, ŠB, kut. 23/VII, sv. f, 22v-23r).

¹⁰ Opisujući 1520. godine šibensku fortifikacijsku infrastrukturu mletački izvjestitelj spominje dvije kule – Parižoto i Vrpolje (*Sono in questo territorio due torre, una dita del Parixoto et l'altra de Verhpoglie*), o čijoj posadi se skrbi država, te još tri utvrde na skrbi stanovnika okolnih sela (*esser tre altre forteze in questo territorio*

two of them – Velim (*uelin*) and Rakitnica (*rachinca*) – are shown on K-2 (Fig. 5). This is how they are mentioned in historical sources: the fortification of Rakitnica was initiated in 1509 (Stošić, 1941, 137), the earliest recording of Velim fortress dates to 1510 (*sub castro Velin*)⁸ whereas Dazlina was built in 1515.⁹ These data point us to the conclusion that K-1 depicts the situation between 1505 and 1510. Furthermore, we can conclude that the fortresses of Parižoto and Vrpolje, in the eastern part of the Šibenik district, were also built no later than that, and are identified in K-1 by the toponymic forms *verhpoglie* and *torre de sc(ri)ua(n)* (Sector F3).¹⁰ Written sources do in fact confirm that further construction was being done on the Parižoto watchtower (in the area of the now non-existent settlement of Ogorlica) at the very beginning of the 16th century (Stošić, 1941, 46-47). Sources also confirm that the Vrpolje watchtower was built between 1500 and 1511.¹¹

However, K-1 does not depict the Trogir bishop's fortress in Bosiljina (Marina), whose construction began in 1495 and continued at least until 1502, according to the literature (BABIĆ, 1991, 128, note 90; GAMULIN, 2013, 38-42). We believe that Marino Sanudo's 1502 record pertains to this fortress, in which the contemporary words of a Trogir duke

⁸ State Archives in Zadar (hereafter: DAZD), fund HR-DAZD-30: Šibenik notaries (hereafter: ŠB), box 28/II, vol. c, 68r.

⁹ The townsfolk of Dazlina signed a contract with the Šibenik mason Petar Hromčić, who undertook to build a three-storey fortress on the hill of Sveti Ilija above the village (DAZD, ŠB, box 23/VII, vol. f, 22v-23r).

¹⁰ When describing the 1520 Šibenik fortification infrastructure, a Venetian reporter mentions two watchtowers – Parižoto and Vrpolje (*Sono in questo territorio due torre, una dita del Parixoto et l'altra de Verhpoglie*), whose garrison was provided for by the state, along with three more watchtowers provided for by the inhabitants of the neighbouring villages (*esser tre altre forteze in questo territorio custodite da contadini de alcune ville*). In the latter three unnamed watchtowers we can identify Velim, Rakitnica and Dazlina (Commissiones I, 1876, 58-159).

¹¹ Stošić's data that the watchtower in Vrpolje is mentioned in 1503 are not reliable because he relies on a work by Valentino Lago, which mentions the Vrpolje watchtower in the context of a manuscript book about the Dalmatian borders from 1503 to 1620, but not specifically in the context of the year 1503. (Stošić, 1941, 67; LAGO, 1869, 435). We did however find out that in 1502, a peasant held watch on a hill above Vrpolje (*custodi facientis custodiam occasione Turchorum in villa siue monte de Verhpoglie*), which indicates that the watchtower did not yet exist, whereas it can be safely said it was built at the latest in 1511, when its castellan is also mentioned (DAZD, ŠB, box 23/IV, vol. c, 210r and box 23/VII, vol. b, 10r).

SLIKA 4. Karta sjeverne Dalmacije i ličko-krbavskog prostora nepoznatog autora koju je tiskao Matteo Pagano, Venecija, oko 1530. (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Zbirka zemljovida i atlasa, Zbirka Novak, Sign. ZN-Z-XVI-PAG-1530; tiskano uz dopuštenje NSK)

FIGURE 4 Map of northern Dalmatia and the Lika-Krbava area by an unknown author, printed by Matteo Pagano, Venice, ca 1530 (National and University Library, Zagreb, Map collection, Call number ZN-Z-XVI-PAG-1530; published with permission from the NUL)

doista potvrđuju da se na dogradnji srednjovjekovne kule Parižoto (u arealu danas nepostojećega naselja Ogorilice) intenzivno radilo na početku 16. stoljeća (Stošić, 1941., 46-47), kao i to da je utvrda u Vrpolju podignuta između 1500. i 1511. godine.¹¹

Međutim, na K-1 nije ucrtana utvrda trogirskoga biskupa u Bosiljini (Marina), čija je gradnja, prema podacima u literaturi, započela 1495., a trajala naj-

custodite da contadini de alcune ville). U potonjim trima neimenovanim utvdama prepoznajemo Velim, Rakitnicu i Dazlinu (Commissiones I, 1876., 58-159).

¹¹ Stošićev podatak da se utvrda u Vrpolju spominje 1503. nije pouzdan, jer se oslanja na djelo Valentina Laga u kojemu se pak o vrpoljskoj utvrdi govori općenito u kontekstu neke rukopisne knjige o dalmatinskim granicama od 1503. do 1620., a ne izričito u kontekstu 1503. godine (Stošić, 1941., 67; LAGO, 1869., 435). Doznali smo pak da je 1502. jedan seljak držao stražu na brdu ponad Vrpolja (*custodi facientis custodiam occasione Turchorum in villa siue monte de Varhpoglie*), što upućuje na pretpostavku da utvrde tada još nije bilo, dok se s druge strane pouzdano može reći da je sagrađena najkasnije 1511., kada se spominje njezin kaštelan (DAZD, ŠB, kut. 23/IV, sv. c, 210r i kut. 23/VII, sv. b, 10r).

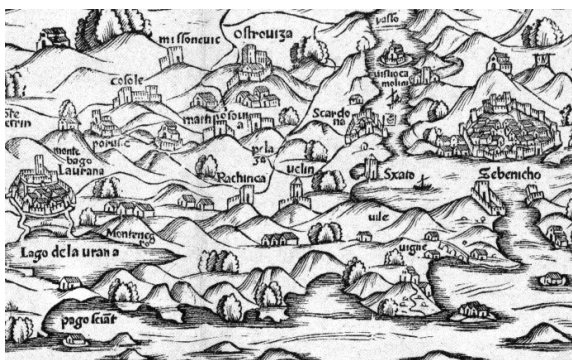
speak of the Turks invading his territory reaching the “bishop’s fortress on the coast”.¹²

Whether the fortress in Bosiljina was left out due to the unfinished nature of the map, or whether it was the high degree of cartographic generalisation which the author deliberately applied, reducing the geographic content in the depiction of the Trogir and Split districts, or any other reason, are questions that remain unanswered. In the context of the suggested dating period of 1505 to 1510, the depiction of the defence wall with a watchtower in Raslina is even more problematic (Sector F1). In fact, the contract for building the Raslina watchtower was agreed upon in 1513, and its masons were paid in full two years later.¹³ On the other hand, it is possible that K-1 depicts an older situation, as the construction of the de-

¹² (...) *turchi erano corsi su quel territorio fino al Castello del Vescovo ch'è a la marina, dove era reduti molti animali dentro, et par habino roto le porte et menate via 3000 animali menuti et alcuni grossi, morto uno homo, et fo morto uno turco* (SANUDO, IX, 231).

¹³ DAZD, ŠB, box 23/VII, vol. f, 10r-v.

SLIKA 5. Usporedba prikaza zapadnog područja šibenskog distrikta na K-1 i K-2

FIGURE 5 Comparison of the depictions of the western Šibenik district area on K-1 and K-2

manje do 1502. godine (BABIĆ, 1991., 128, bilj. 90; GAMULIN, 2013., 38-42). Pretpostavljamo da se upravo na tu utvrdu odnosi zapis Marina Sanuda iz 1509. godine, u kojem se prenose suvremene riječi trogirskoga kneza da su Turci upali na njegov teritorij sve do „biskupskoga kaštela na obali“.¹² Je li utvrda u Bosiljini izostavljena zbog nedovršenosti karte, ili visokog stupnja kartografske generalizacije koju je autor primijenio namjerno reducirajući geografski sadržaj na prikazu trogirskoga i splitskoga distrikta, ili kojega drugog razloga, pitanja su na koja nemamo odgovor. U kontekstu predložene datacije u razdoblje 1505. – 1510. još je problematičniji prikaz obrambenoga zida s kulom u Raslini (Sektor F1). Naime, ugovor o gradnji raslinske kule sklopljen je 1513., a njezini su graditelji u cijelosti isplaćeni dvije godine kasnije.¹³ Time ipak nije uklonjena mogućnost da K-1 prikazuje starije stanje, jer je gradnja obrambenoga zida u Raslini

¹² (...) turchi enano corsi su quel territorio fino al Castello dil Vescovo ch'è a la marina, dove era reduti molti animali dentro, et par habino roto le porte et menate via 3000 animali menui et alcuni grossi, morto uno homo, et fo morto uno turco. (SANUDO IX, 231).

¹³ DAZD, ŠB, kut. 23/VII, sv. f, 10r-v.

fence wall in Raslina was not contracted until 1478.¹⁴

Although we are aware that some geographic objects are not easy to ‘squeeze’ into a dating frame from 1505 to 1510, and are conscious that a number of objects are missing altogether, we adhere to the hypothesis that K-1 was in fact produced in that period.

HISTORICAL CONTEXT AND PURPOSE OF THE MAP

K-1 was made just after the Second Venetian-Ottoman war (1499-1503), as a result of field observations initiated by the Venetian authorities with the aim of mapping the military and economic infrastructure and potential military strongholds in the hinterland of the Dalmatian cities. From this military-political perspective, we should consider the information that at the end of 1500, a military officer from Zadar, Ivan Detricho, the envoy of the Zadar rector, stayed with Ivan of Krbava, Duke Kožul in Ostrovica, and Viceban Marčinko in Knin, to prepare defences against expected Ottoman attacks. With a wealth of field experience in the threatened Dalmatian borderlands, Detricho played an important role in Venetian military diplomatic efforts, which during the war promised and occasionally provided financial and material aid to Croatian dignitaries and military commanders in return for their maintaining outposts and reporting on the movements of Ottoman troops. Detricho was accompanied by Petar Jordanić, a priest and painter from Zadar, who was tasked with making a “sketch of the upper regions” or the Croatian territory in the immediate hinterland of Venetian Dalmatian holdings.¹⁵

In the light of the above information, which we gleaned from Marino Sanudo’s diaries, the context of K-1’s creation becomes more clearly defined. The same applies to K-2. Therefore, it is possible that Jor-

¹⁴ DAZD, ŠB, box 18/III, vol. e, 64r.

¹⁵ Sumario di la relation di domino Zuan Tetrico, cavalier, qual andò ambasadador con XI cavali, per nome di rectori di Zara, a Martincho Banovaz, madona Dorothea, e suo fiol conte Zuane de Corbavia, e al vayvoda Coxule, zercha a proveder a le vardie. Qual a di 24 novembrio parti di Zara; era con lui pre’ Piero Jordanich, per far il disegno di contadi superiori, dove à a vegnir turchi; et, a di 29, zonse a Ostroviza da Coxule, fe l’ imbasata, qual era sdegnato per non haver abuto un soldo (...) (SANUDO, III, 1291).

ugovorena još 1478. godine.¹⁴

Svjesni činjenice da neke od prikazanih geografskih objekata nije lako „ugurati“ u datacijski okvir od 1505. do 1510. godine, opterećeni k tomu spoznajama o nedostajućim objektima, ostajemo i dalje na pretpostavci da je K-1 nastala upravo u tom razdoblju.

POVIJESNI KONTEKST I NAMJENA KARTE

K-1 nastala je neposredno poslije Drugoga mletačko-osmanskog rata (1499. – 1503.), kao rezultat terenskih opažanja koja su inicirale mletačke vlasti u svrhu kartiranja vojne i gospodarske infrastrukture te potencijalnih vojnih poprišta u zaleđu dalmatinskih gradova. Iz te je vojno-političke perspektive nužno razmotriti vijest da je potkraj 1500. godine zadarski vojni časnik Ivan Detricho, kao izaslanik zadarskih rektora, boravio kod kr-bavskoga kneza Ivana, vojvode Kožula u Ostrovici i banovca Marčinka u Kninu, kako bi pripremio obranu od očekivanih osmanskih napada. S bogatim terenskim iskustvom na ugroženom dalmatinskom pograničju, Detricho je imao važnu ulogu u nastojanjima mletačke vojne diplomacije, koja je tijekom rata hrvatskim velikašima i vojnim zapovjednicima, u zamjenu za držanje predstraža i dojava o kretanju osmanskih postrojbi, obećavala te povremeno dodjeljivala novčanu i materijalnu pomoć. U Detrichovoj je pratnji bio zadarski svećenik i slikar Petar Jordanić, koji je imao zadaću izraditi „crtež gornjih krajeva“ odnosno hrvatskoga teritorija u neposrednom zaleđu mletačkoga dalmatinskog posjeda.¹⁵

U netom iznesenim vijestima, što smo ih preuzeli iz dnevnčkih zapisa Marina Sanuda, jasno se očitava kontekst nastanka K-1. Isto vrijedi i za K-2. Stoga je moguće da su pri izradi tih dviju kronološki bliskih i sadržajno dijelom podudarnih ka-

danić's field sketches¹⁶ (if indeed he made them) were (also) used in the creation of these two maps which were chronologically close together and had contents which partially corresponded. However, due to the fact that Sanudo described Detricho's and Jordanić's visit to Croatia at least a few years before K-1 was made and probably even longer before K-2 was created, it is even more reasonable to assume that other Dalmatian or well-versed Venetian cartographers were involved in the making of these maps. The historical circumstances elaborated above suggest that K-1 had a predominantly military-strategic purpose, which can be inferred from its content, with prevailing depictions of forts, refuges, thoroughfares (roads) and river crossings. It is quite certain that it had a significant place among the earliest achievements of Venetian imperial cartography, with a focus on the arena of military-political confrontation between the Venetian Republic and the Ottoman Empire. Unlike K-2 printed by Pagano, which served as a template for the production of numerous maps of the Zadar and Šibenik region made in the second half of the 16th century, K-1 remained in manuscript form, probably unfinished and therefore unknown to contemporaries, especially cartographers.

The Second Venetian-Ottoman war (1499-1503) left a legacy of open demographic and economic wounds in the Dalmatian communes. Although the consequences of war forced *La Serenissima* to put more effort into devising a more effective defence system for the protection of the Dalmatian strongholds, state investment in this regard was very modest. While some attention was paid to city fortifications and military garrisons, the rural coastal area was left to its own devices. The Zadar district was in a slightly better position than the others because it was already defended by well-placed forts in Novigrad, Vrana and Nadin. The districts of Šibenik and Trogir tried to defend themselves with newly erected forts in Košević (St. Mark's Castle) and Znoilo (both shown on K-1), but the result was devastating; whole villages were evacuated during the war and Venetian sovereignty was constantly threatened. Split, however, relied on Croatian Klis. The co-operation between the Venetians and Croats was self-imposed; because of

¹⁴ DAZD, ŠB, kut. 18/III, sv. e, 64r.

¹⁵ *Sumario di la relation di domino Zuan Tetrico, cavalier, qual andò ambador con XI cavali, per nome di rectori di Zara, a Martincho Banovaz, madona Dorothea, e suo fiol conte Zuane de Corbavia, e al vavvoda Coxule, zercha a proveder a le vardie. Qual a di 24 novembrio partì di Zara; era con lui pre' Piero Jordanich, per far il disegno di contadi superiori, dove à a vegnir turchi; et, a di 29, zonse a Ostroviza da Coxule, fè l' imbasata, qual era sdegnato per non haver abuto un soldo (...)* (SANUDO III, 1291).

¹⁶ For more on Jordanić, see E. Hilje, 1999, 145-151.

rata korištene (i) Jordanićeve¹⁶ terenske skice, ako ih je doista napravio. Međutim, zbog činjenice da je kod Sanuda opisan Detrichov i Jordanićev posjet Hrvatskoj barem nekoliko godina prethodio izradi K-1, a još više vremenu nastanka K-2, razložnije je pretpostaviti da su na izradi tih karata bili angažirani neki drugi dalmatinski ili dobro upućeni mletački kartografi. Izložene povijesne okolnosti upućuju na to da je K-1 imala dominantno vojno-stratešku namjenu, što je uostalom implicirano u njezinu sadržaju, s prevladavajućim prikazima utvrda, refugija, prometnica i riječnih prijelaza. Posve je sigurno da joj pripada važno mjesto među najranijim ostvarenjima mletačke imperijalne kartografije, s fokusom na arenu vojno-političke konfrontacije Mletačke Republike s Osmanskim Carstvom. Za razliku od K-2 koju je tiskao M. Pagano i koja je poslužila kao predložak za izradu brojnih karata zadarske i šibenske regije izrađenih u drugoj polovici 16. stoljeća, K-1 je ostala u rukopisu, vjerojatno nedovršena i zbog toga nepoznata suvremenima, posebno kartografima.

Dalmatinskim je komunama Drugi mletačko-osmanski rat (1499. – 1503.) ostavio u nasljeđe otvorene demografske i gospodarske rane. Premda su ratne posljedice primorale *Serenissimu* da uložiti više napora u osmišljavanje učinkovitijega obrambenog sustava za zaštitu dalmatinskih uporišta, državna su ulaganja u tom smislu bila vrlo skromna. Dok se ponešto pažnje poklanjalo gradskim fortifikacijama i vojnim posadama, ruralno je zaobalje bilo prepušteno samo sebi. Zadarski je distrikt bio u nešto boljem položaju od ostalih jer su ga branile dobro pozicionirane utvrde u Novigradu, Vrani i Nadinu. Distrikte Šibenika i Trogira pokušalo se braniti novopodignutim utverdama u Koševiću (Kaštel sv. Marka) i Znoilu (obje su prikazane na K-1), no posljedice su bile porazne; sela su tijekom rata raseljena, a mletački je suverenitet nad zaobaljem postao trajno ugrožen. Split se pak uzdao u hrvatski Klis. Suradnja Mlečana i Hrvata nametala se sama po sebi; zbog slabe vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja hrvatski plemići Like, Krbave, Bukovice, Kotara, Knina, Zagore i Cetine traže oslonac u dalmatinskim komunama, dok ih s druge strane Mlečani rado primaju u službu, šalju im pomoć u

the weak rule of the Hungarian-Croat king, the Croatian nobles of Lika, Krbava, Bukovica, Kotari, Knin, Zagora and Cetina sought the support of the Dalmatian communes, while on the other hand, the Venetians gladly received them in service and sent them financial support, weapons and food, fully aware that the Croatian forts were the first line of Dalmatian defence. The Ottoman incursions continued after the war and ended in 1502 *de facto* (in 1503 *de iure*). From 1503 to 1508, the Šibenik area and Croatian hinterland area around Knin were especially badly affected. The communal authorities and members of the landowning elite determined locations and organised and established coastal and island refuges, thus creating new fortified settlements such as the Kaštela (forts on the coastline between Trogir and Split).¹⁷ All these events are shown on K-1, though in converted and compressed form, around the most important localities. Šibenik is at the forefront, and its shoreline is depicted as a network of Croatian fortifications centred in Knin. It could therefore be said that K-1 shows the common Croatian-Dalmatian area of vulnerability to Ottoman incursions. Occasional Hungaro-Venetian (non)covert hostilities and excesses are not hinted at, such as the incursion of Croatian soldiers into Dalmatian villages or the proposal of the Cambrais League sent to the Hungarian king in 1510 to seize Dalmatia from Venice (RAUKAR, 1990, 9-10). Given the historical and spatial context in which the interests of the Hungaro-Croatian Kingdom, the Venetian Republic and the Ottoman Empire intercepted, the unobtrusive cartographic marking (by sign and/or name) of political entities and regional identities is intriguing. In it, we discern two symbolic and one toponymic element: 1) there are three representations of the winged lion (the lion of St. Mark), the symbol of the Venetian Republic; 2) the geographic name *CROVATIA* appears, and 3) there is a flag on the fort of Vrlika. However, the name 'Dalmatia' does not appear, nor is it attributed to the Venetian Republic as was common on later maps showing the same space, and there

¹⁶ O Petru Jordaniću vidi kod E. Hilje, 1999., 145-151.

¹⁷ For more on historical events at the turn of the 16th century see T. Raukar, 1990. For more information on the creation of the Kaštela see V. Omašić, 2000, 151ff.

novcu, oružju i hrani, svjesni činjenice da su hrvatske utvrde prva crta obrane Dalmacije. Osmanski upadi nastavljaju se i nakon rata, *de facto* okončanog 1502., a *de iure* završenog 1503. U razdoblju 1503. – 1508. posebno je na udaru šibensko područje i njegovo hrvatsko zaleđe u okolici Knina. Komunalne vlasti i pripadnici zemljoposjedničke elite određuju lokacije, organiziraju i utvrđuju priobalne i otočne zbjegove, pa tako nastaju nova fortificirana naselja, poput trogirskih i splitskih Kaštela.¹⁷

Sva su ta zbivanja prikazana na K-1, doduše u konvertiranom i komprimiranom obliku, uokolo najvažnijih lokaliteta. Šibenik je u prvom planu, a u njegovu se zaoblju prostire mreža hrvatskih fortifikacija sa središtem u Kninu. Moglo bi se stoga kazati da je na K-1 prikazan zajednički hrvatsko-dalmatinski prostor ugroženosti od osmanskih upada. Ne naslućuju se pri tome povremena ugarsko-mletačka (ne)prikrivena neprijateljstva i ekscesi, poput upada hrvatskih vojnika u dalmatinska sela ili prijedloga Cambraiske lige upućena 1510. ugarsko-hrvatskom kralju da Veneciji oduzme Dalmaciju (RAUKAR, 1990., 9-10). S obzirom na takav povijesno-prostorni kontekst, u kojemu interferiraju interesi Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva, intrigira nas neupadljivost kartografskih oznaka (znakom i/ili imenom) političkih entiteta i regionalnih identiteta. Prepoznajemo dva simbolička i jedan toponimski element u toj funkciji: 1) tri prikaza krilatog lava (Lav sv. Marka) – simbola Mletačke Republike, 2) geografsko ime *CROVATIA* i 3) zastava na utvrđi Vrlici. Nema pak imena Dalmacije ni njezina atribuiranja Mletačkoj Republici kako je to redovito činjeno na kasnijim kartama s prikazom istoga prostora, kao što nema ni jednoga znaka koji bi upućivao na osmansku prisutnost u Bosni. Za usporedbu, na K-2 osmanska je prisutnost prikazana imenom (*La turchia*) i znakom (stjegovima s polumjesecom nad Kninom, Skradinom, Vrlikom i Nečvenom).

Od triju mletačkih lavova ucrtanih na K-1 prva je dva kartograf smjestio na sjeveroistočni obod

is not a single symbol pointing to the Ottoman presence in Bosnia. For comparison, the Ottoman presence on K-2 is represented by a name (*La turchia*) and a symbol (crescent flags over Knin, Skradin, Vrlika and Nečven).

Of the three Venetian lions drawn on K-1, the author placed two of them on the northeast perimeter of the Šibenik district (to the right of Žitnić and Zamelica and above Nevest)¹⁸, and the third along the edge of the district of Trogir (to the left of Klis). Therefore, the lions of St. Mark indicate the border between the Venetian territory and Croatia-Hungary. Croatia, however, is represented by the geographic name *CROVATIA*, written on the border with Bosnia, along the left bank of the upper course of the River Cetina, and we are still investigating the reasons for this. Even more mysterious is the case of Vrlika or the medieval town of Vrhrič (Prozor Fort). Only this fortress has a flag, but we cannot determine what it represents (there is a star depicted) or its provenance. Next to the name of the fortress (*verchricha*) it says *da s. marchio inexpugnabile*. Was the fort in the possession of the Venetians, who thought it invincible, or was it unconquerable by the Venetians? Leaving this question unanswered, it is quite clear that in the imperial confrontations in the Dalmatian borderlands, Vrlika was the focus of Venetian policies at some point. That moment can of course only be seen in the context of acute Ottoman danger. It is important to emphasise again that there are no symbols of Ottoman presence on the map, which is understandable in relation to the Croatian territory in the hinterland of the Dalmatian communes, if the map has been correctly dated to between 1505 and 1510, since the first Croatian forts fell into Ottoman hands in 1513. These included Čavčina, Nutjak and Sinj by the River Cetina.¹⁹ However, there is no Ottoman symbol on the map even in southwest Bosnia (along the upper edge of the map) to mark where the Ottomans set up rule during the last decades of the 15th century. Whether it was deliberately or inadvertently ignored, or whether the political reality in the area was more complex than well-known sources tell us, remains the topic of another debate. Our debate

¹⁷ O povijesnim prilikama na razmeđu 15. i 16. stoljeća vidi kod T. Raukar, 1990. O postanku Kaštela detaljnije obavijesti donosi V. Omašić, 2001., 151 i dalje.

¹⁸ At that time, Žitnić, Zamelica and Nevest were border settlements of the Šibenik district.

¹⁹ See the following chapters focusing on topography.

šibenskoga distrikta (desno od Žitnića i Zamelice te ponad Nevesta),¹⁸ a trećemu je našao mjesto uz rubni pojas trogirskoga distrikta (lijevo od Klisa). Lavovi sv. Marka, dakle, označavaju granicu mletačkoga teritorija prema hrvatsko-ugarskom. Hrvatska je pak predstavljena geografskim imenom *CROVATIA* koji je zabačen na granicu s Bosnom, uz lijevu obalu gornjeg toka rijeke Cetine, čemu još tražimo valjana razloga. Još je zagonetniji slučaj s Vrlikom odnosno srednjovjekovnim Vrhričkim gradom (utvrda Prozor). Jedino se na toj utvrđi, naime, nalazi zastava, ali joj se ne može nedvojbeno utvrditi izgled (nazire se zvijezda), a stoga ni provenijenciju. Uz ime utvrde – *verchricha* – stoji zabilješka *da s. marchio inexpugnabile*. Je li utvrda u posjedu Mlečana, koji je smatraju neosvojivom, ili je neosvojiva za Mlečane? Ostavljajući pitanje bez konačna odgovora, posve je jasno da se u okolnostima imperijalnih sučeljavanja na dalmatinskom pograničju Vrlika u određenom trenutku našla u fokusu mletačke politike. Taj se trenutak, dakako, može sagledati jedino u kontekstu akutne osmanske opasnosti. Važno je pri tome ponovno istaknuti da na karti nema znakova osmanske prisutnosti, što je za hrvatski prostor u zaleđu dalmatinskih komuna razumljivo, dakako uz uvjet da smo kartu ispravno datirali u razdoblje 1505. – 1510.; jer su prve hrvatske utvrde pale u osmanske ruke 1513. godine – Čačvina, Nutjak i Sinj uz rijeku Cetinu.¹⁹ No osmanskoga znakovlja na karti nema ni u jugozapadnoj Bosni (uz gornji rub karte), gdje su Osmanlije svoju vlast instalirale posljednjih desetljeća 15. stoljeća. Je li riječ o namjernom ili pak nehotećnom prešućivanju, ili je politička stvarnost na tom prostoru bila mnogo složenija nego što nam to pokazuju poznata vrela, pitanja su koja ostaju za neku drugu raspravu. Za našu je pak važno uočiti da znanstvenici nisu složni što se tiče datacije pada Vrlike pod Osmanlije; jedni kažu da se taj događaj zbilo 1513., dakle iste godine kad su smjenu vlasti doživjele druge cetinske utvrde (JURKOVIĆ, 2003., 155-156), drugi se odlučuju za (približno) 1520. (ALDUK, 2010., 40), a treći za razdoblje između 1522. i 1529. godine (HAFIZOVIĆ, 2016., 207). Još

¹⁸ U to su doba Žitnić, Zamelica i Nevest pogranična naselja šibenskoga distrikta.

¹⁹ O tome vidi u sljedećim poglavljima, posvećenim topografiji.

focuses on the disagreement amongst scholars regarding the dating of the fall of Vrlika to the Ottomans; some say this event occurred in 1513, the same year that other Cetina strongholds experienced a change of government (JURKOVIĆ, 2003, 155-156), others agree on 1520 (approximately) (ALDUK, 2010, 40) and yet others think it was between 1522 and 1529 (HAFIZOVIĆ, 2016, 207). It is even more important to note that some of Cetina's fortresses were defended by Venetian mercenaries (mostly Croats) just before Ottoman rule, because their Croatian masters had abandoned them or handed them over to the Venetians. Thus, at the end of the 15th and beginning of the 16th century, Duke Žarko Dražojević surrendered his fort at Nutjak to the Venetians, and in 1508, Venetian mercenaries entered abandoned Sinj as well (SANUDO VII, 274, 286). In 1510, money from the Šibenik treasury was earmarked for the defence of two castles left to the Venetians by Duke Petar Mrsinjski (KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1863, 328). One of these castles was Vrlika, as seen in a letter from the Duke of Šibenik written in the October of the same year, when he informed the Venetian authorities that Vrlika was being well maintained due to the great efforts of Duke Kožul, who was providing the necessary supplies.²⁰ Without going into further discussion, and awaiting new archival discoveries, we leave the issue of Vrlika open in the context of Hungaro-Croatian and Venetian relations.

TOPOGRAPHY AND UBICATION

Bosnia and the Dinaric Alps (the Dinarides) (Sector A)

As depicted on the upper edge of K-1, the Bosnian or Ottoman border regions are separated by Dinara and Kamešnica from the Hungaro-Croatian

²⁰ (...) *Etiam le utile per la guardia se fa de uno castello nominato Varchrischi et che e sta tolto a guardar el qual e de uno conte Piero et e lutan de qui da meglio circa 60 sopra el paese del Ungaro et la compagnia del dicto conte Cosulo li porta el pan li ch(e) altramente no(n) so come se potria far salvo cu(m) grandissimo pericolo de q(ue) lli andasseno in tal loco (...)* (Archivio di Stato di Venezia, Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere Rettori ai Capi, Sebenico, busta 280, no 12, 15. X. 1510.). We are grateful to Lovorka Čoralčić, PhD, of the Croatian Institute of History for providing us with a copy of this document.

je važnije primijetiti da su neke od cetinskih utvrda, i to neposredno prije prelaska pod osmansku vlast, branili mletački plaćenici (mahom Hrvati), jer su ih njihovi hrvatski gospodari napustili ili pak ustupili Mlečanima. Tako je knez Žarko Dražević potkraj 15. ili početkom 16. stoljeća predao Mlečanima svoju utvrdu Nutjak, a 1508. mletački su plaćenici ušli i u napušteni Sinj (SANUDO VII, 274, 286.). Godine 1510. pak iz šibenske se blagajne izdvajao novac za obranu dvaju kaštela koja je Mlečanima prepustio knez Petar Mrsinjski (KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1863., 328). Jedan je od tih kaštela bio upravo Vrlički, to jest Vrlika, o čemu svjedoči pismo šibenskoga kneza iz listopada iste godine, kada je dao na znanje središnjim vlastima u Veneciji da se Vrlika održava zahvaljujući velikim naporima kneza Kožula koji je opskrbljuje nužnim potrepištinama.²⁰ Ne ulazeći u daljnju raspravu, iščekujući ujedno nova arhivska otkrića, vrličku problematiku u kontekstu ugarsko-hrvatsko-mletačkih odnosa ostavljamo otvorenom.

TOPOGRAFIJA I UBIKACIJE

Bosna i Dinarsko gorje (Sektor A)

Uz gornji rub K-1 prikazani su granični bosanski odnosno osmanski predjeli koji su Dinarom i Kamešnicom odijeljeni od ugarsko-hrvatskoga teritorija (Sl. 6.). Riječ je o prostoru na kojem se u kasnome srednjem vijeku sučeljavaju hrvatsko i bosansko ime, a koji je u vrijeme nastanka karte bio pod osmanskom jurisdikcijom, što kartograf nije posebno naznačio. Krećući se od desnoga gornjeg kuta, gdje je izvorno bio upisan danas nečitljiv toponim, dakle od SZ prema JI, prikazani su Grahovo (*gr[ochou]o*), zatim utvrda Grahovac (*grochouaz*),²¹ sjeverozapadni dio Dinare (*dinara*)

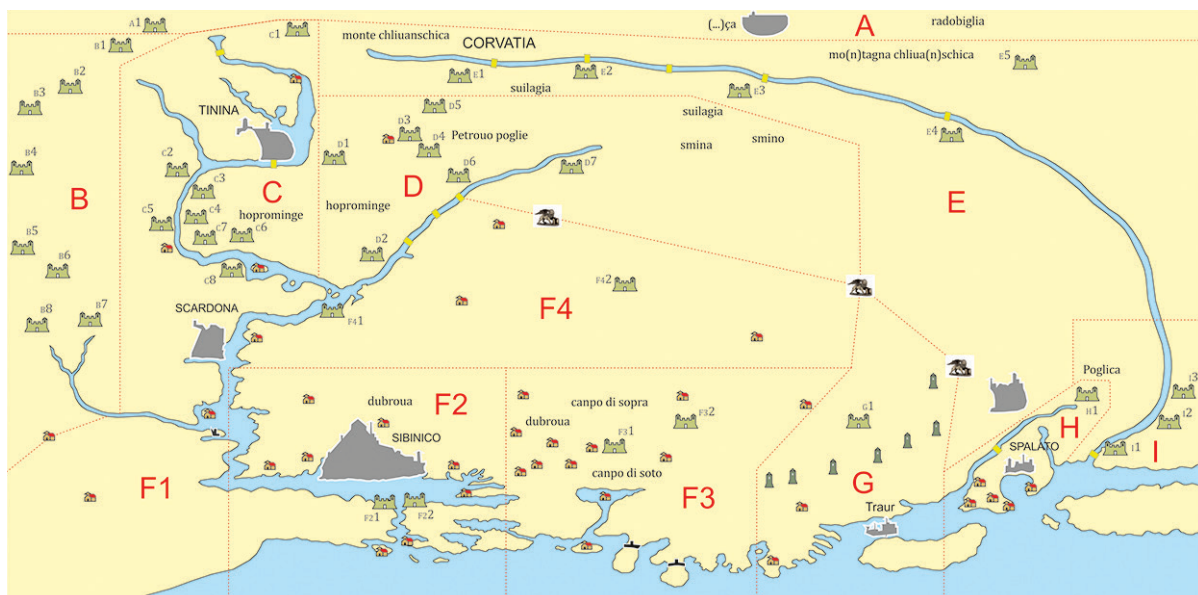
²⁰ (...) *Etiam le utile per la guardia se fa de uno castello nominato Varchrischi et che e sta tolto a guardar el qual e de uno conte Piero et e lutan de qui da meglia circa 60 sopra el paese del Ungaro et la compagnia del dicto conte Cosulo li porta el pan li ch(e) altramente no(n) so come se potria far salvo cu(m) grandissimo pericolo de q(ue) lli andasseno in tal loco (...)* (Archivio di Stato di Venezia, Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere Rettori ai Capi, Sebenico, busta 280, n° 12, 15. X. 1510.). Kopiju ovoga dokumenta ustupila nam je dr. sc. Lovorka Čoralić iz Hrvatskoga instituta i povijest te joj na tome najtoplije zahvaljujemo.

²¹ Iznad Grahova je prapovijesni lokalitet Gradina, koji po

territory (Fig. 6). It is an area in which Croatian and Bosnian names were both present in the late medieval age, and which was under Ottoman jurisdiction when the map was made, though the cartographer did not indicate this. Starting from the upper left-hand corner, where the now illegible toponym was originally inscribed, from NW to SE the following are depicted: Grahovo (*gr[ochou]o*), Grahovac (*grochouaz*)²¹ fort, the northwestern part of Dinara (*dinara*) and an unknown geographic object next to which the illegible toponym *pr[...]*do is inscribed. The oronym *Hlivanjščica* has been inscribed in two places – next to the name Croatia (*CROVATIA*) above Vrlika (*monte chliuanschica*) and also above Nutjak (*montagna chliua(n)schica*). This oronym probably indicates the mountain range of Dinara and Kamešnica. A fortified settlement is shown in the Bosnian hinterland, with an unusual semi-circular wall, marked by a toponym of which only the last two letters are visible – *ca*. Since the spatial context refers to Livno, we can assume that the original inscription was *bistrica*, which was the medieval name of Livno, after the river of the same name (ANČIĆ, 2001, 10). In addition to the coastal Dalmatian cities, with Knin, Skradin and Klis, only Livno (Bistrice) is shown with a residential core within its walls, which is a clear indication of its demographic strength and strategic importance in the historical circumstances²² of that time. Of course, this can only be true assuming we have located it

²¹ Above Grahovo, is the prehistoric site of Gradina, which apparently also conceals the remains of a medieval settlement, while the remains of a medieval fortress are in the vicinity of Gradac (ČREMOŠNIK, 1953). A document dated 1463 about Croatian border fortifications in the direction of Bosnia also mentions Grahovac in Grahovo (*Grachovac in Gracovo*) (ŠUNJIĆ, 1989, 157).

²² Up to the early 15th century, Livno belonged to Croatia, then to Bosnia, and was occupied by the Ottomans no later than 1485 (probably between 1479 and 1485) (ANČIĆ, 2001, 25-29; PERKOVIĆ, 2014, 320-322). According to Ottoman tax registers, there were 37 Christian families living in Livno in 1485, and in 1516 there were 63 Christian and two Muslim families. This means that at the time of the map, the city was still exclusively inhabited by a Christian population (ANČIĆ, 2001, 29-30). In the context of the absence of Ottoman symbols on K-1, the account by Evlija Čelebija about how the Venetians occupied Livno while Selim was conquering Egypt, only for Suleiman to reconquer it, making it the seat of the Sanjak, is intriguing. H. Šabanović points out, in his commentary on Evlija's *Travelogue*, that Evlija is confusing and inaccurate at this point, since there is no mention of the alleged Venetian occupation of Livno in other sources (ČELEBI, 1967, 137).

SLIKA 6. Rekonstrukcija osnovnoga geografskog sadržaja K-1 s podjelom na sektore
 FIGURE 6 Reconstruction of the basic geographic content of K-1 divided into sectors

Tumač: Na kartu su od ukupnoga toponimijskog inventara K-1 upisana samo imena gradova i predjela. Iz K-1 preuzeti su i obrisi gradova. Kartografskim znakovima prikazana je prostorna distribucija utvrda, trogirskih kula, crkava i riječnih prijelaza (mostova). Prikazana su i tri simbola Mletačke Republike (Lav sv. Marka). Imena utvrda označenih brojevima po pojedinim sektorima su sljedeća:

Sektor A – A1: *grochouaz* | Sektor B – B1: *stirmixhi*; B2: *bencouich*; B3: *suonigrad*; B4: *cheglieuich*; B5: *bilina*; B6: *zeseuo*; B7: *bribir*; B8: *ostrouiča* | Sektor C – C1: *o[m]ascha*; C2: *rudacich*; C3: *bergati*; C4: *nesuen*; C5: *cruseuaz*; C6: *chamsac*; C7: *bogosin*; C8: *rogog* | Sektor D – D1: *lochaz*; D2: *chiaue*; D3: *petrouac*; D4: *tracag*; D5: *schicouac*; D6: *dirnis*; D7: *buchag* | Sektor E – E1: *verchricha*; E2: *traff[ni]cho*; E3: *suignia*; E4: *nutgacho*; E5: *sasuina* | Sektor F2 – F21 i F23: neimenovane utvrde na ulazu u Kanal sv. Ante | Sektor F3 – F31: *torre de sc(ri)ua(n)*; F32: *verhpoglie* | Sektor F4 – F41: *molini de sibirico*; F42: *chouseuichie* | Sektor G – G1: *znoilo* | Sektor H – H1: *el chucho* | Sektor I – I1: *almissa*; I2: *starigrad*; I3: *uis[i]f*.

Legend: Of the entire toponymic inventory of K-1, only the names of cities and districts are written on the map. Outlines of cities are also taken from K-1. The spatial distribution of fortresses, Trogir watchtowers, churches and river crossings (bridges) is shown using cartographic symbols. Three symbols of the Venetian Republic (St. Mark's Lions) are also displayed. The names of fortifications with sectoral numbers are as follows:

Sektor A – A1: *grochouaz* | Sektor B – B1: *stirmixhi*; B2: *bencouich*; B3: *suonigrad*; B4: *cheglieuich*; B5: *bilina*; B6: *zeseuo*; B7: *bribir*; B8: *ostrouiča* | Sektor C – C1: *o[m]ascha*; C2: *rudacich*; C3: *bergati*; C4: *nesuen*; C5: *cruseuaz*; C6: *chamsac*; C7: *bogosin*; C8: *rogog* | Sektor D – D1: *lochaz*; D2: *chiaue*; D3: *petrouac*; D4: *tracag*; D5: *schicouac*; D6: *dirnis*; D7: *buchag* | Sektor E – E1: *verchricha*; E2: *traff[ni]cho*; E3: *suignia*; E4: *nutgacho*; E5: *sasuina* | Sektor F2 – F21 i F23: unnamed forts at the entrance to St. Anthony's Channel | Sektor F3 – F31: *torre de sc(ri)ua(n)*; F32: *verhpoglie* | Sektor F4 – F41: *molini de sibirico*; F42: *chouseuichie* | Sektor G – G1: *znoilo* | Sektor H – H1: *el chucho* | Sektor I – I1: *almissa*; I2: *starigrad*; I3: *uis[i]f*.

i nepoznati geografski objekt uz koji je nečitko ispisan toponim *pr[...]*do. Na dva je mjesta ispisan oronim *Hliuanjšćica* – uz ime Hrvatske (*CORVATIA*) iznad Vrlike (*monte chliuanschica*) te iznad Nutjaka (*montagna chliua(n)schica*). Tim je oronimom vjerojatno označen planinski niz Dinare i Kamešnice. U njegovu bosanskom zaleđu prikazano je utvrđeno naselje s neobičnim polukružnim zidom, označeno toponimom od kojega su vidljiva samo dva posljednja slova – *ca*. Budući da prostorni kontekst upućuje na Livno, koje je u srednjem vijeku bilo poznato pod imenom Bistrica, može se pretpostaviti da je izvorni zapis glasio – *bistrica* (ANČIĆ, 2001., 10). Osim priobalnih dalmatin-

svemu sudeći krije i ostatke srednjovjekovnoga naselja, dok se u blizini, na lokalitetu Gradac, nalaze ostaci srednjovjekovne utvrde (ČREMOŠNIK, 1953.). U jednom dokumentu iz 1463. koji govori o pograničnim hrvatskim utvdama prema Bosni spominje se i Grahovac u Grahovu (*Grachovac in Gracovo*) (ŠUNJIĆ, 1989., 157).

correctly on the map. Southeast of Livno, Radobilja (*radobliglia*)²³ is incorrectly located. Duvno (*dumno*) is located further southeast. Radobilja is (was) actually located along the left bank of the Cetina, in the area of Blato, Šestanovac and Zadvarje today, not in the Bosnian hinterland of Kamešnica, while Duvno is really positioned southeast of Livno.

Croatia – Bukovica (Sector B)

Bukovica gravitated towards Croatian fortresses in Ostrovica and Knin in the late Middle Ages. On the far left of the upper edge of K-1, which shows

²³ The medieval Croatian parish of Radobilja was located on the left bank of the central course of the Cetina, in the area of Blato, Šestanovac and Zadvarje. In the first half of the 15th century it belonged to Bosnian nobles and at the end of that century came under Ottoman jurisdiction (SOLDO, 1970, 12). Perhaps these historical circumstances are the reason why Radobilja was placed in Bosnia. For more on the spatial extent of Radobilja in the late Middle Ages see L. Katić, 1963, 236-238).

skih gradova te Knina, Skradina i Klisa, još je samo Livno (Bistrica) prikazano sa stambenom jezgrom unutar zidina, što je jasan pokazatelj njegove demografske snage i strateškoga značaja u tadašnjim povijesnim okolnostima.²² To, dakako, vrijedi uz pretpostavku da smo ga na karti ispravno ubicirali. Jugoistočno od Livna pogrešno je locirana Radobilja (*radobliĝlia*),²³ a dalje je prema jugoistoku Duvno (*dumno*). Radobilja se zapravo nalazi (la) uz lijevu obalu Cetine, na području današnjih Blata, Šetstanovca i Zadvarja, a ne u bosanskom zaleđu Kamešnice, dok je Duvno doista jugoistočno od Livna.

Hrvatska – Bukovica (Sektor B)

Bukovica je u kasnome srednjem vijeku gravitirala hrvatskim utvrdama u Ostrovici i Kninu. Na krajnjem lijevom dijelu gornjega ruba K-1, koji prikazuje rubno područje srednjovjekovne Kninske županije, ucrtana je utvrda Strmica, uz koju su ispisani toponimi *stirmixhi* i *tiscouçi*. Odnos tih toponima rasvjetljuju kasnosrednjovjekovne isprave o hrvatskome plemićkom rodu Tiškovac odnosno Strmičani iz Strmice (*de genere Tiscouac Stermicani*), lokalitetu Tiškovac (*Tiscofçe*) (ANTOLJAK, 1962., 72, 98, 114) te podgrađu Strmice koje je u zapisu iz 1480. označeno toponomastičkom sintagmom „Pod Strmičkim gradom“ (*sub castro Starmicchi*) (SMILJANIĆ, 1990., 56). Pridjev-

²² Livno je do početka 15. stoljeća pripadalo Hrvatskoj, od tada Bosni, a Osmanlije ga osvajaju najkasnije 1485. (vjerojatno između 1479. i 1485.) (ANČIĆ, 2001., 25-29; PERKOVIĆ, 2014., 320-322). Prema osmanskim poreznim popisima, u Livnu je 1485. godine bilo 37 kršćanskih obitelji, a 1516. godine 63 kršćanske i dvije muslimanske. To znači da je u vrijeme nastanka karte grad još uvijek bio naseljen isključivo kršćanskim stanovništvom (ANČIĆ, 2001., 29-30). U kontekstu činjenice da na K-1 izostaju osmanski simboli intrigantan je zapis Evlije Čelebija o tome da su Mlečani osvojili Livno u vrijeme kada je Selim osvajao Egipat, da bi ga Sulejman ubrzo preosvojio, učinivši ga sjedištem sandžaka. H. Šabanović u svojem komentaru Evlijina *Putopisa* ističe da je Evlija na ovom mjestu konfuzan i netočan, jer o tobožnjem mletačkom zauzimanju Livna u drugim izvorima nema ni spomena (ČELEBI, 1967., 137).

²³ Srednjovjekovna hrvatska župa Radobilja nalazila se na lijevoj obali srednjega toka Cetine, na području Blata, Šetstanovca i Zadvarja. U prvoj polovici 15. stoljeća pripadala je bosanskim velmožama, a potkraj istoga stoljeća dolazi pod osmansku jurisdikciju (SOLDO, 1970., 12). Možda se u tim povijesnim okolnostima krije razlog zašto je Radobilja smještena u Bosnu. O prostornom opsegu Radobilje u kasnome srednjem vijeku vidi kod L. Katić, 1963., 236-238.

the border area of medieval Knin County, is Strmica Fortress, with the toponyms *stirmixhi* and *tiscouçi* inscribed next to it. The relationship between these toponyms is illuminated by late medieval documents about the Croatian aristocratic Tiškovac family of Strmica (*de genere Tiscouac Stermicani*), the locality of Tiškovac (*Tiscofçe*) (ANTOLJAK, 1962, 72, 98, 114) and the area below the walls marked with the toponomastic syntagm ‘Under Strmica castle’ (*sub castro Starmicchi*) in a record dated 1480 (SMILJANIĆ, 1990, 56). The adjectival part of the latter syntagm is inscribed on K-2 in the form *Stermixi* (MAGAŠ, 2003, 15). The name of this Strmica medieval family has been preserved to this day in three toponyms: Lički Tiškovac (in Croatia), and Upper and Lower Tiškovac (in Bosnia and Hercegovina). To the west of Strmica, the names *plauno* and *bencouich* are inscribed, referring to the village of Plavno and nearby Tukleč fortress (ZLATOVIĆ, 1895, 149). They reflect the link between the Croatian aristocratic Benković family and their estates in Plavno, which they protected with a fortress, a spatial landmark of their family community, like the previously described case of the Tiškovac family and Strmica.²⁴ To the southeast of Plavno, the toponym or appellative *speloncha* is entered, close to a guard station (*la guarda*). Zvonigrad (*suonigrad*), Kegaljgrad (*chegliuich*), Bilina (*bilina*), Zecovo (*zeseuo*), Ostrovica (*ostroica*) and Bribir (*bribir*) forts are also located in this area. Except for the royal fortress of Ostrovica, these were all significant strategic points in medieval Croatia, owned by Croatian aristocratic families in the 15th century: Šubić (Bribir, Zechevo), Keglević (Kegaljgrad), Drašković (Bilin) and Dukes Krbavski and Nelipić (Zvonigrad) (JURIĆ, 2018a, 60-62, 76-93, 248-255, 400-402, 415-416). They are, of course, also shown on K-2 (MAGAŠ, 2003). However, we note that the Zrmanja, which flows in the vicinity of Zvonigrad and Kegaljgrad,²⁵ is not

²⁴ 15th-century historical records mention Ivan Benković of Plavno, also described as “de Tucarichi” (comp. ANTOLJAK, 1962, 91-92). However, Antoljak’s reading of “de Tucarichi” ought to be corrected to “de Lucharichi” (DAZD, fund HR-DAZD-388: Dukale i terminacije, book II, 87r), and this toponym refers to today’s Lukan in Promina. On K-2 Tukleč or *bencouich* is marked with the toponym *Begf...juic*, which Magaš read as *Beglouic*, ubicating it, incorrectly according to our judgment, in Begluci, 2 kilometres east of the Una spring (MAGAŠ, 2003, 15).

²⁵ See K. Regan (2012) for the incorrect placement of Kegeljgrad in relation to Zrmanja on K-2.

ski dio potonje sintagme upisan je na K-2 u obliku *Stermixi* (MAGAŠ, 2003., 15). Ime strmičkoga srednjovjekovnog roda očuvano je do danas, i to u trima toponimima – Lički Tiškovac (u Hrvatskoj) te Gornji i Donji Tiškovac (u Bosni i Hercegovini). Zapadno od Strmice upisana su imena *plauno* i *bencouich*, koja se odnose na selo Plavno i obližnju utvrdu Tukleč (ZLATOVIĆ, 1895., 149). U njima se odražava veza između hrvatskih plemića Benkovića i njihova posjeda u Plavnom, koji su štitili utvrdom – prostornim biljegom svoje obiteljske zajednice, slično kao u prethodno opisanom slučaju Tiškovača i Strmice.²⁴ Jugoistočno od Plavnog upisan je toponim ili apelativ *speloncha*, u čijoj je blizini stražarska postaja (*la guarda*). Redaju se na tom prostoru još utvrde Zvonigrad (*suonigrad*), Kegaljgrad (*chegliuich*), Bilina (*bilina*), Zečevo (*zeseuo*), Ostrovica (*ostrouiča*) i Bribir (*bribir*). Sve su to važni strateški punktovi hrvatskoga srednjovjekovlja, koji su u 15. stoljeću, osim kraljevske utvrde Ostrovice, bili u posjedu hrvatskih plemićkih obitelji – Šubića (Bribir, Zečevo), Keglevića (Kegaljgrad), Draškovića (Bilina) te knezova Krbavskih i Nelipića (Zvonigrad) (JURIĆ, 2018a, 60-62, 76-93, 248-255, 400-402, 415-416). Prikazani su, dakako, i na K-2 (MAGAŠ, 2003.). Primjećujemo, međutim, da na K-1 nije ucrtana rijeka Zrmanja, koja protječe u blizini Zvonigrada i Kegaljgrada.²⁵ Nije ucrtana ni utvrda Oton, koju pak donosi K-2 (usp. MAGAŠ, 2003., 15-16). Nadalje, na K-1, za razliku od K-2, nisu prikazane ni ruševine antičkoga Burnuma, ali je negdje kod njihova položaja upisan toponim *mugnasica*.²⁶ Očito je da je autor K-1 slabije poznao bukovički prostor od njegova nepoznatog suvremenika koji je priredio predložak za K-2, koju je oko 1530. tiskao Pagano.

²⁴ Povijesna vrela 15. stoljeća spominju Ivana Benkovića iz Plavna, koji je zabilježen i pridjevkom „de Tucarichi“ (usp. ANTO-LJAK, 1962., 91-92). No Antoljakovo čitanje „de Tucarichi“ valja ispraviti u „de Lucharichi“ (DAZD, fond HR-DAZD-388: Dukale i terminacije, knj. II, 87r). Taj se toponim odnosi na današnji Lukar u Promini. Na K-2 je Tukleč odnosno *bencouich* označen toponimom *Begf. Juic*, koji Magaš čita *Beglouic* ubicirajući ga, po našem sudu netočno, u Begluke, 2 km istočno od vrela Une (MAGAŠ, 2003., 15).

²⁵ O netočnom smještaju Kegaljgrada u odnosu na Zrmanju na K-2 vidi u: K. Regan, 2012.

²⁶ Položaj *Munjašice* na karti odgovara području naselja Ivoševci. Toponim je možda u semantičkoj vezi s hidronimima tipa Munjača i Munjava kojih ima na širem slavenskom prostoru.

marked on K-1. Oton fort, which appears on K-2 (see MAGAŠ, 2003, 15- 16), is also not drawn. Furthermore, unlike K-2, the ruins of ancient Burnum are not shown on K-1, but the toponym *mugnasica*²⁶ is inscribed somewhere near their location. It is obvious that the author of K-1 was less familiar with the Bukovica area than his unknown contemporary who prepared a template for K-2 which Pagano printed around 1530.

Croatia – the Krka basin (from its source, through Knin, to Skradin) (Sector C)

In the region of the north-western slopes of Dinara, north of the source of the Cetina (Sector E), *o[m]ascha* fortress is drawn, marked on K-2 by the toponym Dinarić. Today, its ruins are known as Glavaš (after a nearby hamlet). Toponymic changes indicate demographic discontinuities, so the medieval name of the fort (or the name of the settlement to which it belonged) remains unknown, despite the mapping confirmations (MILOŠEVIĆ, 2005, 56-58).²⁷ The source of the Krka is shown west of Glavaš. Below it is a river-crossing in Topolje (*topoglie*), where archaeological artefacts from the Middle Ages have been found (ZLATOVIĆ, 1895, 150; SMILJANIĆ, 1990, 56). The river itself is identified by the toponym *nabriecha fl*, which is inscribed above the depiction of the part of Knin known as Kapitul (*capitulo*) with the Cathedral of St. Bartholomew. Next is a plan of Knin's forts and suburbs, that is, the city of Knin (*TININA*), and to the northwest, the area or settlement of Butina Vas (*butinauaz*). The latter toponym is inscribed twice (like the toponyms Oprominje and Zmina), indicating that it is an area covering several villages,²⁸ while in the historiographical literature it is

²⁶ The placement of Munjašica on the map corresponds to the village of Ivoševci. Its toponym is probably semantically related to the hydronyms found in the wider Slavic space, like Munjača and Munjava.

²⁷ We do not have any other information on the toponym *o[m]ascha*, assuming we have read it correctly. However, we are curious about the nearby toponym Unište (close to Glavaši, on the Bosnian-Herzegovinian side, on the south slopes of Dinara) and the historical place-name *Nass*, confirmed in 1435 (*Radmillus Vuxich de Hliuno nunc habitator in Cetina sub Nass*) (DAZD, ŠB, box 3/ III, vol. e, 165r).

²⁸ Data from 1450 about Jurica Radelić *de Butinauas de villa Duoraz* (DAZD, fund HR-DAZD-18: Trogir County (hereafter: OT), box 67, vol. 5, 24r), points toward this. Also data from

Hrvatska – Pokrčje (Krkom od izvora, preko Knina, do Skradina) (Sektor C)

U području sjeverozapadnih padina Dinare, sjeverno od izvora rijeke Cetine (Sektor E), ucrtana je utvrda *o[m]ascha*, koja je na K-2 označena toponimom Dinarić. Danas su njezine ruševine poznate pod imenom Glavaš (po obližnjem zaseoku). Toponomastičke mijene upućuju na demografske diskontinuitete, pa je srednjovjekovno ime utvrde (odnosno ime naselja kojemu je pripadala), unatoč kartografskim potvrdama, još uvijek nepoznato (MILOŠEVIĆ, 2005., 56-58).²⁷ Zapadno od Glavaša prikazan je izvor rijeke Krke. Pod njim je riječni prijelaz u Topolju (*topoglie*), gdje su pronađeni arheološki artefakti iz srednjega vijeka (ZLATOVIĆ, 1895., 150; SMILJANIĆ, 1990., 56). Sama je rijeka identificirana toponimom *nabriecha fl* koji je ispisan iznad prikaza kninskoga lokaliteta Kapitula (*capitulo*) s katedralnom crkvom sv. Bartola. Slijedi nacrt kninskih utvrda i podgrađa, to jest grada Knina (*TININA*), a prema SZ je predio ili naselje Butina Vas (*butinauaz*). Potonji je toponim – Butina Vas – upisan dva puta (poput toponima Oprominje i Zmina), što indicira da je riječ o predjelu na kojemu je egzistiralo više sela,²⁸ dok se u historografskoj literaturi tretira kao naselje na području današnjega Golubića (SMILJANIĆ, 1990., 56). Ni izvodno od Knina su mlinovi (*molini*), a u blizini toponim *mostice*.²⁹ Iznad desne obale Krke uzdiže se utvrda Radučić (*rudacich*), u čijoj su blizini naselje Očestovo (*chochiastouo*) i stražarnica u obliku cr-

²⁷ O toponimu *o[m]ascha*, uz pretpostavku da smo ga ispravno pročitali, nemamo dodatnih saznanja, osim što nam znatijelju pobuđuju obližnji toponim Uništa (u blizini Glavaša, s bosansko-hercegovačke strane, na južnim obroncima Dinare) te povijesni otkonim *Nass*, potvrđen 1435. godine (*Radmillus Vuxich de Hliuno nunc habitator in Cetina sub Nass*) (DAZD, ŠB, kut. 3/III, sv. e, 165r).

²⁸ Na to upućuju i podaci iz 1450. o Jurici Radeliću *de Butinauas de villa Duoraz* (DAZD, fond HR-DAZD-18: Općina Trogir (dalje: OT), kut. 67, sv. 5, 24r), odnosno iz 1468. o Cvitku Vukašiniću *de villa Butinafisi de Ocho(c)ruchlie* (DAZD, ŠB, kut. 16/V, sv. f2, 55r).

²⁹ Toponim se odnosi na naselje Mostice ili Mostišće u blizini mlinova, koje nalazimo u jednoj ispravi iz 1470., izdanoj na području Kninske županije te prepisanoj u tajništvu šibenskoga biskupa: (...) *in capella sancti Georgii martiris in insula Mostisch situate ... prope molendinos in Mostiche ... Rusa Velicha de Mostische Tniensis diocesis (...)* (Biskupijski arhiv Šibenik (dalje: BAŠ), fond HR-BAŠ-12/1: Šibenska biskupija, Biskupska kurija (dalje: ŠBBK), kut. 6, 7v, 8r, 11v).

treated as a settlement in the area of modern Golubić (SMILJANIĆ, 1990; 56). Downstream from Knin there are mills (*molini*), and nearby, the toponym *mostice*.²⁹ Radučić fortress (*rudacich*) rises above the right bank of the Krka, close to the village of Očestovo (*chochiastouo*), as well as a guard post in the form of a church (*lauarda*).³⁰ On the opposite bank of the river, there is *bergati* fortress, corresponding to *Babindub* on K-2 (*babidub*) and Lazarus's map (*Babindul*). According to the toponymic and spatial context, we should look for the fort in the Babodol area (compare URLIĆ IVANOVIĆ, 1890, 87, 90; VRKIĆ, 2017, 215, note 77), or perhaps Puljane. It is worthwhile pointing out the possible correlation between the historical and contemporary names *Bergati*, *Bergane* (the Burnum ruins on the map printed by Pagano), Brljan (Brljan waterfall, Lake Brljan) and Brljug (in Ivoševci). Under Brgata is the ancestral toponym Tišinići (*tiscinigi*), which can be linked to Duke Ivan Tišinić, mentioned in a document dated 1470³¹ (compare the Benković family of Plavno and Tišković family of Strmica in sector B). There follow two fortresses located on the opposite banks of the River Krka – Nečven (*nesuen*) and Trošenj (Čučevo), the latter bearing the name Kruševac (*cruseuaz*), whereas Lazarus's map marks it as Čučavec (!) (*Czutzwetze*). Under Nečven we find *miliacha*³² and Bogočin fortress (*bogosin*). Downstream is another pair of forts opposite each other – Kamičak (*chamsac*) and Rog (*rogog*). To the north of them is Roški waterfall (*roszi*) with mills (*moline*), and to the south is the island of Visovac (unnamed but recognizable by its church). An-

1468 about Cvitko Vukašinić *de villa Butinafisi de Ocho(c)ruchlie* (DAZD, ŠB, box 16/V, vol. f2, 55r).

²⁹ This toponym refers to the settlement of Mostice or Mostišće close to the mills, which we find in a 1470 document issued in the Knin county area and copied in the bishop of Šibenik's secretariat. (...) *in capella sancti Georgii martiris in insula Mostisch situate ... prope molendinos in Mostiche ... Rusa Velicha de Mostische Tniensis diocesis (...)* (Šibenik diocesan archive (hereafter: BAŠ), fund HR-BAŠ-12/1: Šibenik Diocese, Diocesan Curia (hereafter: ŠBBK), box 6, 7v, 8r, 11v).

³⁰ Š. Vrkić (2017) recently meticulously reworked the archaeological topography of Radučić and its corresponding area, with regards to the spatial data shown in K-2.

³¹ This is the same document as in footnote 29 (BAŠ, ŠBBK, box 6, 7v).

³² If this refers to the toponym Miljacka (one of the Krka waterfalls), then it has been incorrectly placed on the map.

kve (*lauarda*).³⁰ Na suprotnoj je obali rijeke utvrda *bergati* koja odgovara *Babindubu* na K-2 (*babidub*) i Lazarusovoj karti (*Babindul*). Prema toponomastičkom i prostornom kontekstu utvrdu bi trebalo tražiti na području Babodola (usp. URLIĆ IVANOVIĆ, 1890., 87, 90; VRKIĆ, 2017., 215, bilj. 77) ili možda Puljana. Valja pri tome ukazati na moguće suodnose povijesnih i suvremenih imena *Bergati*, *Bergane* (ruševine Burnuma kod Pagana), Brljan (Brljanski buk, Brljansko jezero) i Brljug (u Ivoševcima). Pod Brgatom je rodovski toponim Tišinići (*tiscinigi*), koji se može dovesti u vezu s knezom Ivanom Tišinićem, spomenutim u jednoj ispravi iz 1470. godine³¹ (usp. Benkoviće i Plavno te Tiškovece i Strmicu u sektoru B). Slijedi fortifikacijski par na nasuprotnim obalama rijeke Krke, to jest utvrde Nečven (*nesuen*) i Trošenj (Čučevo), s tim da potonja nosi ime Kruševac (*cruseuaz*), dok kod Lazarusita čitamo Čučavec (!) (*Czutzawetze*). Pod Nečvenom je *miliacha*³² te utvrda Bogočin (*bogosin*). Nizvodno je još jedan suprotstavljeni par utvrda – Kamičak (*chamsac*) i Rog (*rogog*). Sjeverno od njih je Roški slap (*roszi*) s mlinovima (*moline*), a južno otočić Visovac (neimenovan, ali prepoznatljiv po crkvi). Vidljiv je još jedan sakralni objekt, na brijegu s desne strane Krke, ponad Roškog slapa (možda sv. Juraj u Rupama).³³ Skradinski je pak distrikt prikazan (samo) crtežom gradskog središta (*SCARDONA* – naselje s crkvom omeđeno zidinama s ugaonim kulama) i otočića Stipanca s crkvom na Prukljanskom jezeru (*lago d(e) prochglian*) (usp. SMILJANIĆ, 2003., 11, bilj. 22).

Hrvatska – istočna Promina, Petrovo polje i Zmina (Sektor D)

Predio Promina odnosno srednjovjekovni distrikt Oprominje unutar Kninske županije, omeđen rijekama Krkom i Čikolom (srednjovjekovnom

³⁰ Arheološku topografiju Radučića i njegove okolice, s osvrtom na prostorne podatke prikazane na K-2, nedavno je pedantno razradio Š. Vrkić (2017.).

³¹ Riječ je o istoj ispravi kao u bilješci 29 (BAŠ, ŠBBK, kut. 6, 7v).

³² Ako je riječ o današnjem toponimu Miljacka (jedan od Krkinih slapova), onda je na karti pogrešno ubiciran.

³³ O utvdama i medievalnom kontekstu toga područja, od Nečvena i Trošenja do Visovca, vidi u: J. A. Soldo, 1997., 29-37; M. Zekan, 1997.; F. Smiljanić, 2003., 13-14; M. Ninić i dr., 2012.

other ecclesiastical object is visible on the hill to the right side of the Krka, above Roški waterfall (perhaps Saint George in Rupe).³³ The district of Skradin, however, is shown (only) by a drawing of the town centre (*SCARDONA* – a settlement with a church surrounded by walls with angular towers) and the islet of Stipanac with a church on Lake Prukljan (*lago d(e) prochglian*) (see SMILJANIĆ, 2003, 11, note 22).

Croatia – eastern Promina, Petrovo polje and Zmina (Sector D)

The Promina district, or the medieval district of Oprominje, within Knin County, bounded by the River Krka and River Čikola (medieval Poljšćica) and Mt. Promina, is named in two places as *hoprominge*. We have covered one part of it, following the Krka, in Sector C and described it in the previous chapter (*bergati*, Neven, Bogočin and Kamičak fortresses). Here we describe the eastern part of Oprominje. Thus, the fortifications of Ključ(ica) (*chiaue*) and Drniš (*dirnis*) are shown along the River Čikola and three river crossings in the direction of the Šibenik territory (see Sector F4). There is one river crossing east of Drniš, however it is not drawn in the same way as the previous one, but as part of a continuous traffic route from Potravlje on the Cetina, through Svilaja, Petrovo polje and Zagora to Dubrava and Šibenik. At this crossing, we find the toponym *grachosa* inscribed, following the course of the river. It is not clear what this geographic name refers to.

Mt. Promina is indicated by the name *prominsca* (for comparison, the toponym *M. promina* is inscribed on K-2). On its western side is Lukar fort, additionally identified by the ancestral toponym Šušeljčić³⁴ (*lochar / soselig*) (see JURIĆ, 2018b, 37), and Petrovac on the east side (*petrouac*), close to a church (to the NW) and Tračaj (*tracag*) fort (to the south). Given these spatial relationships, we believe that the church symbol denotes the church of St. John in Uzdolje,³⁵ while Tračaj should be sought in the vicin-

³³ For more forts and the medieval context of the area from Nečven and Trošenj to Visovac, see J. A. Soldo, 1997, 29-37; M. Zekan, 1997; F. Smiljanić, 2003, 13-14; M. Ninić et al., 2012).

³⁴ In 1522, the Horvati nobles, also known as the Šušeljčići (*alias Suselych*), “from the Lukarić clan” (*de Lukarych*) inherit the Grabarje estate in Varaždin County (GUNJAČA, 2009, 144).

³⁵ In the mid-15th century, the parish priest of Uzdolje, in or-

Poljšćicom) te planinom Prominom, imenovan je na dvama mjestima kao *hoprominge*. Jedan smo njegov dio, onaj uz rijeku Krku, obuhvatili Sektorom C te u skladu s tim opisali u prethodnom poglavlju (utvrde *bergati*, Nečven, Bogočin i Kamičak). Ovdje opisujemo istočni dio Oprominja. Tako su uz rijeku Čikolu prikazane utvrde Ključ(ica) (*chiaue*) i Drniš (*dirnis*) te među njima tri riječna prijelaza prema šibenskom teritoriju (vidi Sektor F4). Jedan je riječni prijelaz istočno od Drniša, ali nije ucrtan na isti način kao prethodni, nego kao dio neprekinuta prometnoga pravca od Potravlja na Cetini, preko Svilaje, Petrova polja i Zagore do Dubrave i Šibenika. Kod toga je prijelaza, prateći smjer riječnog toka, upisan toponim *grachosa*. Nije jasno na što se to geografsko ime odnosi.

Planina Promina označena je imenom *prominsca* (za usporedbu, na K-2 isписan je toponim *M. promina*). Na njezinoj je zapadnoj strani utvrda Lukar, dodatno identificirana rodovskim toponimom Šušeljčić³⁴ (*lochar / soselig*) (usp. JURIĆ, 2018b, 37), a na istočnoj Petrovac (*petrouac*), u čijoj su blizini crkva (prema SZ) i utvrda imena Tračaj (*tracag*) (prema jugu). S obzirom na takve prostorne suodnose, mišljenja smo da je sakralnim simbolom označena crkva sv. Ivana u Uzdoľju,³⁵ dok bi Tračaj trebalo tražiti u okolici Siverića.³⁶ Između Petrovca i Vrlike (koja je po našoj podjeli u Sektoru E) nalazi se utvrda Štikovo (*schicouac*) te uz nju toponim ili apelativ *sutischa*, koji zasigurno označava neku klisuru (možda Vodena draga u Riđanima). Jugoistočno od Promine označena je povijesno-geografska cjelina Petrova polja (*Petrouo poglie*), uz čiji je južni obod, s lijeve strane rijeke Čikole, utvrda Buhaj (*buchag*). Naselje istoga imena spominje se u mnogim ispravama 15. i 16. stoljeća, ali do sada nije ubicirano. Podaci iz arhivskih vrela upućuju na to da je riječ o današnjem Ružiću, a do istoga su zaključka usporo s našim istraživanjem došli A. Jakovljević i N.

³⁴ Godine 1522. plemići Horvati rečeni Šušeljčići (*alias Suselych*), zvani „od Lukarića“ (*de Lukarych*), dobivaju posjed Grabarje u Varaždinskoj županiji (GUNJAČA, 2009., 144).

³⁵ Spomenimo uzgred da je uzdoľjski župnik sredinom 15. stoljeća na ojačavanju vanjskoga plašta crkve sv. Ivana angažirao dvojicu šibenskih graditelja (HILJE, 2013., 138; JARŠIĆ, 2013., 137).

³⁶ Tračaj je na karti Ugarske izrađenoj oko 1515. te tiskanoj 1528. zabilježio i Lazarus. Utvrdno bilježe i osmanski izvori 16. stoljeća (JAKOVljević, ISAILOVIĆ, 2019., 107, 403-404, 411-412, 586-587).

ity of Siverić.³⁶ Between Petrovac and Vrlika (which according to our division is in Sector E) is the fort of Štikovo (*schicouac*), and next to it the toponym or appellative *sutischa*, which probably marks a gorge (perhaps Vodena Draga in Riđani). To the south-east of Promina, the historical-geographic unit of Petrovo polje (*Petrouo poglie*) is marked, with Buhaj (*buchag*) fort on its south rim and on the left side of the Čikola. An eponymous settlement is mentioned in many 15th- and 16th-century documents, but so far it has not been located. Data from archival sources indicate that this is present-day Ružić. Parallel to our research, A. Jakovljević and N. Isailović (2019) came to the same conclusion.³⁷ Close to the source of the Čikola, a monumental object is drawn – Rotna gomila (*rotna gomila*; *gomila* means a heap of stones) – which marks the border of Petrovo polje and Zmina (*sminalsmino*) (ZLATOVIĆ, 1888, 144). The monument, which may be associated with a long oral tradition transcribed only in the 19th century, refers to the stoning of King Rotando, which some have linked to the death of the Croatian King Dmitar Zvonimir; others, however, have dismissed such associations as mere fantasy (GUNJAČA, 1952, 309-311). In any case, highlighting Rotna gomila on the map indicates a desire in the early 16th century to place it in the historiographic-archaeological sense. To the east of Rotna gomila there is a toponym already recorded in this sector in another

der to strengthen the outer mantle of the church of St. John, hired two Šibenik builders (HILJE, 2013, 138; JARŠIĆ, 2013, 137).

³⁶ Tračaj was also recorded on Lazarus's map of Hungary. It is also mentioned in 16th-century Ottoman sources (JAKOVljević, ISAILOVIĆ, 2019).

³⁷ The settlement (fort) of Buhaj and /or Podbuhaj (below Buhaj fort) are recorded in 15th-century Šibenik documents (*de Bohaj, de Campo Petri de villa Bohay, de Podbuhag*) (DAZD, ŠB, box 3/I, vol. c, 38r; box. 3/II, vol. b, 95r; box 23/I, vol. c, 1v). We recognise it in a report written by the Duke of Trogir in 1463, where he mentions Bukarac fort in Petrovo polje. However, we must leave room for other interpretations (see ŠUNJIĆ, 1989, 157). The settlement is mentioned under various names (Buhaj, Bučaj, Buhanci, Puhabci, Hrastovica) in the 16th-century Ottoman defters (SPAHO ET AL., 2007, 82, 105; ISAILOVIĆ, JAKOVljević, 2013, 284). A detail from 1553 about Juraj Heračić, a Ružić peasant (*Georgius Cheraicich chatunarius de Russich*), who visits Šibenik with a few members of his village, “everyone from Buhaj Fort in Petrovo Polje” (*omnes de Campo Petri suprascripti de sub castro Buhai*) (DAZD, ŠB, box 36 / III, book 6, 42v-43r) is particularly relevant to the proposed placement of Buhaj in today's Ružić. It is also indicative that there is an oronym Buvač in Ružić (we extracted it in this form from topographic maps). We know of two similar toponyms that relate to elevations – Buhaj on the island of Drvenik and Bučaj in Prugovo, but these are observations relevant for another topic.

Isailović (2019.).³⁷ U blizini izvora Čikole ucrtan je monumentalni objekt – Rotna gomila (*rotna gomila*) – kojim završava Petrovo polje, a počinje predio Zmina (*sminalsmino*) (ZLATOVIĆ, 1888., 144). Riječ je o spomeniku koji je prostorno izvorište i simbolički iskaz predaje, zapisane u 19. stoljeću, o kamenovanju kralja Rotanda, što su neki doveli u vezu s pogibijom hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira, dok su drugi takve relacije odbacivali kao puke maštarije (GUNJAČA, 1952., 309-311). U svakom slučaju, isticanje Rotne gomile na karti upućuje na potrebu njezine historiografsko-arheološke (re)valorizacije. Istočno od Rotne gomile zapisan je toponim koji je već zabilježen u ovome sektoru, ali na drugom mjestu – *sutischa*. Pretpostavljamo da se odnosi ili na Duboku dragu u Ogorju ili na Sutinu. S druge strane, nemamo konkretnih prijedloga za ubikaciju Virine (*uirina*) s juga Rotne gomile i Štrbine (*stirbina*) na krajnjem jugoistoku Zmine. Moguće je da označavaju ključne prometne pravce (prijevoje) preko Moseća kojima je Zmina povezana sa Zagorom.³⁸ Petrovo polje i Zminu sa sjeveroistoka, prema Cetinskoj krajini (Sektor E), omeđuje planina Svilaja, označena pripadajućim toponimom na dvama mjestima (*suilagja*).

Hrvatska – Cetinska krajina i Klis (Sektor E)

Nizvodno od ušća rijeke Cetine prikazane su utvrde Vrlika odnosno Prozor (*verchricha da s.*

er place – sutischa. We assume that it refers either to Duboka draga creek in Ogorje or to Sutina. On the other hand, we have no specific proposals for the ubication of Virina (*uirina*) south of Rotna gomila and Štrbina (*stirbina*) in the far southeast of Zmina. It is possible that they mark the key traffic routes (passes) over Moseć which connect Zmina and Zagora.³⁸ Petrovo polje and Zmina from the northeast, towards the Cetina region (Sector E), are bounded by Mt. Svilaja, designated by the appropriate toponym in two places (*suilagja*).

Croatia – Cetinska Krajina region and Klis (Sector E)

Downstream of the mouth of the Cetina, Vrlika and Prozor forts (*verchricha da s. marchio inexpugnabile*), Potravlje (*traff[ni]cho*), Sinj (*suignia*), Nutjak (*nutgacho*) are shown, and on the opposite side, Čačvina (*sasuina*)³⁹, positioned slightly further from the river. Five river crossings are found in the same stretch: in the vicinity of Vrlika (only marked graphically), below Travnik (*trageto C[...].scocha*),⁴⁰ near Maljkovo (*trageto malcoua*),⁴¹ followed by Trilj near Sinj (*trageto tril*), and an unnamed *trageto* near Nutjak. We should also mention that the depiction of Klis, which we include in this sector⁴² for practical reasons, was previously known and discussed in the Croatian literature (FIRIĆ, 2001, 10), while the toponym *clieme*⁴³ is entirely unknown to us.

³⁷ Naselje Buhaj (utvrda) i/ili Podbuhaj (podgrađe utvrde Buhaj) bilježe šibenske isprave 15. stoljeća (*de Bohay, de Campo Petri de villa Bohay, de Podbuhag*) (DAZD, ŠB, kut. 3/I, sv. c, 38r; kut. 3/II, sv. b, 95r; kut. 23/I, sv. c, 1v). Prepoznavamo ga i u izvješću trogirskoga kneza iz 1463. godine, na mjestu gdje se govori o utvrdi Bukarac u Petrovu polju, no valja ostaviti prostora i drugačijim tumačenjima (usp. ŠUNJIĆ, 1989., 157). Naselje se u različitim imenskim inačicama (Buhaj, Bučaj, Buhanci, Puhabci, Hrastovica) spominje i u osmanskim defterima 16. stoljeća (SPANO i dr., 2007., 82, 105; ISAILOVIĆ, JAKOVLJEVIĆ, 2013., 284). Za predloženu ubikaciju Buhaja u današnji Ružić posebno je važan podatak iz 1553., kada u Šibeniku boravi Juraj Heračić, katunar Ružića (*Georgius Cheracich chatunarius de Russich*), s nekolicinom pripadnika svojega katuna, „svi iz utvrde Buhaj u Petrovu polju“ (*omnes de Campo Petri suprascripti de sub castro Buhai*) (DAZD, ŠB, kut. 36/III, knj. 6, 42v-43r). Indikativno je i to što u Ružiću postoji oronim Buvač (u tom smo ga obliku eksceptirali iz topografskih karata). Poznata su nam još dva toponima iste osnove koji se odnose na uzvisine – Buhaj na otoku Drveniku i Bučaj u Prugovu, no to su zapažanja za neku drugu temu.

³⁸ Kao toponomastičke usporedice vrijedi spomenuti vidikovac i prijevoj Štrbina na Biokovu te toponime Rivina u Vinovu Gornjem i Utorima Donjim (MATAS, 2001., 133-134 i 138).

³⁸ As toponymic comparisons, it is also worth mentioning the lookout point and Štrbina Pass on Biokovo as well as the toponym Rivina in Vinovo Gornji and Utor Donji (MATAS, 2001, 133-134 and 138).

³⁹ The Cetinska Krajina region and its fall to Ottoman powers in 1513, with special mention of Vrlika, was mentioned earlier in the chapter on the historical context and purpose of the map. Here we refer to the literature that deals with the Cetina fortifications overall or individually (GAMULIN, 1992/93; GUDELJ, 2006; MILOŠEVIĆ, 2005; ALDUK ET AL., 2010; ALDUK, 2010).

⁴⁰ Reading uncertain; possibly *trageto C[...].stocha* or similar.

⁴¹ The latter two crossings were where Lake Peručko is today. The spatial relationship of Potravlje and Maljkovo is confusing.

⁴² Although the Klis region, due to its historical importance and administrative uniqueness deserves equal status with the other Croatian regions, for other reasons it is considered part of the Cetina sector here (it is represented by only one object and one toponym).

⁴³ Or could this be Dicmo, whose name the illustrator erroneously copied from the source (due to graphic similarity)? The letter 'd' could easily have been mistaken for the letters 'cl', the same applies to 'c' and 'e'. Although we are aware arguments are lacking, this has to be considered as a valid possibility.

marcho inexpugnabile), Potravlje (*traf[ni]cho*), Sinj (*suignia*), Nutjak (*nutgacho*), te sa suprotne strane, nešto podalje od rijeke, Čačvina (*sasuina*).³⁹ Na istom je potezu ucrtano pet riječnih prijelaza: u blizini Vrlike (označen samo grafički), pod Travnikom (*trageto C[.s]cocha*),⁴⁰ kod Maljkova (*trageto malcoua*),⁴¹ zatim Trilj kod Sinja (*trageto tril*) te neimenovan *trageto* u blizini Nutjaka. Ostaje nam još istaknuti da je prikaz Klisa, koji smo iz praktičnih razloga uključili u ovaj sektor,⁴² otprije poznat i razmatran u hrvatskoj literaturi (FIRIĆ, 2001., 10), dok nam je toponim *clieme* potpuna nepoznanica.⁴³

Šibenski distrikt – zapadni dio (Sektor F1)

Zapadni dio šibenskoga distrikta, čiju kasno-srednjovjekovnu granicu prema hrvatskom zaleđu prati tok rijeke Guduće (*gueluga*⁴⁴), znatno je šturije predstavljen od istočnoga. Na tom su prostoru prikazana samo tri objekta: obrambeni zid s kulom u Raslini (*raslina*), crkva na lokalitetu *podrebač* te neimenovano sakralno zdanje na brdu. O Raslini smo već iznijeli neka zapažanja u poglavlju o dataciji karte, a ovdje im dodajemo još jedno: na K-2, naime, njezin je položaj „ustupljen“ susjednom Zatonu (*Sxato*).⁴⁵ *Podrebač* se odnosi na

³⁹ O Cetinskoj krajini i njezinu padu pod Osmanlije 1513. godine, s posebnim osvrtom na Vrliku, već je bilo riječi u poglavlju o povijesnom kontekstu i namjeni karte. Ovdje još upućujemo na literaturu koja se bavi cetinskim fortifikacijama u cjelini ili pojedinačno (GAMULIN, 1992./93.; GUDELJ, 2006.; MILOŠEVIĆ, 2005.; ALDUK I DR., 2010.; ALDUK, 2010.).

⁴⁰ Čitanje je nesigurno; može biti i *trageto C[.s]tocha* ili slično tomu.

⁴¹ Potonja su dva prijelaza bila na mjestu današnjega Peručkog jezera. Zbunjuje, međutim, prostorni odnos Potravlja i Maljkova.

⁴² Premda kliško područje, zbog svoje povijesne važnosti i administrativne zasebnosti, zaslužuje ravnopravan status ostalim hrvatskim predjelima, ovdje je iz drugih razloga (predstavljaju ga, naime, samo jedan objekt i jedan toponim), razmatran u sklopu „cetinskoga sektora“.

⁴³ Je li možda riječ o Dicmu, čije je ime crtač pogrešno prenio iz predloška (zbog grafijske sličnosti, naime, slovo d lako se može zamijeniti skupom cl, a isto vrijedi i za odnos grafema c i e)? Svjesni argumentacijske manjkavosti, ipak smo slobodni upozoriti i na tu mogućnost.

⁴⁴ Ostajući na argumentacijskoj razini iz prethodne bilješke, iznosimo mogućnost da je kartograf pretpostavljeni toponimski lik *guduga* iz predloška pogrešno vidio kao *gueluga*, to jest da je slovo *d* vidio kao skup *el*.

⁴⁵ Razložno je, dakako, postaviti pitanje je li nepoznati autor K-2 doista imao nakanu prikazati Zaton, samo što ga je pogrešno locirao, ili se koristio nekim nama nepoznatim predloškom s ucrtanom ali neimenovanim Raslinom, kojoj je iz nekoga razloga dodijelio ime susjednoga naselja. Kako smo već objasnili, Raslina

The district of Šibenik – western part (Sector F1)

The western part of the Šibenik district, whose late medieval border with the Croatian hinterland follows the course of the River Guduća (*gueluga*)⁴⁴ is represented in less detail than the eastern one. In this area, only three objects are depicted: a defence wall with a tower in Raslina (*raslina*), a church in the area of *podrebač* and an unnamed ecclesiastical building on a hill. We have already made some observations about Raslina in the chapter on map dating, and here we add another. In fact, on K-2 its position is ‘ceded to neighbouring Zaton (*Sxato*).⁴⁵ *Podrebač* refers to the church of Our Lady of Podrebača in modern-day Stankovci, which at the time of the map was located right on the Venetian-Hungarian or Šibenik-Ostrovica border (KOLANOVIĆ, 1995, 16, note 24; SMILJANIĆ, 2003, 16, note 73). The unnamed church, however, may be the Romanesque church of Our Lady of Srma, which dominated the landscape of the medieval settlement of Srma (see DUJMOVIĆ, FISKOVIĆ, 1959). Nevertheless, this identification cannot be confirmed beyond doubt, given its location on the map, which corresponds more closely to the area of the present settlements of Putičanje and Dazlina.

The district of Šibenik – the city and its surroundings (Sector F2)

If we consider K-1 as a whole, we quickly realise that its author devoted most attention to Šibenik (*SIBINICO*), whose depiction is more precise and more informative than the one on K-2. The details of Šibenik’s fortified/residential area are not part of the scope of our research, but will inevitably attract the attention of competent researchers.

⁴⁴ Following our argument in the previous footnote, we also think that the cartographer erroneously read *guduga* as *gueluga*.

⁴⁵ It is reasonable to ask whether the unknown author of K-2 intended to show Zaton, placing it erroneously or using an unknown source with Raslina drawn and unnamed, which he gave the name of the neighbouring village, curiously. As we have already explained, Raslina had a defence wall with a watchtower by 1515, but so did Zaton, which belonged to the Šibenik nobleman Petar Tavilić. This can be seen at the beginning of a text in a 1527 document: *Actum in opido seu turri ser Petri Thaulich q. ser Iacobi nobilis et ciuis Sibenici ad Zaton Ponentalis* (DAZD, ŠB, box 29/I, vol. c, 131).

crkvu Gospe Podrebače u današnjim Stankovcima, koja se u doba nastanka karte nalazila na samoj mletačko-ugarskoj odnosno šibensko-ostrovičkoj granici (KOLANOVIĆ, 1995., 16, bilj. 24; SMILJANIĆ, 2003., 16, bilj. 73). Neimenovana pak crkva možda je romanička crkva Gospe Srimске, koja je dominirala pejzažom srednjovjekovnoga naselja Srimе (usp. DUJMOVIĆ, FISKOVIĆ, 1959.). Takvu ubikaciju, doduše, ne može se nedvojbeno utvrditi s obzirom na njezin smještaj na karti, koji više odgovara arealu današnjih naselja Putičanja i Dazline.

Šibenski distrikt – grad i okolica (Sektor F2)

Promatramo li K-1 kao cjelinu, lako je uočiti da je njezin autor najviše pažnje posvetio Šibeniku (*SIBINICO*), čiji je prikaz precizniji i informativniji od onoga na K-2. Detalji šibenskoga fortifikacijsko-stambenog prostora ne ulaze u naše razmatranje, no posve je izvjesno da će privući pozornost kompetentnih istraživača. Grad okružuju neimenovana, ali lako prepoznatljiva prigradska naselja; na zapadu je Crnica s crkvama posvećenim sv. Iliji (u seoskom središtu) i sv. Nedjelji (zapadne, uz obalu) (usp. STOŠIĆ, 1941., 30-32), a na istoku predgrađe, koje se u suvremenim izvorima zove „Šibenskim vrtovima“ (*Ortis Sibenici*),⁴⁶ s crkvom sv. Kuzme i Damjana (usp. STOŠIĆ, 1932.). Iznad grada stražari crkva sv. Ivana, koja će svoje mjesto u 17. stoljeću ustupiti istoimenoj utvrdi (GLAVAŠ, PAVIĆ, 2016., 92). Na istočnoj strani Šibenskoga zaljeva prostorno je istaknut poluotok Mandalina, na kojemu se nalaze crkva (vjerojatno je riječ o crkvi sv. Magdalene) i skupina kuća zaštićenih pregradnim zidom (usp. STOŠIĆ, 1941., 33-42). Na obalama Kanala sv. Ante koji spaja Šibenski zaljev (ušće rijeke Krke) s otvorenim morem ucrtani su poznati spomenici šibenskoga kasnosrednjovjekovlja: Velika i Mala kula (GLAVAŠ, ŠPRLJAN, 2018.), Pećina sv. Ante (*lagrote*),⁴⁷ crkva

je najkasnije 1515. imala obrambeni zid s kulom, no i Zaton je imao kulu, i to u vlasništvu šibenskoga plemića Petra Tavilića, što pokazuje početni dio teksta jedne isprave iz 1527. godine: *Actum in opido seu turri ser Petri Thauilich q. ser Iacobi nobilis et eius Sibenici ad Zaton Ponentalis* (DAZD, ŠB, kut. 29/I, sv. c, 131r).

⁴⁶ DAZD, ŠB, kut. 23/I, sv. c, 79v; kut. 23/II, sv. c, 144r; kut. 23/IV, sv. b, 166r.

⁴⁷ Riječ je o špilji koja je u srednjem vijeku adaptirana u crkvicu posvećenu sv. Antunu Pustinjaku (Stošić, 1941., 18-20).

The city is surrounded by unnamed, yet easily recognisable suburban settlements; Crnica in the west, with churches dedicated to St. Elijah (in the village centre), St. Dominica (further north, by the shore) (see STOŠIĆ, 1941, 30-32), and the suburbs with the church of Sts. Cosmas and Damian (see STOŠIĆ, 1932), in the east, known as the ‘Gardens of Šibenik’ (*Ortis Sibenici*)⁴⁶ in contemporary sources. The church of St. John towers over the city, and in the 17th century, was to give its name to the eponymous fort (GLAVAŠ, PAVIĆ, 2016, 92). Mandalina peninsula is emphasised spatially on the eastern side of the Bay of Šibenik, where there is a church (probably the church of St. Magdalene), with a collection of houses protected by a dividing wall (see STOŠIĆ, 1941, 33-42). Along the shores of the St. Anthony’s Channel connecting the Bay of Šibenik (the mouth of the Krka) with the open sea, the following late medieval Šibenik monuments are depicted: Velika and Mala Kula (Great and Small Towers) (GLAVAŠ, ŠPRLJAN, 2018), Sveti Ante Cave (St. Anthony’s Cave (*lagrote*)),⁴⁷ the church of St. Nicholas replaced by a fortress a few decades later (Stošić, 1941, 12-18; ŽMEGAČ, 2001), and, if our interpretation is correct, one or two objects on the cape opposite the church. These are the church of St. Andrew (Jadrija today) and/or the medieval settlement of Sičenica (see STOŠIĆ, 1941, 25-26). The island with a church not far from the channel is probably Prvić, which was home to Third Order Franciscan monks from the 15th century on (see ŠITINA, 2016, 77-79). East of the channel, the Zablaće salt pans (*saline*)⁴⁸ are shown, whereas east of the Šibenik suburbs, there is an object that looks like a votive chapel. Hence the logical assumption that it was a chapel dedicated to the Blessed Virgin Mary, after whom the Šibenik district of Mažurica was named.⁴⁹ Two structures,

⁴⁶ DAZD, ŠB, box 23/I, vol. c, 79v; box 23/II, vol. c, 144r; box. 23/IV, vol. b, 166r.

⁴⁷ This cave was turned into a chapel in the Middle Ages and dedicated to St. Anthony the Hermit (Stošić, 1941, 18-20).

⁴⁸ For more information regarding the importance of the salt pans in this area, see J. Kolanović, 1995, 190-227.

⁴⁹ There were several such chapels in the Šibenik area, called Mažurica, Mazurica or Mazurina (Stošić, 1941, 97, 123). The Mažurica we are considering here is found in documents written in 1516 and 1523: *terrenum oliuatum XL.ta oliuariis et muro circumdatum ac positum in contrata Maiestatis Verginis Gloriose Sancte Marie dicta Mazurica... l ... oliuariis numero 110 posita in Draga supra Maxurigza uersus Camenicnich* (DAZD, ŠB, box 23/VII, vol. g, 110v and box 28/III, vol. f, 28v).

sv. Nikole, na čijem je mjestu nekoliko desetljeća kasnije sagrađena znamenita utvrda (Stošić, 1941., 12-18; ŽMEGAČ, 2001.), te, ako je točna naša interpretacija, objekt ili dva na rtu nasuprot crkvi sv. Nikole, koji predstavlja/ju crkvu sv. Andrije (današnja Jadrija) i/ili srednjovjekovno naselje Sičenicu (usp. Stošić, 1941., 25-26). Otok s crkvom nedaleko od kanala vjerojatno je Prvić, na kojemu od 15. stoljeća postoji samostan franjevac trećoredaca (usp. ŠTINA, 2016., 77-79). Istočno od kanala prikazane su solane u Zablacu (*saline*)⁴⁸ dok je istočno od šibenskoga predgrađa ucrtan objekt nalik na zavjetnu kapelicu, pa je logično pretpostaviti da je doista riječ o kapelici, i to posvećenoj Blaženoj Djevici Mariji, po kojoj je nazvan šibenski predio Mažurice.⁴⁹ Na brdovitu području sjeverno od kapelice nalaze se dva artefakta, najvjerojatnije stražarnice, od kojih bi jedna mogla biti „Srednja straža“ odnosno *Guardia de mezo* u Dubravi.⁵⁰ Crkva smještena na uzvisini SZ od grada po svoj je prilici Gospa od Pomišljaja.⁵¹ Toponimija gradske okolice svedena je na imena dvaju predjela – Dubrave (*dubroua*) i Bilica (*bilice*).

Šibenski distrikt – istočni dio (Sektor F3)

Krajolik šibenskoga predjela Dubrave rubno je obuhvaćen i ovim sektorom, što pokazuje opetovan toponim *dubroua* (uz onaj u Sektoru F2), upisan uz sakralno zdanje za koje pretpostavljamo da se odnosi na crkvu sv. Mihovila u Vršinama (usp. Stošić, 1941., 115-116). Od triju glavnih predjela koji čine taj dio šibenskoga distrikta dva su imenovana – Donje polje (*campo di soto*) i Gornje polje (*campo di sopra*), dok je Bosiljina toponomastički

possibly guard posts, are located in a hilly area north of the chapel, one of which might be the ‘central guard post’ or *Guardia de mezo* in Dubrava.⁵⁰ The church situated on an elevation northwest of the city is probably Our Lady of Pomišljaj.⁵¹ The toponymy of the urban area is reduced to the names of two districts – Dubrava (*dubroua*) and Bilice (*bilice*).

The district of Šibenik – eastern part (Sector F3)

The landscape of the Šibenik district of Dubrava is also marginally covered by this sector, which shows the repeated toponym of *dubroua* (besides the one in Sector F2), inscribed next to an ecclesiastical building which we assume represents the church of St. Michael in Vršine (see Stošić, 1941, 115-116). Of the three main districts that make up this part of the Šibenik district, two are named: Donje polje (*campo di soto*) and Gornje polje (*campo di sopra*), while Bosiljina is toponomastically omitted. Donje polje is represented by six churches and two forts. Its ecclesiastical topography consists of the churches of St. Martha (*s. marta*), St. Mary (*la madonna*), St. Sylvester (*s. silvestro*), St. George (the unnamed church on the hill with the toponym *campo di soto*), St. Lawrence (*s. lore (n) zo*) and St. Mary near Vrpolje (*s. stomorina*) (Stošić, 1941, 51-61, 72-79). The lowland access to the town is protected by “Škrivan’s Tower” (*torre de sc (ri) ua (n)*)⁵², or the Parižoto Fortress and the fort in Vrpolje (*verhpoglie*) (GLAVAŠ, ŠPRLJAN, 2016). On the coast, salt pans (*saline*) are marked and an islet with a church in Morinje (*morigne*), the island of Krapanj (*chrapan*) with a monastery church and two refuges with a defence wall – Oštrica near Grebaštica (*ostriča*) and

⁴⁸ Općenito o važnosti solana za šibensko srednjovjekovno gospodarstvo vidi kod J. Kolanović 1995., 190-227.

⁴⁹ Na šibenskom je području bilo nekoliko takvih kapelica, zvanih Mažurica, Mazurica ili Mazurina (Stošić, 1941., 97, 123). O Mažurici koju ovdje razmatramo svjedoče dokumenti iz 1516. i 1523. godine: ...*terrenum oliuatum XL. oliuariis et muro circumdatum ac positum in contrata Maestatis Verginis Gloriose Sancte Marie dicta Mazurica... I ... oliuariis numero 110 posita in Draga supra Maxurigza uersus Camenich* (DAZD, ŠB, kut. 23/VII, sv. g, 110v i kut. 28/III, sv. f, 28v).

⁵⁰ Godine 1599. spominje se oranica u Dubravi *in loco sotto la guardia de mezo*, kojoj je sa SI brdo (DAZD, ŠB, kut. 50/II, sv. 1599-1601, 50v).

⁵¹ Kod crkve je 1508. godine bilo stražarsko mjesto (Stošić, 1941., 121-122).

⁵⁰ In 1599, ploughland in Dubrava is mentioned in *loco sotto la guardia de mezo*, with the NE hill (DAZD, ŠB, box 50/II, vol. 1599-1601, 50v).

⁵¹ There was a guard post near the church in 1508 (Stošić, 1941, 121-122).

⁵² The toponym “Škrivan’s Tower” (*torre de sc (ri) ua (n)*) is derived from the name of the owner of the fortress, the nobleman Parižoto, who was a secretary (“škrivan”) in the Šibenik treasury. In 1506 Ivan Parižoto contracted several masons to work on *suo fortificio siue castro posito in Campo inferiori* (DAZD, ŠB, box 23/VI, vol. C, 8v). In the same year there is mention of ploughland *in campo inferiori prope turim de scriuan* (DAZD, ŠB, box 28/I, vol. E, 46v), and the land *in campo inferiori Šibenici and contrata turris scribani siue Prodolgie* (DAZD, ŠB, box 23/VII, vol. e, 44r) in 1514.

zanemarena. Donje je polje zastupljeno sa šest crkava i dvije utvrde. Njegovu sakralnu topografiju čine crkve sv. Margarite (*s. marta*), sv. Marije od Grbe (*la madona*), sv. Silvestra (*s. siluestro*), sv. Jurja (neimenovana crkva na brežuljku pod toponimom *campo di soto*), sv. Lovre (*s. lore(n)zo*) i sv. Marije kod Vrpolja (*s. stomorina*) (STOŠIĆ, 1941., 51-61, 72-79). Nizinske prilaze gradu brane „Škrivanova kula“ (*torre de sc(ri)ua(n)*)⁵² odnosno utvrda Parižoto te utvrda u Vrpolju (*verhpoglie*) (GLAVAŠ, ŠPR-LJAN, 2016.). Na priobalju su označene solane (*sa-line*) i otočić s crkvom u Morinju (*morigne*), otok Krapanj (*chrapan*) sa samostanskom crkvom te dva refugija s obrambenim zidom – Oštrica kod Grebaštice (*ostriča*) i Primošten (*cauocesto*).⁵³ U Gornjem su polju dvije neimenovane crkve, vjerojatno župne crkve sv. Jurja u Birnju (danas Danilo Biranj; na karti iznad toponima *dubroua*) i sv. Danijela u Orišju (danas Danilo; na karti iznad Vrpolja) (STOŠIĆ, 1941., 95-100). Na istočnoj granici šibenskoga distrikta prema trogirskom još je jedna crkva, koja bi se mogla približno ubicirati na područje Slivno ili Sitnog. Primjećujemo još pet ortogonalnih znakova, čiji nas geografski kontekst upućuje na pretpostavku da je riječ o stražarnicama. Čak ih je tri raspoređeno uokolo Morinjskoga zaljeva, pa im funkciju treba tražiti u nadgledanju proizvodnje i skladištenja soli.⁵⁴ Još je jedna stražarnica u Donjem polju (između crkava sv. Silvestra i sv. Lovre), dok je posljednja u Gornjem polju, negdje kod povijesnoga Orišja (Danilo).

⁵² Toponim „Škrivanova kula“ (*torre de sc(ri)ua(n)*) potječe od vlasnika utvrde, plemića Parižota, koji je bio pisar („škrivan“) šibenske blagajne. Godine 1506. Ivan Parižoto je sklopio ugovor s nekolicinom zidara u vezi s radovima *in suo fortificio siue castro posito in Campo inferiori* (DAZD, ŠB, kut. 23/VI, sv. c, 8v). Iste godine pripada spomen oranice *in campo inferiori prope turim de scriuan* (DAZD, ŠB, kut. 28/I, sv. E, 46v), dok se 1514. godine spominje zemljište *in campo inferiori Sibenici in contrata turris scribani siue Prodolgie* (DAZD, ŠB, kut. 23/VII, sv. e, 44r).

⁵³ Obrambeni zid u Oštrici podignut je potkraj 15. stoljeća, dok o primoštenskim fortifikacijama ne raspoložemo vijestima ranijim od 1542. godine (STOŠIĆ, 1941., 255; KOLANOVIĆ, 1995., 61-62). U literaturi je pak prisutna pretpostavka da je primoštenski obrambeni zid sagrađen oko 1479. godine (DUJMOVIĆ, 1997., 120).

⁵⁴ Središnju morinjsku stražarnicu prepoznajemo u dokumentu iz 1555., u kojemu se govori o nekom zemljištu „u Donjem polju, iznad Ribnika, u Srednjoj straži“ (*in Campo Inferiori supra Ribnich in Custodia de Medio*) (DAZD, ŠB, kut. 29/II, sv. a, 202v).

Primošten (*cauocesto*).⁵³ Two unnamed churches are shown in Gornje polje, probably the parish churches of St. George in Biranj (Danilo Biranj today; on the map above the toponym *dubroua*) and St. Daniel in Orišje (Danilo today; on the map above Vrpolje) (STOŠIĆ, 1941, 95-100). There is another church on the eastern Šibenik-Trogir border, which could be ubicated approximately to the region of Slivno or Sitno. We also notice five orthogonal symbols whose geographic context leads to the assumption that they were guard posts. Three of them are placed around the Bay of Morinje, which indicates their function in supervising the production and storage of salt.⁵⁴ There is another guard post in Donje polje (between the churches of St. Sylvester and St. Lawrence), while the last one is in Gornje Polje, somewhere near historical Orišje (Danilo).

The district of Šibenik – Zagora (Sector F4)

The church of St. Catherine (*s. catarina*) is depicted on the left bank of the Krka opposite Skradin. The Šibenik mills (*molini de sibinico*) are shown upstream on the Krka, as well as an unknown structure on an elevation (Goriška gradina?), and a ruined fort in Goriš (*goris*) (see STOŠIĆ, 1941, 107). Between the Venetian villages of Goriš and Žitnić (*sitnichi*), and the Croatian forts of Ključica and Drniš, three river crossings are drawn over the Čikola, the tributary of the Krka: Milinka (*trageto milinca*) close to the village of Brnjica (*bargnica*), Božac (*trageto boscuç*) and Kravića Brod (*trageto chramchia*).⁵⁵ Towards the south and southwest of Žitnić, a church⁵⁶ is shown and the toponyms identifying the villag-

⁵³ The defence wall in Oštrica was erected at the end of the 15th century, but we have no information on Primošten's fortifications before 1542 (STOŠIĆ, 1941, 255; KOLANOVIĆ, 1995, 61-62). Some literature mentions that the Primošten defence wall was built around 1479 (DUJMOVIĆ, 1997, 120).

⁵⁴ We recognize the central watchtower of Morinje in a document from 1555, which refers to land “in Donje Polje, above Ribnik, in the “central watch” (DAZD, SB, box 29/II, vol. a, 202v).

⁵⁵ Božac and Kravića Brod are mentioned in a 1434 document on the territorial demarcation between the Šibenik commune and the Cetina principality (GUNJAČA, 1991, 282-283).

⁵⁶ This may be the church of St. Stephen in Žitnić mentioned in 15th-century sources (DAZD, ŠB, box 23/IV, vol. B, 142v; box 17/I-III, vol. 13 / d, 140r). We are grateful to Prof. Emil Hilje of the Department of Art History at the University of Zadar for access to archive data on this church.

Šibenski distrikt – Zagora (Sektor F4)

Nasuprot Skradinu, na lijevoj obali Krke, ucrtana je crkva sv. Katarine (*s. catarina*). Uzvodno Krkom prikazani su šibenski mlinovi (*molini de sibi-nico*), zatim nepoznat objekt na uzvisini (Goriška gradina?) te ruševna utvrda u Gorišu (*goris*) (usp. STOŠIĆ, 1941., 107). Između mletačkih naselja Goriša i Žitnića (*sitnich*) odnosno hrvatskih utvrda Ključice i Drniša ucrtana su tri riječna prijelaza preko Krkina pritoka Čikole: Milinka (*trageto milinca*) u blizini naselja Brnjice (*bargnica*), Božac (*trageto boscuç*) i Kravića Brod (*trageto chramchia*).⁵⁵ Od Žitnića prema jugu i jugozapadu prikazana je crkva⁵⁶ i ispisani su toponimi koji identificiraju naselja Zamelicu (*Zamelica*), Rakljane (*Rachglane*), Pokrovnik (*pochrofnich*), dva Dobarčića (*Dobarcich*) i Konjevrate (*coglieurate*). Prikazana je i konjevratska crkva. Spomenuta su naselja u 15. stoljeću činila dvije župe, sa središtima u Pokrovniku i Konjevratima.⁵⁷ Prema istoku je prikazan Košević (*choseuichie*), nad kojim se uzdiže utvrda sv. Marka, podignuta na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće.⁵⁸ U blizini je prikaz nekoga ruševnog zdanja, čiji položaj odgovara prostoru u kojemu je smješten Unešić. Autor karte je u tom odsječku prikazao još Koprno (*coperno*) s crkvom i Nevest (*neuest*).

Značaj ovoga sektora u kontekstu karte kao mletačke baze podataka u konkretnim povijesnim okolnostima nije samo u tome što zauzima njezin središnji dio, nego još više u brojnošću imenovanih naselja. Naime, dok je pažnja kod kartografiranja drugih prostornih cjelina pod vlašću Venecije i ugarsko-hrvatskih kraljeva usmjerena ponajprije na utvrde, šibensku je Zagoru autor karte vrlo detaljno prikazao te ispisao brojne toponime koji se odnose na poznata, ali i neutvrđena naselja (njih

es of Zamelica (*Zamelica*), Rakljane (*rachglane*), Pokrovnik (*pochrifnich*), Dobarčić (2x) (*Dobarcich*) and Konjevrate (*coglieurate*). A church is also shown in Konjevrate. In the 15th century, these villages consisted of two parishes with centres in Pokrovnik and Konjevrate.⁵⁷ Košević (*choseuichie*) is shown to the east, with the fortress of St. Mark, built at the turn of the 16th century,⁵⁸ rising above it. Close by there is a depiction of a ruined building, whose position corresponds to the place where Unešić is located. In this sector, the author of the map also showed Koprno (*coperno*) with a church and Nevest (*neuest*).

The significance of this sector in the context of the map as a Venetian database in specific historical circumstances is not only that it covered the central part, but that it also included so many named settlements. In fact, while mapping other spatial units under Venetian and Hungaro-Croatian rule primarily concentrated on fortresses, the author depicted Šibenik Zagora in detail, listing various toponyms referring to known and unspecified villages (about ten from Žitnić to Koprno). These settlements were located on the northern borders of the Šibenik district and were mostly abandoned during the Venetian-Ottoman War of 1499-1503 (see JURAN, 2014, 130-133). By recording their toponyms and highlighting the boundary markers of Venetian dominion – the Lions of St. Mark – we recognize the intention of legally protecting and defining the extent of endangered Venetian possessions in the eastern Adriatic.

The district of Trogir (Sector G)

In comparison with the Šibenik district, the Trogir administrative area is shown more concisely and has fewer topographic details. The town (*Traur*) is depicted as a fortress with walls, watchtowers and two bridges that connect it to the mainland and the island of Čiovo. It is worth pointing out that the name of Čiovo given on the map represents the more recent Croatian toponym *cichouo*, while in

⁵⁵ Božac i Kravića brod spominju se u ispravi iz 1434. o teritorijalnom razgraničenju između šibenske komune i cetinskoga kneštva (GUNJAČA, 1991., 282-283).

⁵⁶ Možda je riječ o crkvi sv. Stjepana u Žitniću koja se spominje u vrelima 15. stoljeća (DAZD, ŠB, kut. 23/IV, sv. b, 142v; kut. 17/I-III, sv. 13/d, 140r). Za ustupljene arhivske podatke o toj crkvi zahvalnost dugujemo prof. dr. sc. Emilu Hilji s Odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru.

⁵⁷ Usp. D. Karbić, 2005.

⁵⁸ Godine 1499. obavljaju se radovi „na utvrđi sv. Marka na području Koševića“ (*ad castrum s. Marci in tenutis Cosseuiche* (DAZD, ŠB, kut. 23/II, sv. c, 103r). Tri godine kasnije spominje se lokalitet *supra castrum s. Marci de Cosseuichia* (DAZD, ŠB, kut. 23/IV, sv. c, 38v).

⁵⁷ Compare D. Karbić, 2005.

⁵⁸ In 1499, construction was carried out “on the fort of St. Mark’s in the Košević area” (*ad castrum s. Marci in tenutis Cosseuiche* (DAZD, ŠB, box 23/II, vol. C, 103r). Three years later, the site of the *supra castrum s. Marci de Cosseuichia* (DAZD, ŠB, 23/IV, vol. c, 38v) is also mentioned.

desetak od Žitnića do Koprna). Riječ je o naseljima na sjevernim granicama šibenskoga distrikta koja su najvećim dijelom napuštena tijekom mletačko-osmanskoga rata 1499. – 1503. (usp. JURAN, 2014., 130-133), pa u bilježenju njihovih toponima, kao i u isticanju graničnih biljega mletačkoga dominija – Lavova sv. Marka – prepoznajemo intenciju pravne zaštite i definiranja opsega ugroženoga mletačkog posjeda na istočnom Jadranu.

Trogirski distrikt (Sektor G)

U odnosu na šibenski distrikt trogirsko je upravno područje prikazano suženije te je topografskim detaljima siromašnije. Grad (*Taur*) je prikazan kao utvrda sa zidinama, kulama i dvama mostovima koji ga spajaju s kopnom i otokom Čiovom. Vrijedi istaknuti da je Čiovo imenovano mlađim nesonimom *cichouo*, vjerojatno hrvatskim, dok je u tadašnjim ispravama i na kasnijim kartama najčešće zabilježeno starijim imenom – *Bua*.⁵⁹ Na priobalju zapadno od Trogira dva su sakralna objekta: crkva sv. Ivana Trogirskog na rtu Planka (*s. zua(n) d(e)la piancha*) te istočno od nje, na brijegu, neimenovani objekt koji se vjerojatno odnosi na crkvu sv. Marije na Dridu (Gospe od Sniga).⁶⁰ Dalje uz obalu prema Splitu neočekivano je lapidaran prikaz kaštelanskih utvrda – čini se da ih je šest, ali nam taj broj, zbog očite autorove nemarnosti, ne znači mnogo. Dosadašnja istraživanja povijesti Kaštela iznjedrila su zaključak da su do 1500. izgrađene najmanje četiri utvrde, dok ih je 1509. već bilo sedam (MARASOVIĆ, 2003., 513). Izostavljanje utvrde u Marini (Bosiljina), građene na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće, može se objasniti nepouzdanošću datacije njezine gradnje ili pak nesavršenošću karte.⁶¹ U zaleđu je utvrda Znoilo (*znoilo*), podignuta na razmeđu 15. i 16. stoljeća (ANDREIS, 1977., 202-204, 382-383). Trogirski je distrikt u kontekstu ukupnoga geografskog inventara specifičan po vizualno ujednačenom prikazu kula odnosno stražarnica smještenih po vrhovima

other documents of the time and later maps it is recorded with an older name – *Bua*.⁵⁹ Two ecclesiastical structures are shown on the coast west of Trogir; the church of St. John of Trogir on Cape Planka (*s. zua(n) d(e)la piancha*) and east of the church, on a hill, an unnamed structure which is probably the church of St. Mary on Drid (Our Lady of the Snows).⁶⁰ Further along the coast towards Split, there is an unexpected view of the fortified castles – there appear to be six of them, but this number, because of the author's obvious carelessness, does not mean much to us. Previous studies of the history of the *Kaštela* have led to the conclusion that at least four of them were built by 1500, while there were seven by 1509 (MARASOVIĆ, 2003, 513). The omission of the fort at Marina (Bosiljina), built at the turn of the 16th century, can be explained by the unreliability of the dating of its construction or the shortcomings of the map.⁶¹ Fort Znoilo (*znoilo*) erected at the turn of the 16th century (ANDREIS, 1977, 202-204, 382-383) is shown in the hinterland. In the context of the overall geographic inventory, the district of Trogir is specific for its visually uniform representation of towers or watchtowers located at the tops of hills in the hinterland. They are also referred to as a whole: *torre de uardie / uardie*. We assume that they are also referred to in a note from 1505 about the Duke of Trogir "having built guard posts on the hills", while in the 17th century the local chronicler Pavao Andreis regarded them not only as guard posts but as adornments of the Trogir region (BABIĆ, 1991, 136; BABIĆ, 2012, 20-22).

The district of Split (Sector H)

The basic motif of the superficial and rudimentary picture of the Split district is the city itself (*SPALATO*), surrounded by two rivers, the Jadro in the NW (*salona fl* with a marked spring – *fonte d(e) salona*) and the unnamed Žrnovnica in the SE. There is a stone bridge with a tower on the Jadro,

⁵⁹ O administrativnoj podjeli Čiova između Trogira i Splita vidi kod A. Duplančić, 1991., a o imenima Bua (Boa) i Či(h)ovo kod A. Jurić (jezikoslovac), 2005.

⁶⁰ O sv. Ivanu Trogirskom vidi kod D. Babić, 2012., 74-77., a za dridsku crkvu kod L. Katić, 1994.

⁶¹ Vidi poglavlje o dataciji karte.

⁵⁹ For information on the administrative division of Čiovo between Trogir and Split, see A. Duplančić, 1991, and on the names of Bua (Boa) and Či(h)ovo, see A. Jurić (philologist), 2005.

⁶⁰ For more on St. John of Trogir, see D. Babić, 2012, 74-77, and for St. Mary on Drid, see L. Katić, 1994.

⁶¹ See the chapter on dating the map.

uzvisina u zaleđu. One se i imenuju kao cjelina: *torre de uardie / uardie*. Pretpostavljamo da se na njih odnosi podatak da je 1505. trogirski knez „dao napraviti straže na brdima“, dok ih domaći kroničar Pavao Andreis u 17. stoljeću smatra ne samo čuvaricama nego i uresom trogirskoga kraja (BABIĆ, 1991., 136; BABIĆ, 2012., 20-22).

Splitski distrikt (Sektor H)

Temeljni je motiv površne i rudimentarne slike splitskoga distrikta sâm grad (*SPALATO*), okružen dvjema rijekama, Jadrom na SZ (*salona fl* s označenim vrelom – *fonte d(e) salona*) i neimenovanom Žrnovnicom na JI. Na Jadru je kameni most s kulom na koji se nastavljaju mlinice, a zapadno su od njega ruševine antičke Salone (*salona*). Uokolo Splita raspoređeno je pet crkava, od kojih su četiri na poluotoku Marjanu – crkve sv. Stjepana (*s. stefano*), sv. Jeronima (*s. ierolimo*), sv. Nikole (*s. nic(ol)o*) te neimenovana crkva sv. Jurja (usp. KEČKEMET, 1959., REGAN, NADILO, 2007.), a jedna na prostoru današnjega predgrađa Lučac – crkva sv. Petra (*s. piero*) (PITEŠA, 2007.). Izuzmemo li gradske zidine, od fortifikacijskih je objekata prepoznatljiva samo utvrda Kuk (*el chuch*) i spomenuta kula uz kameni most, koja je zapravo preteča buduće utvrde u Solinu. Oba su objekta prikazana na način koji sugerira nedovršenost (izostanak kruništa i krovišta), što korespondira s izvješćem splitskoga kneza iz 1510., u kojemu se upućuje na potrebu što skorijega dovršetka gradnje solinske utvrde (*forteza di Salona*) i drugih stražarnica (*altre garde*) (ALDUK, 2018., 108).⁶² Iz tih okolnosti izranja pitanje zašto nije prikazano barem još koje fortifikacijsko zdanje koje je do toga doba bilo u funkciji ili pred dovršetkom. Pri tome mislimo najprije na Vranjic, koji se 1501. spominje kao utvrda i kaštel (*in Vraniza in castelo / per forteza in Vraniza*),⁶³ zatim na tvrđavu Kamen, za koju se pretpostavlja da je podignuta po-

⁶² Godine 1514. četvorici je majstora izdana potvrda o učinjenim troškovima *sula fabrica de Salona*, a 1520. spominje se *Nunzarellus quondam ser Phodorici de Plazentia caporalis Salone* (DAZD, fond HR-DAZD-16: Općina Split (dalje: OS), kut. 46, sv. 57/1, 5r, 307r).

⁶³ DAZD, OS, kut. 36, sv. 48/1, 132v, 135v, 136r. U Vranjicu je 1503. postojao zemljani nasip i kula s vratima koja su se noću zatvarala (BABIĆ, 1991., 187, bilj. 98).

followed by mills, and to the west of it are the ruins of ancient Salona (*salona*). There are five churches dotted around Split, four of which are located on Marjan peninsula – the churches of St. Stephen (*s. Stefano*), St. Jerome (*s. Ierolimo*), St. Nicholas (*s. Nic (ol) o*), the unnamed church of St. George (see KEČKEMET, 1959; REGAN, NADILO, 2007) – and one in the present-day suburb of Lučac, the church of St. Peter (*s. Piero*) (PITEŠA, 2007). Apart from the city walls, only fort Kuk (*el chuch*) and the previously mentioned tower by the stone bridge, the precursor of the fort in Solin, are recognizable. Both buildings are presented in a way that suggests incompleteness (the absence of crenulations and roofs), which corresponds to a 1510 report by the Duke of Split indicating the need to complete the construction of Solin fort (*Forteza di Salona*) and other watchtowers (*altre garde*)⁶² as soon as possible (ALDUK, 2018, 108). Hence the question arises as to why at least some other fortification buildings that were already in operation or soon to be completed was not shown. We are thinking primarily of Vranjic, which is mentioned in 1501 as a fort and castle (*in Vraniza in castelo / per forteza in Vraniza*)⁶³, and fort Kamen, which we assume was erected in the early 16th century (KEČKEMET, 1980; 120-121; ALDUK, 2009, 79), Papalić tower along the right bank of the Žrnovnica, built at the end of the 15th century (KEČKEMET, 1978, 174-175 and 190, note 42)⁶⁴ and the fort of the monastery abbey of St. Stephen in Strožanac.⁶⁵ All these data take us back to the context of the Second Venetian-Ottoman War of 1499-1503 and the humble beginnings of the insufficiently developed anti-Ottoman defence. Here we note that during the war, money was paid from

⁶² In 1514, four master masons were issued with a confirmation of the costs incurred for *sula fabrica de Salona*, and in 1520 the *Nunzarellus quondam ser Phodorici de Plazentia caporalis Salone* (DAZD, fund HR-DAZD-16: Split municipality (hereinafter: OS), box 46, 57/1, 5r, 307r) is mentioned.

⁶³ DAZD, OS, box 36, vol. 48/1, 132v, 135v, 136r. In 1503 in Vranjic there was an embankment and watchtower with a door which was closed at night (BABIĆ, 1991, 187, note 98).

⁶⁴ Writing about Papalić's Tower, Kečkemet refers to information from a manuscript housed at the Museum of the City of Split, which we were not able to consult.

⁶⁵ The monastery fortress was located in the historical Opače selo, which was evacuated due to the Ottoman threat (VLAŠIĆ, 1988, 155-156). It was inhabited by a person from Gorica (*habitator ad presens in villa abatis in fortificio*) (DAZD, OS, box 45, vol. 56/1/II, 96r).

četkom 16. stoljeća (KEČKEMET, 1980., 120-121; ALDUK, 2009., 79), na Papalićevo kulu uz desnu obalu Žrnovnice, izgrađenu potkraj 15. stoljeća (KEČKEMET, 1978., 174-175 i 190, bilješka 42)⁶⁴ te na utvrdu opata samostana sv. Stjepana u Strožancu.⁶⁵ Svi nas ti podaci ponovno uvlače u kontekst Drugoga mletačko-osmanskog rata 1499. – 1503. i skromnih početaka nedovoljno razrađene protuosmanske obrane. Ističemo pri tome činjenicu da se tijekom rata iz splitske općinske blagajne izdvajao novac za plaće stražara na Marjanu, Kruševiku, Kuku (*guardia de Chuch*) i sv. Mihovilu na brdu (*guardia de sancto Michel de monte*),⁶⁶ iz čega je očito da na Kuku i Kamenu u to vrijeme još nije bilo obrambenih objekata.

Omiški distrikt (Sektor I)

Sektor I obuhvaća Omiš i Poljičku knežiju kao rubna područja mletačkoga dalmatinskoga posjeda prema Makarskoj krajini, koju su potkraj 15. stoljeća zauzeli Osmanlije. Poljica (*Poglića*) su pak pod osmansku vlast potpala 1514. godine (NAZOR, 2003., 69 i 76). Utvrda u Omišu prikazana je zajedno s podgrađem (*almissa*) i mostom preko rijeke Cetine, koja je imenovana kao *edna fl.* U tom neobičnom imenu rijeke Cetine nije potrebno tražiti neki do sada nepoznati hidronim. S obzirom na to da se uz izvor rijeke točno navodi njezino ime (*Cetina*), moguće je da je ono što se na karti čita kao *edna*, zapravo pogreška nastala pisanjem od *cetina*, pri čemu je grafem *e* pogrešno upisan umjesto grafema *c*, a grafem *d* umjesto skupa *et*. U blizini ušća Cetine, uz njezinu lijevu obalu, ucrtan je neki objekt te uz njega ispisan toponim *zachua*,⁶⁷ koji podsjeća na ime današnjeg Zakučca. Na donjem toku Cetine dvije utvrde stražare nad omiškim i poljičkim teritorijem – Starigrad (*starigrad*) i Visuć

⁶⁴ Pišući o Papalićevoj kuli Kečkemet se poziva na podatke iz jednog rukopisa u Muzeju grada Splita, koji nismo imali priliku konzultirati.

⁶⁵ Samostanska utvrda nalazila se u povijesnom Opačemu selu, raseljenom za osmanske ugroze (VLAŠIĆ, 1988., 155-156). U njoj 1514. stanuje neki Goričanin (*habitor ad presens in villa abatis in fortificio*) (DAZD, OS, kut. 45, sv. 56/1/II, 96r).

⁶⁶ Među stražarima na Kuku spominju se mještani Križa, dok su na sv. Mihovilu stražarsku službu obavljali uglavnom Klišani (DAZD, OS, kut. 42, sv. 53/1, 607v-611r).

⁶⁷ Nesigurno je čitanje posljednjeg slova.

the Split municipal coffers for the salaries of the guards at Marjan, Kruševik, Kuk (*guardia de Chuch*) and St. Michael on the Mount (*guardia de sancto Michel de monte*)⁶⁶, from which it is obvious that there were no forts on Kuk and Kamen at that time.

The district of Omiš (Sector I)

This sector covers Omiš and the Poljica duchy as the peripheral areas of Venetian-Dalmatian holdings towards the Makarska region, which was occupied by the Ottomans at the end of the 15th century. Poljica (*poglića*), however, fell under Ottoman rule in 1514 (NAZOR, 2003, 69 and 76). The fort in Omiš is shown together with a suburb (*almissa*) and the bridge over the River Cetina, which was named *edna fl.* It is not necessary to seek an unknown hydronym in this alternative name of the Cetina. Since the name of the source is written as *Cetina*, it is possible that it was simply wrongly copied, with an *e* instead of a *c* and a *d* instead of *et*. Near the mouth of the Cetina, along its left bank, a structure is drawn and the toponym *zachua*⁶⁷ is inscribed next to it, reminiscent of the name of modern-day Zakučac. On the lower course of the Cetina, two fortifications guard the Omiš and Poljica territories – Starigrad (*starigrad*) and Visuć (*uis[i]ć*)⁶⁸. In the coastal area southeast of Omiš, the toponym *rogznica* is entered (Lokva Rogznica today), and the nearby aquatic region to the SW is bordered by the island of Brač (*Isola d(e)la bračija*).

CONCLUSION

At the turn of the 16th century, Dalmatia became the stage of conflict for the Venetian- Croatian-Ottoman confrontation that greatly influenced the organization of various socio- economic activities. This Croatian contact region functioned as the front stage that connected the Dinaric and peri-Pan-

⁶⁶ Among the guards at Kuk, the inhabitants of Križ are also mentioned, while mostly the inhabitants of Klis performed guard duties at St. Michael's.

⁶⁷ Unsure reading of the last letter.

⁶⁸ For information about the forts of Starigrad and Visuć and Venetian investment in their further construction/upgrading and equipping in the second half of the 15th century, see V. Kovačić, 2002.

(*uis[i]ć*).⁶⁸ Na obalnom području jugoistočno od Omiša pribilježen je toponim *rogoznica* (današnja Lokva Rogoznica), a obližnji akvatorij s jugozapadne strane omeđuje otok Brač (*Isola d(e)la bračcia*).

ZAKLJUČAK

Potkraj 15. i početkom 16. stoljeće Dalmacija je postala poprište trojne mletačko-hrvatsko-osmanske konfrontacije koja je umnogome utjecala na organizaciju različitih društveno-gospodarskih aktivnosti. Ta kontaktna hrvatska regija funkcionirala je kao pročelje putem kojega su dinaridski i peripanonski dijelovi Hrvatske bili povezani s Jadranom i Sredozemljem. Istodobno je Dalmacija bila dio mletačkoga imperijalnog sustava koji je trebao osigurati neometanu plovidbu Jadranskim morem nad kojim je Venecija nastojala steći jurisdikciju te posvemašnju gospodarsku supremaciju. Ta njezina strateška agenda bila je ugrožena osmanskim osvajanjima pa su mletačke vlasti na različite načine nastojale osigurati obranu svojih posjeda, osobito obalnih gradova. U tome su veliku ulogu imale karte na kojima su prikazani prostorni resursi, ponajprije osnovna prirodno-geografska obilježja te sustav naselja i utvrda međusobno povezanih prometnicama. Najstarija poznata takva karta izradio je nepoznati autor u prvom desetljeću 16. stoljeća. Na karti je prikazan dio sjeverne i najveći dio srednje Dalmacije, s time da je u žarištu autora odnosno naručitelja karte bilo šibensko-kninsko područje, dok je znatno oskudnije geografskim sadržajem popunjeno preostalo prikazano područje. Isto tako, nisu prikazani otoci osim onih koji se nalaze u neposrednoj blizini kopna.

Karta srednje i dijela sjeverne Dalmacije s početka 16. stoljeća sadrži mnoštvo podataka o tadašnjoj prostornoj organizaciji toga dijela Jadrana. Na temelju usporedne analize sadržaja te karte s arhivskim dokumentima i drugim kartama s prikazima istoga prostora utvrđeno je da je ona kvalitetom i kvantitetom sadržaja bljesnula u odnosu na dotadašnje sadržajno šture kartografske prikaze, koji su

nonian parts of Croatia with the Adriatic and the Mediterranean Sea. At the same time, Dalmatia was an integral part of the Venetian *stato da mar*, an extended area from which the republic attempted to ensure unimpeded navigation in the Adriatic Sea and acquire jurisdiction and comprehensive economic supremacy. This strategic agenda was threatened by the Ottoman conquests, so the Venetian authorities tried to find various ways of securing their possessions, especially the coastal cities. Maps that depicted spatial resources, primarily basic natural-geographic features and systems of settlements and fortifications interconnected by roads, played an important role in this campaign. As the oldest known map of this kind, made by an unknown author in the first decade of the 16th century, this drawing depicts part of northern and most of central Dalmatia, with its focus on the Šibenik-Knin region. The rest of the area is much more sparsely depicted in terms of geographic content. Likewise, only the islands near the mainland are shown on the map.

This 16th-century map of central and parts of northern Dalmatia contains an array of data about the spatial organisation of this part of the Adriatic at the time. A comparative analysis of the map with archival documents and other maps depicting the same space confirms that the map is exceptional with regards to the quality and quantity of its contents in comparison to meagre cartographic depictions of the time, which in terms of the scales used and the level of geographic knowledge included, depicted only the basic contours of Dalmatia. However, unlike the map of the Zadar and Šibenik regions (actually northern Dalmatia and the Lika-Krbava area) produced by an unknown author and printed by M. Pagano in Venice around 1530, the map of central and northern Dalmatia was only produced in manuscript form and therefore remained unknown to Venetian and other European cartographers. It therefore did not have much influence or find an echo in later works. It remained in the shadows in one of the Venetian offices that gathered information from the field to consider and make relevant decisions at the highest levels of the state about the preparation and implementation of military defence activities on the Adriatic periphery of the Serenissima.

⁶⁸ O utvdama Starigrad i Visuć te mletačkom ulaganju u njihovu dogradnju i opremanje u drugoj polovici 15. stoljeća vidi kod V. Kovačić, 2002.

s obzirom na mjerilo, ali i stupanj geografskih spoznaja jedino u osnovnim crtama vizualizirali taj dio Dalmacije. Međutim, za razliku od karte zadarske i šibenske regije (zapravo sjeverne Dalmacije i ličko-krbavskog prostora) koju je izradio nepoznati autor, a oko 1530. u Veneciji tiskao M. Pagano, karta srednje i dijela sjeverne Dalmacije ostala je u rukopisu i nepoznata mletačkim i drugim europskim kartografima pa nije imala nikakav odjek. Ostala je u sjeni nekoga od mletačkih ureda u kojima su se prikupljale informacije s terena kako bi se pomno razmotrile i zatim na najvišim državnim razinama mogle donositi relevantne odluke o pripremi i provedbi obrambenih vojnih aktivnosti na jadranskoj periferiji Serenissime.

Znanstvenoj i drugoj javnosti ovaj se dragocjeni kartografski izvor objavljuje u visokoj rezoluciji uz odgovarajuću historiografsku i geografsku raščlambu i kontekstualizaciju kako bi bio osnova za daljnja istraživanja, a ujedno i važan dokaz o razvoju kartografiranja hrvatskoga povijesnog prostora utemeljenog na višestrukim funkcijama karata kao medija komunikacije u prostoru i o prostoru.

ZAHVALA

Zahvaljujemo Tomi Mareliću s Odjela za geografiju Sveučilišta u Zadru koji nam je pomogao tijekom kartometrijske analize karte sjeverne i srednje Dalmacije s početka 16. stoljeća.

This valuable cartographic source has now been published in high resolution, with the appropriate historiographic and geographic analysis and contextualization, for scientific circles and the wider public, so it can become the basis for further research, as well as important evidence of the development of mapping the Croatian historical space founded on the multiple functions of maps as media of communication in and about space.

ACKNOWLEDGEMENT

We are grateful to Tome Marelić of the Department of Geography, University of Zadar, for his help during the cartometric analysis of the early 16th-century map of northern and central Dalmatia.

IZVORI / SOURCES

Neobjavljeni / Unpublished

Archivio di Stato di Venezia (ASV)

Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere Rettori ai Capi

Consiglio di dieci, Deliberazioni miste. Registri

Miscellanea Mappe

Biskupijski arhiv Šibenik / Šibenik Diocesan Archive (BAŠ)

ŠBBK = Šibenska biskupija, Biskupska kurija (Šibenik Diocese, Diocesan Curia) (HR-BAŠ-12/1)

Državni arhiv u Zadru / Zadar State Archives (DAZD)

DT = Dukale i terminacije / Duchies and terminations (HR-DAZD-388)

OS = Općina Split / Municipality of Split (HR-DAZD-16)

OT = Općina Trogir / Municipality of Trogir (HR-DAZD-18)

ŠB = Šibenski bilježnici / Šibenik notaries (HR-DAZD-30)

Objavljeni / Published

Commissiones I = *Commissiones et relationes Venetae*, sv. I (priredio / edited by Š. Ljubić), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. 6, Zagreb, 1876.

ČELEBI = Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama* (preveo, uvod i komentar napisao / translation, introduction and commentary by Hazim Šabanović), Svjetlost, Sarajevo, 1967., pp. 682.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Zbirka zemljovida i atlasa, Zbirka Novak, Sign. ZNZ-XVI-PAG-1530

SANUDO III = I Diarii di Marino Sanudo. Tomo III (publicato per cura di Rinaldo Fulin), Venezia, 1880.

SANUDO VII = Diarii di Marino Sanudo. Tomo VII (editore Visentini), Venezia, 1882.

SANUDO IX = Diarii di Marino Sanudo. Tomo IX (publicato per cura di F. Stefani), Venezia, 1883.

URL 1, *Tabula Hungariae*, (Lazarusova karta Mađarske), Ingolstadt, 1528., Sveučilište Eötvös Lorand, Fakultet za informatiku, Odjel za kartografiju i geoinformatiku, <http://lazarus.elte.hu/hun/maps/lazar150.jpg>, 20. 10. 2019.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- ALDUK, I., TABAK, A., PETRIČEVIĆ, D. (2010): Utvrda Nutjak, u: *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština 1*, (ur. Šeparović, T.), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 425-439.
- ALDUK, I. (2009): Tvrđava Kuk iznad Kučina, *Tusculum*, 2, 71-83.
- ALDUK, I. (2010): *Srednjovjekovne tvrđave uz rijeku Cetinu*, Ex libris, Zagreb – Split, 2010, pp. 143.
- ALDUK, I. (2015): Solinske utvrde (I). Gradina na temelju izvora iz 16. stoljeća, *Tusculum*, 8, 107-116.
- ANČIĆ, M. (2001): *Livno – srednjovjekovna hrvatska županija*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, pp. 32.
- ANDREIS, P. (1977): *Povijest grada Trogira I*, Čakavski sabor, Split, pp. 397.
- ANTOLJAK, S. (1962): Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 9, 55-115.
- BABIĆ, D. (2012): Opis Trogira i njegova teritorija s kraja 16. stoljeća, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, 24, 9-53.
- BABIĆ, I. (1991): *Prostor između Trogira i Splita*, Zavičajni muzej Kaštela, Kaštel Novi, pp. 264.
- BAGROW, L., SKELTON, R. A. (1985): *History of Cartography*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- BARZMAN, K. (2014): Cartographic Line and the „Paper Management“ of the Early Modern State: A Case Study of Venetian Dalmatia, *Mapline*, 122, 1-12.
- CASTI, E. (2007): State, Cartography, and Territory in Renaissance Veneto and Lombardy, in: *The History of Cartography: Cartography in the European Renaissance*, 2 pts., (ur. D. Woodward), University of Chicago Press, pt. 1, Chicago, 874-908.
- ČREMOŠNIK, I. (1953): Dva srednjovjekovna grada u okolici Grahova, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, 8, 349-351.
- DONATTINI, M. (2014): Pagano, Matteo, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 80, Istituto Giovanni Treccani, Roma, dostupno na: [http://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-pagano_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-pagano_(Dizionario-Biografico)/), 19. 10. 2019.
- DUJMOVIĆ, F., FISKOVIĆ, C. (1959): Romaničke freske u Srimi, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 11, 12-40.
- DUJMOVIĆ, F. (1997): Srednjovjekovna povijest Primoštena i Rogoznice, u: *Povid. Zbornik radova o primorskom i rogozničkom kraju*, 1, 113-127.
- DUPLANČIĆ, A. (1991): Razgraničenje između Splita i Trogira na Čiovu u 15. stoljeću, *Starohrvatska prosvjeta*, 21 (3), 289-304.
- FARIČIĆ, J. (2009): Geografsko-kartografski okvir Zoranićevih Planina, u: *Zadarski filološki dani II*, (ur. Babić, V., Matek Šmit, Z.), Sveučilište u Zadru, Zadar, 103-123.
- FARIČIĆ, J. (2018): Descriptio silvae – Prikazi šuma u hrvatskom primorskom prostoru tijekom 16 stoljeća, *Ekonomska i ekohistorija*, 14, 120-135.
- FARIČIĆ, J., MIROŠEVIĆ, L. (2017): Carta di cabotaggio del Mare Adriatico (1822-1824): A Turning-Point in the Development of Adriatic Maritime Cartography, *Imago mundi*, 69 (1), 99-111, DOI: 10.1080/03085694.2017.1242846
- FIRIĆ, V. (2001): *Klis na starim crtežima, gravurama i fotografijama*, Hrvatsko društvo Trpimir, Klis, pp. 171.
- FÜRST-BJELIŠ, B., ZUPANC, I. (2007). Images of the Croatian Borderlands: Selected Examples of Early Modern Cartography, *Hrvatski geografski glasnik*, 69 (1), 7-23, DOI: 10.21861/HGG.2007.69.01.01
- FÜRST-BJELIŠ, B. (2009): Slike i mijene regionalnoga identiteta: geografska imena na kartama ranoga novoga vijeka (odabrani primjeri), u: *Geografska imena – Zbornik radova s Prvoga nacionalnog savjetovanja o geografskim imenima*, (ur. Skračić, V., Faričić, J.), Sveučilište u Zadru i Hrvatsko geografsko društvo,

- Zadar, 63-68.
- FÜRST BJELIŠ, B. (2012). Imaging the Past: Cartography and Multicultural Realities of Croatian Realities, u: *Cartography – A Tool for Spatial Analysis*, (ur. Bateira, C.), Intech Open, London, 295-312, DOI: 10.5772/46223
- GAMULIN, A. (1992/93): Vrlička tvrđava Prozor, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 18-19, 23-40.
- GAMULIN, A. (2013): Marina. Povijesni izvori i prostorni razvoj utvrđenog naselja, *Vartal*, 14 (1-2), 7-96.
- GAUDENYI, T., JOVANOVIĆ, M. (2012): Lazarus' map of Hungary, *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijić*, 62 (2), 117-131, DOI: 10.2298/IJGI1202117G
- GLAVAŠ, I. (2015): Marginalije o tvrđavi sv. Nikole kod Šibenika i Velikim kopnenim vratima, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 39, 131-149.
- GLAVAŠ, I., PAVIĆ, J. (2016): Tvrđava sv. Ivana u Šibeniku – nove spoznaje i istraživanja, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 40, 91-104.
- GLAVAŠ, I., ŠPRLJAN, I. (2016): Utvrde u šibenskom campo di sotto – ostaci kaštela Vrpolje i kule Parisotto, *Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 7, 135-146.
- GLAVAŠ, I., ŠPRLJAN, I. (2018): Kule na ulazu u Kanal sv. Ante – neodvojivi dio šibenskih fortifikacija, *Ars Adriatica*, 8, 47-60.
- GUDELJ, Lj. (2006): *Utvrda Čačvina*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, pp. 37.
- GUNJAČA, S. (1952): Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitulju kod Knina, *Rad JAZU*, 288, 205-324.
- GUNJAČA, S. (1991): *Izbor iz djela* (odabrao i uredio Nikola Jakšić), Književni krug, Split, pp. 495.
- GUNJAČA, S. (2009): *Tiniensia archaeologica historica-topographica*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, pp. 197.
- HAFIZOVIĆ, F. (2016): *Kliški sandžak od osnivanja do početka Kandijskog rata (1537. – 1645.)*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, pp. 334.
- HILJE, E. (1999): *Gotičko slikarstvo u Zadru*, Matica hrvatska, Zagreb, pp. 248.
- HILJE, E. (2013): Šibenski graditelj i klesar Ivan Hreljić u svjetlu arhivske građe, *Ars Adriatica*, 3, 135-158.
- IRMÉDI MOLNÁR, L. (1964): The earliest known map of Hungary, 1528, *Imago Mundi*, 18 (1), 53-59.
- ISAILOVIĆ, N., JAKOVLJEVIĆ, A. (2013): Popis nahije Petrovo polje iz 1574. godine, *Inicijal. Časopis za srednjovekovne studije*, 1, 255-299.
- JAKOVLJEVIĆ, A., ISAILOVIĆ, N. (2019): *Petrovo polje u vrelima osmanskog razdoblja 1528. – 1604.*, Državni arhiv u Šibeniku, Šibenik (u tisku).
- JAKŠIĆ, N. (1996): *Knin – hrvatska srednjovjekovna prijestolnica*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, pp. 32.
- JAKŠIĆ, N. (2013): U selu Uzdolju kod Knina nije bilo izgrađene crkve u vrijeme kneza Muncimira, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, 40, 135-153.
- JURAN, K. (2014): Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću, *Povijesni prilozi*, 46, 129-160.
- JURIĆ, A. (2018a): *Ravni kotari i Bukovica*, Ogranak Matice hrvatske u Skradinu, Skradin, pp. 476.
- JURIĆ, A. (2018b): *Promina. Kulturno-povijesna baština*, Općina Promina, Oklaj, pp. 120.
- JURIĆ, A. (jezikoslovac) (2005): Suvremena čiovska toponimija, *Čakavska rič*, 33 (1-2), 145-212.
- JURKOVIĆ, I. (2003): Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića *de Werhreka de Mala Mlaka* (Dio prvi – Stjepan Berislavić Vrhrički i Malomlački), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 20, 125-164.
- KARBIĆ, D. (2005): Sela župa Konjevrate i Mirlović Zagora u srednjovjekovnim bilježničkim spisima, u: *Konjevrate i Mirlović Zagora – župe Šibenske biskupije* (ur. Gulin, A), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 137-166.
- KATIĆ, L. (1963): Dvije poljičke isprave iz XV. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, 8-9, 233-241.

- KEČKEMET, D. (1959): Crkvice i eremitaža sv. Jere na Marjanu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 11 (1), 92-105.
- KEČKEMET, D. (1978): Poljički Papalići i njihov doprinos gradu Splitu, *Poljički zbornik*, 3, 169-192.
- KEČKEMET, D. (1980): Splitska utvrda Kamen, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 22, 120-136.
- KLAIĆ, V. (1904): *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, Svezak drugi: dio treći, Zagreb, pp. 358.
- KLAIĆ, V. (1911): *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, Svezak treći: dio prvi, Zagreb, pp. 464.
- KLAIĆ, V. (1928): Knin za turskoga vladanja, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 15 (1), 257-262.
- KOLANOVIĆ, J. (1995): *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, pp. 347.
- KOVAČIĆ, V. (2002): Tvrđave na donjoj Cetini u obrani omiškog komunalnog teritorija, *Omiški ljetopis*, 1, 73-90.
- KOZLIČIĆ, M. (1995): *Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana. Monumenta cartographica Maris Adriatici Croatici*, AGM, Zagreb, pp. 390.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I. (1863): Marina Sanuda odnošaji skupnovlade mletačke prama južnim Slavom, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, 8, 1-256.
- LAGO, L., ROSSIT, C. (1984): *Pietro Coppo Le „Tabulae“ (1524-1526), Una preziosa raccolta cartografica custodita a Pirano*, Note e documenti per la storia della cartografia, I i II, Collana degli Atti del centro di ricerche storiche – Rovigno, N. 7, Università popolare di Trieste, Lint, Trieste.
- LAGO, V. (1869): *Memorie sulla Dalmazia*, Volume primo, Venezia, pp. 613
- LINDGREN, U. (2007): Land Surveys, Instruments, and Practitioners in the Renaissance, u: *The History of Cartography: Cartography in the European Renaissance*, 2 pts., (ur. Woodward, D.), University of Chicago Press, pt. 1, Chicago, 477-508.
- LORENZI, G. (1868): *Monumenti per servire alla storia del Palazzo Ducale di Venezia (Serie di atti pubblici dal 1253 al 1797)*, Parte I. dal 1253 al 1600. Tipografia del Commercio di Marco Visentini, Venezia, pp. 666.
- MAGAŠ, D. (2003): Geografske odrednice nastanka karte Matea Pagana: Cijeli okrug Zadra i Šibenika (Tutto el contado di Zara et Sebenicho), Venecija, oko 1530., u: *Triplex Confinium (1500. – 1800.): ekohistorija*, (ur. Roksandić, D., Mimica, I., Štefanec, N., Glunčić-Bužančić, V.), Književni krug i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Split/Zagreb, 13-28.
- MARASOVIĆ, K. (2003): Nastanak i razvitak kaštelanskih utvrđenih naselja, *Histria Antiqua*, 11, 511-528.
- MARKOVIĆ, M. (1993): *Descriptio Croatiae – Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Naprijed, Zagreb, pp. 371.
- MATAS, M. (2001): Toponimija dijela splitske Zagore, *Hrvatski geografski glasnik*, 63 (1), 121-142.
- MILOŠEVIĆ, A. (2005): *Arheološki izvori za srednjovjekovnu povijest Cetine*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju, Zadar, pp. 377.
- MLINARIĆ, D., GREGUROVIĆ, S. (2011): Kartografska vizualizacija i slika Drugoga na primjeru višestruko graničnih prostora, *Migracijske i etničke teme*, 27 (3), 345-373.
- MLINARIĆ, D. (2012): A Culture of Cartography: Maps of the Central Dalmatian Coastland, *IMCoS Journal*, 129, 15-20.
- MLINARIĆ, D. (2014): Stare karte Dalmacije promatrane kroz prizmu neokartografije: Čitanje povijesno-geografskih reprezentacija 16. i 17. stoljeća, u: *Dalmazija u prostoru i vremenu: Što Dalmazija jest a što nije?*, (ur. Mirošević, L. Graovac Matassi, M.), Sveučilište u Zadru, Zadar, 89-100.
- NAZOR, A. (2003): Granica između Splita i Poljica i splitsko-poljički sukobi u XIV. i XV. stoljeću (Dio drugi – splitsko-poljički sukobi tijekom XIV. i XV. stoljeća), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 21, 45-81.
- NINIĆ, M., BOJANIĆ OBAD ŠČITAROCI, B., KRAJNIK, D. (2012): Srednjovjekovne utvrde na području Nacionalnog parka Krka, *Prostor*, 20, 392-401.

- OMAŠIĆ, V. (2001): *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, I. dio, Muzej grada Kaštela, „Bijaći“ – društvo za očuvanje kulturne i prirodne baštine Kaštela, Kaštela, pp. 576.
- PERKOVIĆ, T. (2014): Livanjski kraj u doba rane osmanske vladavine, *Cleuna*, 1, 284-380.
- PETRICIOLI, I. (1969): Zoranićeve deželje na jednoj suvremenoj karti, *Zadarska smotra*, 18 (5), 523-529.
- PITEŠA, A. (2007): Predromanički kameni namještaj iz crkve sv. Petra Starog na Lučcu u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 100 (1), 105-124.
- RAUKAR, T. (1990): Hrvatska na razmeđu 15. i 16. stoljeća, *Senjski zbornik*, 17, 5-14.
- RAUKAR, T. (2007): *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Književni krug Split, Split, pp. 484.
- REGAN, K., NADILO, B. (2007): Stare crkve izvan središnje jezgre Splita (II.) i na otoku Šolti, *Gradevinar*, 59, 811-822.
- REGAN, K. (2012): Plemićki grad Kegalj (Kegaljgrad), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 54, 1-34.
- SMILJANIĆ, F. (1990): Građa za povijesnu topografiju kninsko-drniškoga kraja u srednjem vijeku, u: *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini*, (ur. Čečuk, B.), Izdanja HAD-a, Zagreb, 55-63.
- SMILJANIĆ, F. (2003): Neka zapažanja o teritoriju i organizaciji Bribirske županije u srednjem vijeku, *Povijesni prilozi*, 25, 7-35.
- SOLDO, J. A. (1970): *Župa Radobilja: Katuni – Kreševo*, Omiš, pp. 32.
- SOLDO, J. A. (1997): Samostan Majke od Milosti na Visovcu, u: *Visovački zbornik*, (ur. Ivić, M.), Franjevački samostan Visovac, Visovac, 29-102.
- SPAHO, F. DŽ., ALIČIĆ, A., ZLATAR, B. (2007): *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, Orijentalni institut, Sarajevo, pp. 470.
- STOŠIĆ, K. (1932): *Varoška župa u Šibeniku*, Tiskara „Kačić“, Šibenik, pp. 32.
- STOŠIĆ, K. (1941): *Sela šibenskoga kotara*, Šibenik, pp. 291.
- ŠITINA, A. (2016): Spomenici povijesnog graditeljstva na šibenskim otocima, u: *Toponimija šibenskoga otočja* (ur. Skračić, V.), Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar, 77-98.
- ŠUNJIĆ, M. (1989): Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne (1463), *Glasnik arhiva i društava arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, 29, 139-157.
- URLIĆ IVANOVIĆ, G. (1890): Starine u Radučiću (u Kninskoj Županiji), *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XIII, Split, 67-70, 86-90.
- VLAŠIĆ, D. (1988): *Prošlost Podstrane*, Split, pp. 315.
- VOKIĆ ŽUŽUL, M., BULUM, B. (2017): Pravo mora u Sredozemlju tijekom povijesti, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea*, 4, 47-80.
- VRKIĆ, Š. (2017): Prilog arheološkoj topografiji sela Radučić kod Knina, *Diadora*, 31, 197-222.
- WOODWARD, D. (2007): Cartography and the Renaissance: Continuity and Change, u: *The History of Cartography: Cartography in the European Renaissance*, 2 pts., (ur. Woodward, D.), University of Chicago Press, pt. 1, Chicago, 3-24.
- ZEKAN, M. (1997): Srednjovjekovne utvrde na rijeci Krki, u: *Visovački zbornik*, (ur. Ivić, M.), Franjevački samostan Visovac, Visovac, 391-405.
- ZLATOVIĆ, S. (1888): *Franovci države Presvetog odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, pp. 448.
- ZLATOVIĆ, S. (1898): Topografske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve, *Starohrvatska prosvjeta*, I, 148-155.
- ŽMEGAČ, A. (2001): Utvrda Sv. Nikole pred Šibenikom, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 25, 91-100.

